

T.C.
ANAkkALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DİSİPLİNLERARASI BÖLGESEL ARAŞTIRMALAR ANABİLİMDALI

BALKAN ÜLKELERİNDE SOMUT KÜLTÜREL MİRASIN
SAVAŞ SONRASI DURUMU: KOSOVA ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Muhammet Atıf KARATAŞ

Tez Danışmanı
Yrd. Doç.Dr. OĞUZ DİKER

anakkale- 2017

TAAHHÜTNAME

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "Savaş Sonrası Balkan Kentlerinde Somut Kültürel Mirasın Korunması Kosova Örneği" adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Muhammet Atif KARATAŞ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Muhammet Atıf KARATAŞ'a ait " BALKAN ÜLKELERİNDE SOMUT KÜLTÜREL
MİRASIN SAVAŞ SONRASI DURUMU: KOSOVA ÖRNEĞİ"

Adlı çalışma, jürimiz tarafından DİSİPLİNLERARASI BÖLGESEL ARAŞTIRMALAR
Anabilim Dalı,

BALKAN ARAŞTIRMALARI Bilim Dalında

YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

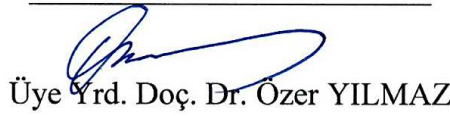


Üye Yrd. Doç. Dr. OĞUZ DİKER

(DANIŞMAN)



Üye Yrd. Doç. Dr. Hacı Mehmet YILDIRIM



Tez No : 10168146
Tez Savunma Tarihi : 06.03.2017

ONAY



Doç. Dr. Şerif KORKMAZ
Enstitü Müdürü

22.1.2017/20.17

ÖZET

BALKAN ÜLKELERİNDE SOMUT KÜLTÜREL MİRASIN SAVAŞ SONRASI DURUMU: KOSOVA ÖRNEĞİ

İnsanların birlikte yaşama kabiliyetini güçlendiren, toplumsal kimliği inşa eden kültür, geçmişi bugüne, bugünü de yarınlara somut ve somut olmayan miras olarak aktaran önemli bir araçtır. İnsanlık tarihinin başlangıcından bugüne dek yaşanan savaşlar somut ve somut olmayan kültür mirasın yok edilmesine sebep olmuştur. Zira savaşlar sadece insanları değil, kazanılan toplumsal kimlikleri ve geçmişten izler barından, hafıza oluşturan eser ve değerleri de yok etmektedir. Soğuk Savaş sonrası Kosova’da yaşanan çatışma ve savaş ortamında somut kültürel miras ciddi manada tahribat görmüştür. Çalışmanın amacı, Kosova somut kültürel mirasının savaş sonrası durumu, görünümü ve günümüze ulaşan ve ulaşmayan eserlerin envanteri ve detaylı incelenmesidir. Nitel araştırma yaklaşımı benimsenerek gerçekleştirilen araştırmanın verileri doküman incelemesi yoluyla elde edilmiştir. Çalışmada savaş sonrası somut kültürel mirasın korunması faaliyetleri Kosova ile sınırlı tutularak, kavramsal ve teorik çerçeve ele alınmakta, araştırma verileri 2004-2016 yılları arasında yayınlanan TİKA (Türk İşbirliği Koordinasyon Ajansı) veri tabanlarından elde edilen faaliyet raporları ile sınırlı tutulmaktadır.

Balkanlar’da Osmanlı Devleti’nin hakimiyetinin sona ermesiyle birlikte başlayan savaşlar neticesinde, Türk-İslam eserlerine karşı başlatılan yok etme politikası kasıtlı ve bilinçli bir şekilde cereyan etmiştir. Özellikle Bosna-Hersek ve Kosova coğrafyalarında gerçekleştirilen kültürel miras değerlerinin tahrip edilmesindeki amaç, bölgede var olan Türk kültürüne ait tarihi belleği ve tahribatın gerçekleştirildiği şehirlerdeki çok kültürlülüğü ortadan kaldırmaktır. Türk kültür değerlerini içeren somut kültürel miras öğelerinin tahribatı Balkan coğrafyasının hemen hemen her noktasında vuku bulurken, çalışmanın Kosova özelinde şekillendirilmesindeki neden, 2008 yılında bağımsızlığını kazanan Kosova’nın aradan yıllar geçmesine rağmen UNESCO tarafından üyelik başvurusunun kabul edilmemesi ve bu sebeple bölgede bulunan Türk-İslam kültürüne ait somut kültürel mirasa karşı tehdidin devam etmesidir.

Anahtar Kelimler: Kültürel Miras, Somut Kültürel Miras, Kosova Somut Kültürel Mirası

ABSTRACT

POST-WAR STIUATION OF TANGIBLE CULTURAL HERITAGE IN BALKAN COUNTRIES: KOSOVO CASE

Culture that builds social identity and strengthens people's ability to live together; it is an important means of transferring from history to today, from today to tomorrows as a tangible and intangible cultural heritage. The wars that have taken place since the beginning of the history of mankind have caused the destruction of the tangible and intangible cultural heritage. Because wars destroy not only the people but also their the acquired social identities, works and values that make up the memory of their and traces from the past. In the post-Cold War era of conflict and war, tangible cultural heritage has suffered serious damage in Kosovo. In thesis, the activities of conservation of tangible cultural heritage after the war in work is limited to Kosovo; in the first part, the conceptual and theoretical framework is examined, in the second part, touch on the concept and functions of tangible cultural heritage, and in the third part, purpose, method, limits and scope of the research is mention, the political history and independence struggle of the Balkans and Kosovo is included and the situation and appearance of the tangible cultural heritage of Kosovo, and a detailed examination of the works that extant and extinct in today are presented.

The domination of the Ottoman Empire in the Balkans in the aftermath of the war that began with the end of Turkish-Islamic Arts, in a manner deliberate and conscious policy of extermination against occurred. Especially the destruction of cultural heritage in Bosnia and Herzegovina and Kosovo geography the purpose in passing the values, existing in the region and the destruction of the historical memory of the Turkish culture took place in the cities where multiculturalism is to eliminate. Containing the values of tangible cultural heritage of Turkish culture him almost to the point of destruction of elements of the Balkan geography as it develops, the study on the shaping on Kosovo, why Kosovo is also the rejection of the membership application by the UNESCO, and today, the Turkish-Islamic Culture to protect the existence of a threat to tangible cultural heritage.

Key Words: Cultural Heritage Tangible Cultural Heritage, Kosovo Tangible Cultural Heritage

ÖNSÖZ

Kültürel mirasın korunması ve saklanması uluslararası düzeyde bir dizi anlaşma, tüzük, yönetmelik ve tavsiye ile belirli standartlara getirilmiş olsa da, savaşların ve çatışmaların eksik olmadığı bir dünya düzeni içerisinde tarihsel ve toplumsal değeri olan, gelecek nesillere aktarılmak istenilen eserlerin muhafazası zor olmaktadır.

Özellikle Balkanlar'da Osmanlı egemenliğinde yaklaşık beş asır bulunan Bosna Hersek ve Kosova, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları ile Soğuk Savaşın bittiği 1990 yıllar sonrasında baş gösteren Sırp saldırı ve terörü ile insani kıyımlara, kültürel, dini, toplumsal, iktisadi ve mimari yıkımlara maruz kalmıştır.

Çalışmada konu edinen somut kültürel mirasın korunması faaliyetleri Kosova üzerine yoğunlaştırılmıştır. Zira literatürde Kosova'daki 523 yıllık Osmanlı egemenliğinde inşa olan şehirlerin kültürel miras envanteri hala tam olarak oluşturulamamış, her biri ardında kültürel ve tarihi önem barındıran miras varlıklarının çoğu tespit dahi edilememiştir. Bu sebeple Kosova'da kültürel miras varlıklarının tespiti, daha önce Ekrem Ayverdi'nin arşiv çalışmaları ile desteklediği saha araştırmasına, Raif Virmiça'nın saha çalışmasına ve Mehmet Zeki İbrahimgil ve ekibinin 2001 yılında başlattıkları ve sonra daha da derinleştirdikleri envanter çalışmalarına dayandırılmıştır.

Çalışmanın hazırlanmasında "Nitel Araştırma Yöntemi" uygulanmış ve konuyla ilgili yazılan kitaplar ve makaleler incelenerek kompoze edilmiştir. Kavramlar incelenirken araştırma kısıtlarının dışındaki imkanlar çerçevesinde nüanslar dikkate alınarak, kavram ve terim ayırımına başvurulmuş ayrıca doğaları üzerine semantik incelemeler yapılmıştır.

Araştırma verilerinin toplanmasında en büyük katkı, Balkan ülkelerinde kültürel mirasın korunmasına yönelik önemli çalışmalar yürüten TİKA(Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı) yetkilileri ile gerçekleştirilen görüşmelerden alınmıştır. Buna ek olarak geçmiş yıllarla ilgili kaynak soruşturması yapılmış, TİKA'nın (1997, 1999-2001, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013 yıllarına ait) faaliyet raporları detaylıca incelenmiş ve elde edilen veriler kullanılmış ayrıca Avrasya Bülteni(Ağustos 2002-2011), ve Avrasya Etüdları çalışmaları da incelenmiştir.

Çalışmanın hazırlanması sürecinde başta danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Oğuz DİKER'e destekleri ve yönlendirmeleri için teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca bu süreçte her zaman danıştığım, maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen babam Dr. Şaban KARATAŞ'a, tüm içtenliği ile araştırmacı ruhunu şahsıma kazandıran annem Melek KARATAŞ'a, hayat arkadaşım Feyza Elif KARATAŞ'a, kardeşlerim Furkan KARATAŞ ve Elif Bilge KARATAŞ'a teşekkür ediyorum. Çalışmamın gelecekteki çalışmalar için faydalı bir kaynak olmasını temenni ederken, uzun ve meşakkatli bir süreç neticesinde ortaya çıkan bu eserde emeği olan ağabeyim Selçuk ŞENER'e, Araş. Gör. Muhammed Erkam KOCAKAYA'ya, Yasin Furkan HAVA'ya, A.Zahid ÇELEBİ'ye ve Ömer Faruk KÜÇÜK'e şükranlarımı sunuyorum.



İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR CETVELİ	viii
TABLO VE ŞEKİLLER CETVELİ	ix
GİRİŞ.....	1

BÖLÜM I

KÜLTÜR VE KÜLTÜREL MİRAS

1.1. Kültür Kavramı.....	4
1.1.1. Kültürü Oluşturan Unsurlar	6
1.1.2. Kültürün Özellikleri	9
1.1.3. Kültür Tipleri	10
1.2. Kültürel Miras	11
1.2.1. Somut Kültürel Miras	13
1.2.2. Somut Olmayan Kültürel Miras.....	14
1.2.3. Kültürel Mirasın Korunması ve Uluslararası Kuruluşlar.....	16

BÖLÜM II

SOMUT KÜLTÜREL MİRAS

2.1. Somut Kültürel Miras Kavramı	19
2.2. Somut Kültürel Miras Olarak Kabul Edilen Değerler	21
2.3. Somut Kültürel Mirasın Fonksiyonları.....	21
2.3.1. Somut Kültürel Miras ve Kimlik	21
2.3.2. Somut Kültürel Miras ve Tanınırlık.....	22

2.3.3. Somut Kültürel Miras ve Kültürel Çeşitlilik.....	22
2.3.4. Somut Kültürel Miras ve Uluslararası İlişkiler.....	22
2.4. Somut Kültürel Mirasın Korunması	23
2.4.1. Barış Zamanında Uluslararası Hukukta Somut Kültürel Mirasın Korunması ...	25
2.4.2. Savaş Zamanında Uluslararası Hukukta Somut Kültürel Mirasın Korunması ..	30
2.5. Somut Kültürel Miras Alanlarına Yönelik Tehditler ve Sorunlar	37

BÖLÜM III

KOSOVA SOMUT KÜLTÜREL MİRAS VARLIKLARI VE KORUMA

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	46
3.2. Araştırmanın Yöntemi	48
3.3. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıklar.....	49
3.4. Balkan Coğrafyası: Sınırlar ve Etnik yapı.....	49
3.5. Balkan Ülkesi Olarak Kosova: Tarihi ve Etnik Yapısı.....	62
3.6. Soğuk Savaş Sonrası Dönemi ve Bağımsızlığın Kültürel Yapıya Etkisi	69
3.7. Kosova’da Somut Kültürel Mirasın Durumu	71
3.8. Günümüze Tamamen veya Kısmen Ulaşan Somut Kültürel Miras Varlıkları.....	72
3.8.1. Deçan	73
3.8.2. Dragas	77
3.8.3. Ferizaj	78
3.8.4. Gilan.....	81
3.8.5. İpek (Pec).....	84
3.8.6. Kaçanik	97
3.8.7. Mitroviça.....	100
3.8.8. Novo Birdo	105
3.8.9. Priştine	107
3.8.10. Prizren.....	121

3.8.11. Vushtri	134
3.8.12. Yakova (Gjakove)	137
3.9. Günümüze Ulaşmayan Somut Kültürel Miras Varlıkları	142
3.9.1. Gilan.....	143
3.9.2. İpec (Pec)	144
3.9.3. Kaçanik	145
3.9.4. Mitroviça.....	145
3.9.5. Priştine	146
3.9.6. Prizren	148
3.9.7. Vushtri	151
3.9.8. Yakova	151
3.10. Kosova Somut Kültürel Mirasının Korunması Faaliyetleri.....	152
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	154
KAYNAKÇA.....	159

KISALTMALAR CETVELİ

AB:	Avrupa Birliği
BM:	Birleşmiş Milletler
CIA:	Central Intelligence Agency
Çev.:	Çeviren(ler)
der.:	Derleyen(ler)
ed.:	Editör(ler)
Ibid:	Aynı yerde geçen eser
KFOR:	Kosovo Force
NATO:	North Atlantic Treaty Organization
TC:	Türkiye Cumhuriyeti
TİKA:	Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı
TTK:	Türk Tarih Kurumu
s.:	Sayfa
ss:	Sayfadan sayfaya
UMNİK:	United Nations Mission in Kosovo

TABLO VE ŞEKİLLER CETVELİ

Tablolar

Tablo2.1: Uluslararası Hukukta Taşınmaz Somut Kültür Mirasının Korunması	24
Tablo 3.1: Balkan Ülkelerinde Osmanlı Egemenliği 1371-1913	55
Tablo 3.2: Balkan Ülkelerinden Türkiye'ye Giden Göçmenler	60
Tablo 3.3: Balkan Ülkelerinde Nüfus (1960-2016).....	61
Tablo 3.4: Priştine'de Diğer Somut Kültürel Miras Varlıkları, Mevcut Durum ve Koruma Bilgileri.....	120
Tablo 3.5: Prizren'de Diğer Somut Kültürel Miras Varlıkları,Mevcut Durum ve Koruma Bilgileri.....	131-133
Tablo 3.6: Yakova'da Diğer Kültürel Miras Varlıkları, Mevcut Durum ve Koruma Bilgileri.....	141-142
Tablo 3.7: Gilan'da Günümüze Ulaşmayan Kültürel Miras Varlıkları.....	143
Tablo 3.8: İpec'de (Pec) Günümüze Ulaşmayan Kültürel Miras Varlıkları	144
Tablo 3.9: Kaçanik'te Günümüze Ulaşmayan Kültürel Miras Varlıkları	145
Tablo 3.10: Mitroviça'da Günümüze Ulaşmayan Kültürel Miras Varlıkları.....	145
Tablo 3.11: Priştine'de Günümüze Ulaşmayan Kültürel Miras Varlıkları	146-147
Tablo 3.12: Prizren'de Günümüze Ulaşmayan Kültürel Miras Varlıkları	148-150
Tablo 3.13: Vuhstri'de Günümüze Ulaşmayan Kültürel Miras Varlıkları.....	151
Tablo 3.14: Yakova'da Günümüze Ulaşmayan Kültürel Miras Varlıkları	152

Şekiller

Şekil 1.1: Kültürel Mirasın Sınıflandırılması	13
Şekil 1.2: Uluslararası Koruma Kurumları	18
Şekil 3.1: Balkan Ülkelerindeki Etnik ve Dini Yapı	57

Haritalar

Harita 3.1: Balkanlar Siyasi Haritası	52
Harita 3.2: Kosova Fiziki Haritası	63
Harita 3.3: 1913 Sırbistan Devletinin Yeni Sınırları ve Kosova.....	65
Harita 3.4: Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti 1945-1989 Yılları Sınırı ve 2008 Yılı İtibariyle Aynı Sınırlarda Kurulan Devletler.....	68
Harita 3.5: Kosova’da Etnik Dağılım	71

Resimler

Resim 3.1: Bayraktar Camii 2001 Yılı ve Restorasyon Sonrası Görünümü	73
Resim 3.2: İbrahim Hoca Kulesi Dış ve İç Görünüm	74
Resim 3.3: Recep Musa Kalesi Dış ve İç Görünümü	75
Resim 3.4: Şaban'ın Değirmeni	75
Resim 3.5: Deçani Manastırı	76
Resim 3.6: Gorioc Manastırı	76
Resim 3.7: Kukli Mehmed Bey Camii ve Namazgahı	77
Resim 3.8: Ahmed Ağa Camii	78
Resim 3.9: Ferizaj Merkez (Büyük) Camii	79
Resim 3.10: Ferizaj Rüştüyesi	80
Resim 3.11: Ferizaj Saat Kulesi ve Sırp Ortodoks Kilisesi	80
Resim 3.12: Atik Camii, Harimi ve Tavanı	81
Resim 3.13: Şehzade Hanım (Çarşı) Camii, 2002 Depremi Öncesi ve Sonrası Hali	82
Resim 3.14: Şeyh İslam Efendi (Sadi) Tekkesi – Türbesi	83
Resim 3.15: Kmetovce Manastırı	83
Resim 3.16: Fatih (Bayraklı) Camii	84
Resim 3.17: Yaşar Paşa Çeşmesi	85

Resim 3.18: Kurşunlu (Merre Hüseyin) Camii Eski ve Yeni Hali	86
Resim 3.19: Fatih Mescidi	86
Resim 3.20: Hasan Bey Camii Yeni Görünümü	87
Resim 3.21: Hasan Bey Camii Hamamı Eski ve Yeni Görünümü	87
Resim 3.22: Defterdar Camii, Harimi, Mihrabı, Türbesi Son Görünümü	88
Resim 3.23: Defterdar Camii ve Harimi Orijinal Görünümü	88
Resim 3.24: Gülfem Hatun Camii ve Türbesi, Eski ve Yeni Görünümü	89
Resim 3.25: Abdürrezak Efendi Camii	90
Resim 3.26: Muslih Ağa Camii ve Çeşmesi	91
Resim 3.27: Taftalı Camii	92
Resim 3.28: Pehlivan Meydanı Camii	93
Resim 3.29: Virela Köyü Camii	93
Resim 3.30: Kahraman Ağa Kulesi	94
Resim 3.31: Yaşar Paşa (Hacı Zeka) Konağı	94
Resim 3.32: Tahir Paşa Konağı	95
Resim 3.33: Budisavci Köprüsü	95
Resim 3.34: Budisavci Kilisesi	96
Resim 3.35: Pec Patrikhanesi	96
Resim 3.36: Sinan Paşa Camii	98
Resim 3.37: Şeyhler Köyü Camii ve Şeyh Sinan Türbesi	99
Resim 3.38: Kaçanik Kalesi	99
Resim 3.39: Müezzın Hoca Camii (Muslihuddin)	100
Resim 3.40: Zeynel (Zeyneddin) Bey Hamamı	101
Resim 3.41: Köroğlu Konağı	101
Resim 3.42: Şeyh Feyzullah Efendi Tekkesi ve Türbesi	102
Resim 3.43: Mitroviça Rüştıyesi	103

Resim 3.44: Banjska Manastırı	103
Resim 3.45: Duboki Potok Sırp Ortodoks Manastırı	104
Resim 3.46: Fatih Camii	105
Resim 3.47: Kaleiçi (Çarşı) Camii	106
Resim 3.48: Novo Birdo Kalesi	106
Resim 3.49: Mehmet Dede Türbesi	107
Resim 3.50: Fatih Sultan Mehmed Camii ve Hamamı	108
Resim 3.51: Pirinaz (Piri Nazır) Camii ve Türbesi ile Restorasyon Sonrası Planı	109
Resim 3.52: Sultan Murad (Çarşı) Camii	110
Resim 3.53: Emir Alaaddin Camii	110
Resim 3.54: Hasan Ağa (Su'ud Efendi) Camii	111
Resim 3.55: Hatuniye Camii	112
Resim 3.56: Kadriye (Muhacir Mahallesi) Camii	113
Resim 3.57: Yanova Murat Bey Camii	113
Resim 3.58: Yarar Çeribaşı (Buzağı) Camii	114
Resim 3.59: Lab (Ramazan Çavuş) Camii	115
Resim 3.60: Yaşar Paşa Camii	116
Resim 3.61: Yusuf Çelebi (Pozderka) Camii	117
Resim 3.62: Sultan Murad Hüdavendigâr Türbesi	118
Resim 3.63: Saint Nicholas Sırp Ortodoks Kilisesi	119
Resim 3.64: Gracanica Manastırı	119
Resim 3.65: Gazi Mehmed Paşa Camii, Medresesi, Mektebi, Kütüphanesi, Hamamı ve Türbesi	121
Resim 3.66: Emin Paşa Camii ve Medresesi	122
Resim 3.67: Suzi Çelebi Camii ve Türbesi	123
Resim 3.68: Fatih Sultan Mehmed Namazgahı (Kırık Camii)	124

Resim 3.69: Arasta (Evrenos Bey) Camii (Dünü ve Bugünü)	125
Resim 3.70: Fethiye (Cuma/Atif) Camii	126
Resim 3.71: İlyas Kuka Camii	127
Resim 3.72: Sinan Paşa Camii	128
Resim 3.73: Terzi Mehmed (Memi) Camii	128
Resim 3.74: Holy Saviour Kilisesi	129
Resim 3.75: Kutsal Başmelekler Sırp Ortodoks Manastırı	129
Resim 3.76: St. Mark's Manastırı	130
Resim 3.77: Holy Trinity Manastırı	130
Resim 3.78: Gazi Ali Bey Camii	134
Resim 3.79: Karamanlı Camii	135
Resim 3.80: Zeynel Bey Hamamı	135
Resim 3.81: Mahmud Paşa Köprüsü	136
Resim 3.82: Vushtri Kalesi	136
Resim 3.83: Hacı Ömer Camii ve Mektebi	137
Resim 3.84: Hadım Süleyman Ağa Camii, Mektebi ve Kütüphanesi	138
Resim 3.85: Getsi Camii	138
Resim 3.86: Gerçar (Çömlekçiler) Camii	139
Resim 3.87: Kosar Camii	139
Resim 3.88: Mahmud Paşa Camii	140

GİRİŞ

Toplumlar ve toplumları oluşturan bireylerin içerisinde doğduğu, büyüdüğü ve içeriğinin çeşitlendirilmesine katkı sağladığı kültür, toplumsal yapının niteliği, bilgi birikimi, tarihsel arka plan, teknolojik ilerleme, iktisadi etkenler, coğrafi özellikler vb. unsurlarla etkileşim içerisinde oluşan, gelişen ortak kimliği inşa eden bir yapıdır. Daha betimleyici bir bakış açısıyla alt unsur olarak sahip olunan inançlar, değerler, ahlaki kurallar, gelenek ve görenekler, alışkanlıklar, ritüeller, semboller, dil, din ve teknoloji kültürü oluşturan unsurlar olarak sayılabilmektedir. Kültürün bu şekilde bir derinliğe sahip olması ve gelişmesi miras olarak gelecek nesillere aktarılması ile olmaktadır. Zira kültürün çıktıları somut ve somut olmayan varlık veya eserler ile tanımlanabilmektedir. Bu çıktılar toplumlar için kültürel mirası oluşturmaktadır. Bu bağlamda kültürel miras toplum olabilmiş insan topluluklarının sahip oldukları, geçmişten miras alarak gelecek nesillere miras olarak bırakmak istedikleri, maddi ve manevi varlığı olan ve insan ürünü tüm eserler ile o topluma ve kültürüne ait değerler bütünü olarak ifade edilebilir.

Somut kültürel miras kavramı maddi olarak algılayabildiğimiz taşınır veya taşınmaz varlıkları ifade etmektedir. Bunlar mimari yapılar, binalar, anıtlar, tarihi mekan ve yapıları, yani kültürün somut olanlarını ifade eden ve gelecek nesiller için muhafaza edilmesi toplumlar için mühim olan taşınmaz eserler olarak sayılabilir. Taşınır olarak nitelenen somut kültürel miras ise, el sanatları, resimler, heykeller, müzik aletleri, takılar ve süs eşyaları, kütüphane eserleri, arşivler, eski paralar, günlük eşyalar, fotoğraflar vb. olarak gösterilebilir.

Toplumları hem nüfus olarak hem de maddi ve manevi kültürel mirasları ile birlikte yok eden savaşlar, uygarlıkların gelişimi noktasında da tarih boyunca bir dizi soruna yol açmışlardır. Savaşlar, insanların ve toplumların kaynaklarını yok ettiği kadar, gelecek nesillere aktarılacak kültürel norm ve eserlerin de ölmesi ile sonuçlanmaktadır

Dünya siyasi tarihinin bir çok gelişmesinin üzerinde cereyan ettiği coğrafya olan Balkanlar, diğer bölgelere nazaran sahip olduğu coğrafyasının doğal avantajları ve kaynakları nedeniyle her dönem mücadele konusu olmuş ve beraberinde bölgesini aşan sorunlarla gündeme gelmiştir. Antik Yunan hakimiyetinden Roma'ya, Bizans İmparatorluğundan, Osmanlı İmparatorluğu hakimiyetine Balkanlar, sahip olduğu stratejik

konum hasebiyle dikkat çekici siyasal ve kültürel olaylara sahne olmuştur. Kıta Avrupasını belirleyen sınırlar daima Balkan coğrafyası üzerinden tanımlanmıştır.

Nice toplum ve milletlerin hüküm sürdüğü bereketli topraklara sahip Balkanlar'da 1371-1913 yılları arasında asırlarca var olan Osmanlı-Türk hakimiyetine ait eserler, Balkan coğrafyasının sosyal, siyasal, kültürel ve iktisadi hayatına ve onun kurumlarına işlemiş, hatta Balkanları yeniden şekillendirerek, günümüzde mevcudiyetini örtük ve açık olarak hissedebildiğimiz kıymetli bir mirastır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra 1990 yılına kadar bir arada yaşayabilen Yugoslavya Devleti, dağılması sonrasında her ulusun kendi kaderini tayin etme hareketi sebebiyle beraberinde kimi ulusların özgürlüğü ve yaşam hakkını yok eden boyutlara ulaşmıştır. Bu bölgede var olan farklı dil, kültür, din, çokulusluluk bir zenginliği gösterirken, gerçekte tam tersi istikamette savaşların, ölümlerin, göçlerin, yağmalamaların sebebi olmuştur. Bunlardan en acılarına şahit olan iki ülke hiç şüphesiz Bosna – Hersek ve Kosova'dır. Balkan tarihi ve sosyolojisinin en önemli merkezlerinden biri konumunda bulunan Kosova, tarihte birçok krallığa başkentlik yapmış, farklı din ve milletleri içerisinde barındırmış, sahip olduğu coğrafi avantajın da getirisiyle ticaret ve kültür merkezi olarak tanınmıştır.

Soğuk savaş sonrasında Yugoslavya'nın dağılma sürecine girmesi ve Sırbistan'ın Kosova üzerinde uyguladığı baskı, saldırı ve ilhak etme politikası karşısında 1980'lerde başlayan çatışma süreci, 17 Şubat 2008 tarihinde Kosova'nın bağımsızlığını tek taraflı ilan etmesi ile sona ermiştir. 1999-2008 yılları arasında BM idaresinde bir bölge olan Kosova, 2008 yılı itibarıyla bağımsız bir ülke sıfatı kazanmıştır.

Savaş ve çatışma süresince daha da geriden 1912 yılında Osmanlı sınırları içerisinde çıkmasından sonra Kosova'nın sahip olduğu kültürel mirasın korunması ve saklanması oldukça zor olmuştur. Özellikle 1990 yılından sonra artan ve yüksek seyirde olan Sırp saldırıları ve terörü Kosova'da kültürü, kimliği, dini ve değerleri yok etmeye yönelik olmuştur. 1999 yılında yaşanan savaş sonrası ise birçok somut kültürel miras eseri kullanılamaz hale gelmiş, bir çoğu da yıkılmıştır.

Çalışmada savaş sonrası Kosova somut kültürel mirasının korunması konu edinmiş ve Kosova somut kültürel mirasını oluşturan eserlerin günümüze ulaşan ve ulaşmayan envanteri çıkarılmasına yönelik literatür araştırması yapılmış, arşiv belgeleri ve saha çalışmaları incelenmiş, ilaveten TİKA Kosova ofisi ile görüşülerek bilgi edinimi sağlanmıştır. Çalışmada savaş sonrası koruma çalışmalarının yeterliliği de araştırılmıştır.

Birinci bölümde kültür, kültürel miras, somut-somut olmayan kültürel miras kavramları ele alınarak, savaş-çatışma durumlarının kültürel miras üzerindeki etkilerine değinilmiştir. İkinci bölümde Balkanlar ve Kosova tarihi incelenmiş, soğuk savaş sonrası Kosova'nın bağımsızlık süreci aktarılmıştır. Son bölümde ise Kosova somut kültürel mirası eserlerinin günümüze ulaşan ve ulaşmayanları, arşiv belgeleri ve saha araştırmalarının sonuçları derlenerek tespit edilen envanter dikkate alınarak sunulmuş, korunma durumları hakkında bilgi verilmiştir.



BÖLÜM I

KÜLTÜR VE KÜLTÜREL MİRAS

Çalışmanın bu bölümünde kültür ve kültürel miras kavramları ele alınmış olup, alt başlıklar ile kavramsal olarak detaylandırılmıştır. Bununla birlikte, savaş ve çatışma kavramları ile kültürel miras ilişkisi irdelenmiştir.

1.1.Kültür Kavramı

Kültür, toplumdaki birey ve grupların karşılıklı tutum ve davranışları ile ilişkilerini etkileyen en önemli faktör olarak ifade edilebilir. Birey ve toplulukların tek bir organizma gibi hareket etmesini sağlayan kültür, ortak bir yaşam standardı ve biçimi belirleyen fonksiyona sahiptir.¹

Doğal olarak meydana gelmeyen kültür, tarihi birikim, sosyal yapı, iktisadi etkenler, coğrafi özellikler ve teknoloji gibi birçok unsurun etkisiyle gelişmektedir. Bunlarla birlikte alt unsur olarak inançlar, değerler, ahlaki kurallar, gelenek ve görenekler, alışkanlıklar, ritüeller, semboller, dil, din ve teknoloji kültürü oluşturan unsurlar olarak sıralanabilir.²

Kültür kavramının farklı alan ve disiplinlerde çeşitli tanımları söz konusudur. Bunlardan en çok kullanılanı ve kapsamlı olanı Tylor tarafından yapılmıştır. Ona göre kültür bir toplumun ferdi olarak insanın elde ettiği bilgiyi, inanç ve değerleri, sanatı, gelenek ve görenekleri ile beceri ve alışkanlıkları içeren karmaşık bir bütündür.³

“Bauman (2004) ise kültürü bir düzenin oluşturulması ve korunması, aynı zamanda kurulan düzeni bozmaya yönelik her şeylem mücadelesi içinde olmak şeklinde tanımlamaktadır. Ona göre kültür, insanın müdahil olmadığı haliyle yani doğa düzeni yerine

¹ Ali Şafak Balı, *Çokkültürlülük ve Sosyal Adalet*, Çizgi Kitabevi Yayınları, 2001, s. 190.

² Oğuz Diker ve Taşkın Deniz, *Coğrafya ve Tarih Perspektifinden Somut Kültürel Miras ve Türkiye*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2016, s.3-4.

³ Esin Sultan Oğuz, “Toplum Bilimlerinde Kültür Kavramı”, *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 28 Sayı: 2, 2011, s.132.

yapay ve daha önceden tasarlanmış bir düzen oluşturma, ona değer verme işidir. Bauman bu noktada kültürü insan etkinlikleri ve üretimi olarak görmektedir.⁴

Kongar'a (1999) göre kültür, insanın yarattıklarının tümüdür. Ona göre bütünü oluşturan kültürün bölünmesi sadece çözümleme amacıyla söz konusu olabilir. Bu bölünme sonucunda ortaya maddi kültür ve manevi kültür ayrımı çıkar. Burada insanın ürettiği araç ve gereçler somut kültüre; insanın oluşturduğu değerler, ilkeler, kurallar ve anlamlar ise somut olmayan kültüre örnek gösterilebilir. Yapılan başka bir tanımlama ile de günümüzde somut kültüre teknoloji, somut olmayan kültüre ise ideolojiler örnek verilebilmektedir.⁵

UNESCO'nun gerçekleştirdiği Dünya Kültür Politikaları Konferansı Sonuç Bildirgesi'nde geniş manasıyla yapılan tanıma göre kültür;⁶

“bir toplumu ya da toplumsal bir grubu tanımlayan belirgin maddi, manevi, zihinsel ve duygusal özelliklerin bileşiminden oluşan bir bütün ve sadece bilim ve edebiyatı değil, aynı zamanda yaşam biçimlerini, insanın temel haklarını, değer yargılarını, geleneklerini ve inançlarını da kapsayan bir olgudur.”

Bu tanım en geniş kapsamıyla günümüz anlamına en yakın şekilde kültürü tanımlamaktadır. Burada kültür kelimesinin dil bilimciler tarafından yapılan araştırmalarda daha çok toprak kültürü olarak kullanıldığı, işlemek, onarmak, ekmek anlamlarına geldiği, ancak ileri dönemlerde somut olmayan anlamları da içerecek şekilde kavramın geniş bir anlama ulaştığı görülmektedir. Öyle ki, insan nefsinin terbiyesi, insanın yetiştirilmesi gibi anlamlarda da kullanılmıştır. Kullanımda ve terminolojide ortaya çıkan bu çeşitliliğin nedeni olarak, kavramın bilimsel olmakla birlikte toplumsal ve tarihsel derinliğe ulaşmış olması gösterilebilir.⁷

Williams'a göre, günümüzde kültür kavramının farklılaştıran üç farklı şekilde kullanım bulunmaktadır. Bunlar;

⁴Zygmunt Bauman, *Sosyolojik Düşünmek*, (çev. Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2004, s.161.

⁵Emre Kongar, *Kültür Üzerine*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, s.19.

⁶ UNESCO, Mexico City Declaration on Cultural Policies, 1982,

<http://portal.unesco.org/culture/en/files/12762/11295421661mexico_en.pdf/mexico_en.pdf> (15.01.2017)

⁷Esin Sultan Oğuz, “Toplum Bilimlerinde Kültür...”, s.125-126.

1. Bireyin ve toplumların zihinsel, dinsel ve estetik ilerleyişini göstermek,
2. Düşünsel ve sanatsal faaliyetlere ve bunların çıktılarına (Kitap, sinema, tiyatrovb.) sahip çıkmak.
3. Bireyler ve toplumların etkinliklerini, inançlarını, değerlerini, yaşam tarzlarını ve geleneklerini oluşturmak.

Özetle, ortaya çıkan tanımların ortak noktasından birisi, kültürün insanlar tarafından oluşturulan, sahiplenilen değerler ve türevleri ile somut, somut olmayan unsurların bütünü olmasıdır. Bir diğeri ise, bireye, topluluğa veya topluma özgü olması ve onu diğerlerinden ayırt edici kılması özelliğidir. Bu anlamda kültür, toplumların kimliğini yansıtırken aynı zamanda meşru zeminlerini de oluşturmaktadır.⁸

Topçu da milletlerin kültürü üzerine yapmış olduğu tanımlamada şu ifadeleri kullanmaktadır:⁹

“bir milletin kültürü, onun bütün fertlerinin sahip olduğu, hadiseleri karşılayan duyuş şekilleriyle, bütün tarihi içinde meydana getirdiği değer hükümleridir. Bu değer hükümleri, ilim, felsefe, sanat ve din tarafından yaşatılmaktadır. İnsan kâinatın merkezi yapan bütün meseleleri bunlar paylaşmışlardır ve her cemiyet, her millet bunları kendi ruh kabiliyeti ile kendi iradesiyle yoğurmuş, birbirine kendi karakterini vermiştir. Kültür, onu yaratmış olan milletin malıdır.”

1.1.1.Kültürü Oluşturan Unsurlar

Genel olarak kültürü oluşturan unsurlar din, dil, savaş, göç, politika, iktisadi yaşam, ticaret, ziraat, sanat, edebiyat, hukuk, coğrafya, çevre, ahlak, eğitim ve teknoloji olarak sıralanabilir. Bu unsurlarla kültür arasındaki ilişki ise şöyle ifade edilebilir:

Din: Toplumsal hayatta bireyin rollerini belirlemede ve ahlaki kuralları uygulamada referans olarak kullandığı en önemli kaynaklardan birisidir. Bu yönüyle insanların sahip oldukları, kültürün dinlerin etkisinden uzak olduğunu söylemek yanlış

⁸ Oğuz Diker ve Taşkın Deniz, *Coğrafya ve Tarih Perspektifinden...*, s.2.

⁹ Nurettin Topçu, *Kültür ve Medeniyet*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2002, s.16.

olacaktır.¹⁰ Toplumun; maneviyat, düşünce ve duygularından bağımsız olarak milli bir kültürü oluşturmaları, yaygınlaştırması ve geliştirmesi mümkün olamayacağı gibi, dinin de sadece kültür vasfıyla hareket ederek varlığını devam ettirmesi düşünülemez. Din toplumların kültürlerine kan, can ve renk verebilir, fakat din asla kültür düzeyine indirgenemez.¹¹

Dil: İletişim kurmayı ve anlaşılmayı sağlayan bir araç, yaşayan ve gelişen canlı bir varlık, insanları birleştiren bir arada tutan, sosyal yapının bir parçası kılan, seslerden örülmüş, temelleri eski zamanlarda oluşturulmuş antlaşmalar ve sözleşmeler sistemi olarak ifade edilebilir. Dil ile kültür arasındaki ilişki, şüphesiz ki birbirlerinden ayrı düşünülemeyecekleri ve birbirlerini destekledikleri yönündedir. Dil, kültürün bütün özelliklerini, tarihini ve toplumsal hafızasını içerisinde barındırmaktadır. Kültürün nesilden nesile aktarılmasını sağlayan önemli bir araç olan dil, kültürün taşıyıcısı olarak ifade edilebilir. Dil olmadan kültürün var olması, gelişmesi, değişmesi ve nesillere taşınması söz konusu değildir.¹²

Savaş ve Göç: Meydana gelen savaşlar neticesinde toplumların kültürlerinin gelişmesi, değişmesi, yok olması ve yerini başka bir kültürün alması gibi sonuçlar görmek mümkündür. Göçler de sosyal, siyasi, iktisadi, savaş, ölüm, korku vb. genel ve kişisel bir çok sebepten kaynaklı olarak, yerleşim alanını terk ederek başka bir coğrafyaya yerleşme anlamına gelmektedir. Bu durum gidilen yerdeki kültürü etkileyeceği gibi, götürülen kültürü de dönüştürecektir.

Politika: Toplumların siyasi, sosyal ve iktisadi alanlardaki politikaları, yarınlara tarihini oluşturan bugünlerin belirleyicisi konumundadır. Bu politikalara bağlı olarak toplumların gelişimi, dönüşümü de kültürü ve toplumsal kimliği değiştirmektedir. Buna örnek olarak neo-liberal politikaların 1980'li yıllardan sonra ülke politikalarına hakim olması ile değişip dönüşen sosyal yapılar ve alışkanlıklar gösterilebilir.

¹⁰ İsa Kuyucuoglu, *Batı'da Din Sosyolojisi Teori ve Yöntem Analizleri*, Eski Yeni Yayınları: 2, Ankara, 2008, s.9

¹¹ Suat Cebeci, "Milli Kimlik Bağlamında Din – Kültür İlişkisi", *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt:3 Sayı:2, 2008, s.9.

¹² Emrah Boylu, "Dil-Kültür İlişkisi ve İran'da Türkçe Öğretimine Etkisi", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Cilt:16 Sayı:2, 2014, s.20.

İktisadi Yaşam ve Ticaret: Her toplumun sahip olduğu iktisadi yaşam, ticaret sisteminin getirdiği kurallar, insanların iş yapış şekillerinden düşünce tarzlarına kadar bir dizi değişimi ve özgünlüğü de beraberinde getirmektedir. Bu durum ise uzun süreçlerde kültürü ve kültürel öğeleri etkilemektedir.

Sanat ve Edebiyat: Kültür tarihçisi ve estetik kuramcı Walter Benjamin'e göre sanat eserinin özgünlüğü, sanatın tarihe tanıklık ederek onu içselleştirirken, aynı zamanda o sanat eserini geçmişin ve tarihin geleneği içerisinde muhafaza etmektedir. Sanat eserini biricik kılan da o ritüellik içerisindeki uyumdur.¹³ Resim, heykel, tiyatro, musiki, mimari, el sanatları vb. tüm sanat dalları, kültürün oluşmasında önemli kaynaklardır. Edebiyat ise, sanat dallarından farklılaşarak kültür için daha farklı ve önemli bir kaynağı teşkil etmektedir. Bu önem duygu ve düşünceyi geliştiren ve şekillendiren dil ve dili geliştiren, yaygınlaştıran, zenginleştiren ve bir sanat eserine dönüştürerek daha etkin yapan araç da edebiyat ile ilişkili olmasından kaynaklanmaktadır.¹⁴

Hukuk: Toplumsal yaşamın kurallarının adil ve uygulanabilir olmasını sağlayıp, olması gerekeni düzenleyen hukuk, şüphesiz ki toplumların kültürlerinin temel unsurları olan, din, dil, gelenek ve göreneklerinden bağımsız değildir. Kültürel yaşamın bireysel hak ve özgürlükler ile birlikte güven altına alınmasının yegane aracı olan hukuk; kültürü koruyan, geliştiren ve yaygınlaştıran bir niteliğe sahiptir.

Coğrafya: İnsanların yaşadıkları mekan ve alanlar ile olan ilişkilerini farklı şekillerde inceleyen coğrafya, kültür ile etkileşim halindedir. Çevrenin kendisi bizatihi kültüre yansırken, kültür de doğal çevreyi ve sosyal yapıyı etkilemekte, onlardan etkilenmektedir. Kültür; toplum içerisinde, doğal çevre karşısındaki bireyin, toplum ve doğa ile birlikte yaşayabilmesine yönelik olarak ürettiği şeydir. Bu bağlamda toplumların birikimli medeniyeti olan kültür, coğrafyadan bağımsız değildir.¹⁵

¹³ Erdal Cengiz, "Popüler Kültür ve Sanat", *Kıbrıs Uluslararası Üniversitesi Folklor/edebiyat*, Cilt:16, Sayı:64, 2010, s.12.

¹⁴ Gönül Özer, Kültür – Kavram İlişkisi Üzerine Bir Araştırma, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2015, s.69.

¹⁵ Gözde Emekli, Coğrafya, "Kültür Ve Turizm: Kültürel Turizm", *Ege Coğrafya Dergisi*, Cilt:15, İzmir, 2006, s.52.

Cevre: Bireyin ailesi, arkadaşları, mahallesi, memleketi, iş yeri, okulu, evi ve ülkesi çevresini yani kültürün yaşam alanını ve geliştiği zemini ifade etmektedir.¹⁶

Ahlak: Kültür, bireyselleşme ve toplumsallaşma çabasının sonucudur. Ahlak da bu çabanın önemli bir bileşeni olarak görülmektedir. Ancak ahlakın, kültürü doğurduğu hatta beslediğini söylemek daha doğrudur. İnsan, edimleri esasında bir takım referanslara ve değerlere dayanmak durumundadır. Kültür de bu değerlere göre oluşmakta ve sonra kültüre göre de değerler biçim değiştirmektedir.¹⁷

Eğitim: Kültürün, toplumsallaşan kurumları ve materyalleri ile millileşmesi, derinleşmesi ve yeni nesillere aktararak milli kimliğin kuşaklar arası yaşaması için önem arz eden eğitim, toplumların kültürel miraslarını oluştururken, bireylerin duygu, düşünce, değer, inanç ve alışkanlıkları üzerinde önemli etkilere sahiptir.¹⁸

Teknoloji: Toplumların yaşam alanlarını ve araçlarını değiştiren, dönüştüren ve geliştiren teknoloji, somut kültürü oluşturmaktadır. Nesillerin, toplumsal yapı içerisinde kültürün yaşandığı ve zenginleştiği alanlardaki teknolojik araçlara uyum sağlamaları önem arz etmektedir.¹⁹

1.1.2. Kültürün Özellikleri

Kültür kelimesinin sahip olduğu çeşitlilik birçok farklı tanımlamaya sebep olmuştur. Bu noktada Güvenç (2002) tüm kullanımlarını inceledikten sonra kültür kavramının farklı tanımlamalarından yola çıkarak kültürün şu özellikleri içerdiğini vurgulamaktadır:²⁰

- Kültür, öğrenilebilen bilgi, davranış ve alışkanlıkların tümünü kapsamaktadır.

¹⁶ Gönül Özer, Kültür – Kavram İlişkisi..., s.69.

¹⁷ Ali Çetin, “Ahlak ve Kültür Üzerine Bir Değerlendirme”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 1, 2016, s.72.

¹⁸ Gönül Özer, Kültür – Kavram..., s.70.

¹⁹ Ibid., s.70.

²⁰ Bozkurt Güvenç, *İnsan ve Kültür*. 9.basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002, s.101-104.; Esin Sultan Oğuz, “Toplum Bilimlerinde Kültür..., s.133.

- Kültür, sonraki nesillere dil aracılığı ile aktarılabilmektedir. Bu aktarım insanlığın tüm birikim ve tecrübesini sonraki nesillere ulaştırmaya olanak sağlarken, onu yaşatmasına imkan vermektedir.

- Kültürün  ğretileri toplumdan topluma farklılıklar ifade etmektedir. Her ülkenin veya toplumun değerleri ve alışkanlıkları kendi öz kültürünü inşa eder ve bu özgünlüğün sürekliliği de o toplumun sürekliliğine bağlıdır.

- Kültür, toplumsal yapı ve düzeyde inşa olan bir unsur olmasının yanı sıra, insanların bireysel düşünce, tutum ve davranışları toplumun kültürel dokusu içinde önemli bir yere sahiptir. İnsan davranışları, toplumsal yaşam içerisinde öğreniliyor olsa da, daima toplumsal öğreti ile aynı olmayabilir, benzeşmeyebilir.

- Kültür, yaşamsal ve toplumsal ihtiyaçları gideren, işlevsel bir araçtır.

- Kültür, sözlü ve sözsüz iletişimi kolaylaştırmaktadır.

- Kültür, bütünleştirici ve ayrıştırıcı niteliğe sahiptir. Toplumsal düzeyde uyum içinde olan kültürler bütünleşme eğilimindeyken, tarihsel ve çevresel anlamda çatışma ve çelişkileri olan kültürlerde çözülme  n plandadır.

- Kültür, yaşama dair somut olmayan bir kavram olarak kültür, gerçeğin bir soyutlamasıdır.

- Kültür, toplumsal bir kimliği ifade eder ve toplumsal yapıdan bağımsız değildir.

Toplumlarını içerisinde yaşayan bireylerin ortaklaşa meydana getirdiği, benimsediği, kuşaktan kuşağa aktardığı somut ve somut olmayan değerlerin tümü kültürü oluşturmaktadır.

1.1.3. Kültür Tipleri

Kültür tipleri, genel ve özel kültür diye ikiye ayrılmaktadır. Genel kültür, bireyin çevresinden edindiği düzensiz, dağınık ve y zeyssel bilgidir. Özel kültür ise uzmanlık ve branş bilgisi gerektiren kültür tipidir. Kültür ile ilgili diğer tiplere baktığımızda şu sınıflandırmayı yapmak mümkündür;²¹

- Değer olarak maddi ve manevi kültür

²¹ Hasan  elikaya, "Kültür ve Eğitim", *M. . Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, Sayı:5, 1993, s.26.

- Kaynak olarak yerli ve yabancı kültür,
- İnanç olarak dini ve dini olmayan kültür,
- Kitle olarak çoğunluk ve azınlık kültürü,
- Siyasi olarak devlet ve toplum kültürü,
- Meslek olarak mesleki ve meslek dışı kültür,
- Yaş olarak çocuk, genç ve yaşlı kültürü,
- Yerleşim yeri olarak köy, kasaba ve kent kültürü,
- Akademik olarak okul ve halk kültürü

Yukarıda sayılan kültür çeşitlerini üç kültür tipi olarak sınıflandırmak da mümkündür. Bunlardan ilki olan geleneksel kültür; geçmişte var olan, nesilden nesle aktarılan, uzun süreler sonunda ortaya çıkmış somut ve somut olmayan unsurları içeren kültür tipidir. İkinci tip olan modern kültür ise, baskın kültürün zaman ve koşullara bağlı olarak düzenlenmesi ile ortaya çıkmaktadır. Son kültür tipi olan popüler kültürdür ise, çok uzun sürede oluşmamış olan, güncel beklenti, zevk, alışkanlık, moda ile şekillenen ve bunların güncelliğini yitirmesi ya da talep görmemesi ile de geçerliliğini kaybeden kültür tipidir²²

1.2.Kültürel Miras

Geleneksel kültürün bir türü olan “miras” ifadesi, gelecek nesillere aktarılabilecek yapıda olan somut ve somut olmayan unsurları barındırır niteliktedir. Miras ifadesi, tarihsel bir yapıda olduğu için geçmişten bugüne gelen olarak tanımlanmaktadır. Ancak, tarihi olan her şeyin miras olarak nitelendirilmesi mümkün değildir. Cassia’ya (1999) göre, geçmişte varlığı bilinen ancak, tarihsel süreçte özünü ve özgünlüğünü yitirmemiş, kültürel değerleri muhafaza ederek taşıyan unsurlar miras olarak tanımlanabilir.²³

Kültürün en genel tanımından ve yukarıda sıralanan özelliklerinden yola çıkılarak kültürel miras kavramını tanımlayacak olursak; insanların bir araya gelerek oluşturdukları ortak toplumsal yapının ürünü olarak elde edilen, geçmişten miras alınıp, gelecek

²² Oğuz Diker ve Taşkın Deniz, *Coğrafya ve Tarih Perspektifinden...*, s.8

²³ Oğuz Diker, “Kültürel Miras İle Kültürel Miras Turizmi Kavramları Üzerine Kavramsal Bir Çalışma”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 30, Eylül 2016, s.367.

nesilleremiras olarak bırakılmak istenen, maddi varlığı olan, insanürünü tüm eserler ile o topluma ve kültürüne ait değerler bütünü kültürel mirası oluşturmaktadır.²⁴

Bu tanıma ilaveten daha kurumsal bir tanımlama yapan Avrupa Konseyi, kültürel mirasıdaıma değişime açık olan inançların, değerlerin, bilgilerin, örf ve geleneklerinin yansımaları olarak, geçmişten miras kalan mülkiyet dışı kaynaklar ifadesi ile tanımlamaktadır.²⁵

Yeşilbursa'nın (2011) çalışmasında Lowenthal'ın düşüncelerinden yola çıkarak ortaya koyduğu tanımlamaya göre kültürel miras; geçmiş olmamakla birlikte, geçmişin tekrar yorumlanmasıdır. İlaveten, hatırlatıcı ve değer temelli bir kavramdır. Nitekim tarih insanlığın, uygarlıkların geçmişini keşfeder ve açıklar, miras ise günümüz hedeflerini gerçekleştirmek için geçmişi açıklığa kavuşturur. Lowenthal tarih ya da miras olarak anlamlandırılan geçmişin, bazı toplumsal yararları bulunduğunu ifade etmektedir. Bu noktada miras ile eş manaya gelen geçmişin, insanlara faydalı dört niteliğinden söz etmektedir,²⁶

1) Tarihi ve eski eserler öncelikle statü ve saygı ifade ederler, ancak daha da önemlisi toplumsal ilerlemeyi desteklemeleridir.

2) Toplumlar belirli el ürünlerinin kültürel statü kazandığı simgesel yerleşimler meydana getirirler. Böylece kopmayan bir bağ sayesinde bugünü düne, geçmişi de geleceğe bağlama imkanı oluşur.

3) Geçmiş, “Sonunda ne oldu?” düşünce ve duygusu altında bir sonuç hissi meydana getirir.

4) Geçmiş, bugünü ve geleceği irtibatlayan, doğrusal anlatılarda yaşamlarımızı belirlememize imkân vererek, bir ardışıklık sunar.

²⁴Müşerref Can, *Kültürel Miras ve Müzecilik Çalışma Raporu*, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayını, 2009, s. 1.

²⁵ Council of Europe, Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society, 2005, <<http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/199.htm>> (01.02.2017).

²⁶ Cemil Cahit Yeşilbursa, Sosyal Bilgilerde Miras Eğitiminin Öğrencilerde Somut Kültürel Mirasa Karşı Tutumlarına ve Akademik Başarılarına Etkisi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara, 2011, s. 25-26.; David, Lowenthal, *Past is a foreign country*, Cambridge University Press, New York, 1985.

Özetle, kültürel miras, insanlık ve uygarlık tarihinin bin yıllar süren serüveninde düşüncenin, sanatın, kültürün ve yaratıcılığının bugüne ulaşan emanetleridir.²⁷

Nitelik ve sınıflandırma bakımından şekil 1’de görüldüğü üzere, somut ve somut olmayan olarak ikiye ayrılan kültürel mirasın somut olanı taşınır ve taşınmaz şeklinde kategorilenmektedir. Somut ve somut olmayan kültürel miras ile ilgili detaylı bilgiler alt başlıklarda verilmektedir.

Şekil 1.1: Kültürel Mirasın Sınıflandırılması²⁸

Kültürel Miras		
Somut Kültürel Miras		Somut Olmayan Kültürel Miras
Taşınmaz Kültürel Miras	Taşınır Kültürel Miras	
Mimari Eserler	Resimler	Müzik
Tarihi merkezler	Heykeller	Halk Dansları
Arkeolojik sitler	Kütüphane eserleri	Tiyatro
Anıtlar	Arşivler	Edebiyat
Bina grupları	Takılar ve süs eşyaları	Sözlü Gelenekler
Kültürel manzaralar	Eski paralar	Törenler, Şölenler
Tarihi parklar, bahçeler	Günlük eşyalar	Gelenekler Görenekler
Kanallar, Köprüler	Müzik aletleri	El sanatları geleneği
Yel değirmenleri v.b	Fotoğraflar v.b	Geleneksel oyunlar v.b

1.2.1. Somut Kültürel Miras

Somut kültürel miras kavramı; mimari yapıları, binaları, anıtları tarihi-kültürel mekan ile yapıları, yani insan emeğinin ürünü olanları ifade eden ve gelecek nesiller için muhafaza edilmesitoplumlar için mühim olan eserleri ifade etmektedir. Bu miraslar çoğunlukla arkeolojik, mimari, teknolojik ve bilimsel eserler olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁹ Somut kültürel miras kavramı ilerleyen bölümde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

²⁷ G. Pulhan, “Yeni Kültür Politikaları Açısından Kültürel Miras”, (der.: S. Ada, H.A. İnce), *Türkiye’de Kültür Politikalarına Giriş* (içinde), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, s.129.

²⁸Zaki Aslan, Monica Ardemagni, *Introducing Young People To The Protection Of Heritage Sites And Historic Cites*. UNESCO- ICCROM, 2006, s.9,

<http://www.iccrom.org/ifrcdn/pdf/ICCROM_09_ManualSchoolTeachers_en.pdf> (01.01.2017)

²⁹Müşerref Can *Kültürel Miras ve Müzecilik...*, s.3.

1.2.2. Somut Olmayan Kültürel Miras

Somut kültürel miras varlıkları, mekânsal alanlar, elle tutulur eserler ve nesneler gibi bir toplumun somut kültürünü oluşturuyorken, somut olmayan kültürel miras varlıkları, toplumun manevi kültürünü temsil etmektedir. Bir başka ifadeyle somut olmayan kültürel mirası fiziki ve cansız varlıkların dışında insanlarca anlamlandırılan miras olarak ifade etmek mümkündür.³⁰

Somut olmayan kültürel miras daha kapsamlı bir tanımla, maddi olarak kavranamayan, gözle görülemeyen, yalnızca o toplumun kimliğini ifade eden örf, gelenekler, dil, inanç, müzik, gösteriler, dans, folklor, deyimler, atasözleri, tekerlemeler, hikayeler ve şiirler gibi geleneklerden oluşmaktadır. Somut olmayan kültürel mirasın korunması, somut kültürel miras varlıklarına nazaran daha da zor olmaktadır.³¹

İnsan ürünü olarak inşa edilen kültürel yapılar, toplumların ruhunu ve tüm deneyimlerini gelecek nesillere aktarırlar. Nitekim, bu yapılar o toplumun kültürel yapısı ve değerleri ile yaşamış insanların eliyle üretilmiş, tasarlanmış, ayrıca ustalıklarını, sanatlarını, bu eserlere işlemişlerdir. Kültürel yapıların yapımında kullanılan aletler, araçlar, süslemeler, işlemeler, kitabeler, yazılar, bunlarla ilgili kayıtlar ve yazılı belgeler de somut olmayan kültürel miras olarak nitelendirilebilir. Bu anlamda, somut kültürel miras ile somut olmayan kültürel miras arasındaki ilişki; ayrılmaz bir nitelikten ziyade, kültürel mirasın birbirini tamamlayan parçaları olarak görülebilir. Her ikisi de toplumların kimliğini ve kültürel sermayesini göstermeleri bakımından önemlidir.³²

UNESCO'nun 17 Ekim 2003 tarihli 32. Genel Konferansı'nda Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi (SOKÜM) kabul edilmiştir. Bu sözleşme, toplumların kültürel kimliğinin bir parçası olan, nesillere aktarılması istenilen somut olmayan kültürel mirasın muhafaza edilmesi ve geleceğe aktarılmasını sağlayacak yol, yöntem ve imkanları içermektedir.³³

³⁰ Cemil Cahit Yeşilbursa, Sosyal Bilgilerde Miras..., s. 31.

³¹ Müşerref Can *Kültürel Miras ve Müzecilik*..., s. 1.

³² Cemil Cahit Yeşilbursa, Sosyal Bilgilerde Miras..., s. 31.

³³ M. Öcal Oğuz, "Somut Olmayan Kültürel Miras ve Kültürel İfade Çeşitliliği", *Millî Folklor Dergisi*, Sayı: 82, 2009, s. 8.

Sözleşme'nin ikincimaddesine göre;³⁴

“Somut Olmayan Kültürel Miras”, toplulukların, grupların ve kimi durumlarda bireylerin, kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler, beceriler ve bunlara ilişkin araçlar, gereçler ve kültürel mekânlar anlamına gelmektedir. Kuşaktan kuşağa aktarılan bu somut olmayan mirasın, toplulukların ve kümelerin çevreleriyle, doğayla ve tarihleriyle etkileşimlerine bağlı olarak, sürekli biçimde yeniden yaratıldığı ve bunun onlara kimlik ve devamlılık duygusu verdiği; böylece kültürel çeşitliliğe ve insan yaratıcılığına duyulan saygıya katkıda bulunduğu ifade edilmektedir. Sözleşme bağlamında, sadece, uluslararası insan hakları belgeleri esaslarına uyan ve toplulukların, kümelerin ve bireylerin karşılıklı saygı gereklerine ve sürdürülebilir kalkınma ilkelerine uygun olan somut olmayan kültürel mirasların göz önüne tutulacağı belirtilmiştir.”

UNESCO Somut olmayan kültürel mirasın sınıflandırması ise şöyledir;³⁵

“a) Somut olmayan kültürel mirasın aktarılmasında taşıyıcı işlevi gören dille birlikte sözlü gelenekler ve anlatımlar;

b) Gösteri sanatları;

c) Toplumsal uygulamalar, ritüeller ve şölenler;

d) Doğa ve evrenle ilgili bilgi ve uygulamalar;

e) El sanatları geleneği.”

Somut kültürel mirasın varlığı kadar bir önemli konu da korunma sorundur. Zira kalabalıklaşan, işlevleri değişen ve gelişen, mekânsal alanları genişleyen eski yerleşim alanları üzerinde somut mirasın korunması önem arz etmektedir. Nitekim yaşanan savaşlar ve iç çatışmaların beraberinde artırdığı kaçakçılık ve yağmalama faaliyetleri de somut taşınır ve taşınmaz miras varlıkları üzerinde tahribata, hatta yok olmaya varacak sonuçlara sebep olmaktadır. Bununla birlikte 21.yy ile birlikte teknolojinin gelişimi, nüfus artışı, kaynaklara ulaşım mücadelesi, artan rekabet, bilginin yaygınlaşması, kültür ve değerlerin aktarımının hızlanmasıyla değişen ve dönüşen toplumsal yapılarda küreselleşme süreci

³⁴ UNESCO, Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi, Paris, 17 Ekim 2003, s.2.

³⁵ Ibid, s.2.

içerisinde yenilenme ile beraberinde gelen kültürel asimilasyon, moda tahakkümü, hazır ve hızlı tüketicilik, kentsel dönüşüm gibi tahribat alanları ortaya çıkmıştır. Tüm bunların korunmasına yönelik olarak ulusal ve uluslararası hukuk düzeyinde tüzükler, sözleşmeler, anlaşmalar ve bağlayıcı hukuk kararları söz konusudur.

1.2.3. Kültürel Mirasın Korunması ve Uluslararası Kuruluşlar

Mevcut olanı yaşaması ve geleceğe olduğu gibi aktarılması anlamı taşıyan koruma³⁶ çalışmada kentsel alanlarda varlık bulan somut ve somut olmayan kültürel mirasın muhafaza edilmesi bağlamında ele alınmaktadır.

Koruma yaklaşımı bir dizi kuramsal tartışmayla birlikte Batı'da rönesansa kadar uzanmaktadır. Koruma yöntemi ve yaklaşımı evrensel olarak nitelendiriliyorsa da her ülkenin ve kentin kendine özgü ihtiyaçları, sorunları ve imkanları ile doğru orantılı bir şekilde koruma uygulamaları görülmektedir. Bu kavramın yöntem ve plan olarak Batı'da kurumsallaşması rastlantısal olmamıştır. Özellikle Avrupa'da yaşanan sanayi devrimi, hızlı kentleşme ve uzun süren savaşlar kentlerin yıkım ve tahribatını hızlandırmıştır. Dünyada ise uluslararası boyutta koruma 20.yy itibariyle gündeme gelmiş ve uluslararası mevzuat halini almıştır. Bunlardan ilki 1954 yılında imzalanan Avrupa Kültür Sözleşmesi olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında kentsel yenilenme ve gelişme sürecinde 1960'lı yıllardan itibaren koruma kavramının kentsel mekanlardaki önemi ve etkinliği artmış ve bütünleşik koruma anlayışı geliştirilerek, kentleri, doğal, yapı, toplumsal, iktisadi, tarihsel ve kültürel özellikleri ile bütüncül bir yaklaşım içerisinde ele almanın gerekliliği anlaşılmıştır.³⁷

Özellikle hızlı gelişen veya az gelişmiş ülkelerde, kentlerin tarihsel çehrelerini oluşturan yapıların terk edilmişlik, bakımsızlık, yol ve alt yapı çalışmalarındaki düzensizlik, plansızlık, rant oluşumu gibi bir dizi sebepten dolayı büyük tehlikeler ile yüz yüze olduğu görülmektedir. Kentlerin bazı alanlarının terk edilmişlikten ötürü yok olmaya yüz tuttuğu, bazı yerlerinin de yoğunlaşma sonucu yaşam merkezi haline gelerek, yoğun

³⁶ T. Gül Köksal, Kentsel Koruma: Kim İçin, Neden, Nasıl?, ", (Der.: Ö. Uğurlu, N.Ş.Pınarcıoğlu vd.), *Türkiye Perspektifinden Kent Sosyolojisi Çalışmaları*, (içinde) Örgün Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 350.

³⁷ Ibid., s. 351-353.

yapılanma talepleri ile alt yapı, yol ve imar düzenlemeleri sebebiyle tarihsel ve kültürel dokusunun tahrip olduğu ifade edilmektedir.³⁸

Tahrip olan bir kültürel mirasın tekrar canlandırılması ve özüne kavuşturulması söz konusu olmamaktadır. Bir anıt veya bir nesne olsun, tüm kültürel mirasımızı oluşturan varlıkların zamanla oluşan kimyasal, biyolojik ve fiziksel etkenler sebebiyle de tahribi söz konusudur.³⁹

Ayrıca, kültürel mirasın toplumun ve kentin kimliğini inşa etmiş olması, tarihsel bir değer taşıması, estetik özellikler taşıması, iktisadi değeri, koruma planlarına ve mevzuatına olan ihtiyacın sebeplerini oluşturmaktadır. Bu noktada Lowenthal, kültürel mirasın milli, toplumsal ve kültürel kimlikle olan ilişkisinin altını çizmektedir. Ayrıca, somut varlıklar yok olduğunda, geçmişin bilgisi ve hatırası inanılmayacak kadar zayıflamakta olduğunu, bu tarihi ve kültürel varlıkların toplumsal ve milli kimliği imgeleme ile inşa etmede ders kitaplarından daha etkili olduğunu vurgulamaktadır..⁴⁰

Koruma denilince sadece fiziki, somut mekânsal alanları kaplayan tarihi ve kültürel yapılar değil, somut olmayan ama toplumun kültürel yapısının mayasını oluşturan miraslarında korunması anlaşılmalıdır. Ancak bu koruma, modern toplumların öncelikli olarak eğitim, politika ve planlarında koruma işlevinin içerlenmesini gerektirmektedir. Bu hususu yaygın eğitim ile yazılı, görsel ve sanal medyada atılacak adımlarla desteklemek önemlidir. Halk nezdinde bilinen miras, yeni ve gelecek kuşaklara aktarılırken kaybolabilir veya özgünlüğünü yitirebilir. Öcal'a (2009) göre de, son zamanlarda dünya genelinde özellikle hızla gelişen ülke ve kentlerde bir takım sebeplerden dolayı somut olmayan kültürel mirasın örgün ve yaygın eğitim alanına, kent yaşamına ve medyaya taşınmadığı görülmektedir. Bu durumun en önemli olumsuz sonucu referans kaynaklarını yitirmek, onların yerini kitle kültürünün ürettiği örneklerle bırakmak olmuştur. Örneğin, Nardaniye Hanım'ın yerini Pamuk Prenses, Köroğlu'nun yerini Robin Hood, Kerem ile Aslı'nın yerini Romeo ve Juliet, Boz Atlı Hızır'ın yerini Noel Baba almıştır. Bu durum somut olmayan kültürel mirasın ve kültürel ifade çeşitliğinin yitirilişine işaret etmektedir.⁴¹

³⁸ Zeynep Ahunbay, *Tarihi Çevre Koruma Ve Restorasyon*, 4. Basım, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, 2007, s. 127.

³⁹ Zaki Aslan, Monica Ardemagni, *Introducing Young People...*, s. 35.

⁴⁰ Lowenthal David, Lowenthal, *Past is a foreign country...*, s. 247–249.

⁴¹ M. Öcal Oğuz, "Somut Olmayan Kültürel Miras...", s. 6.

Şekil 1.2: Uluslararası Koruma Kurumları

Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu / UNESCO
Birleşmiş Milletler Çevre Programı / Akdeniz Eylem Planı / UNEP / MAP
Avrupa Konseyi / CEO
Avrupa Birliği
Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi / ICOMOS
Dünya Miras Kentleri Organizasyonu / OWHC
Bizim Avrupamız / Europa Nostra
Avrupa Tarihi Kentler ve Bölgeler Birliği
Kültür Varlıklarının Korunması ve Onarımı Çalışmaları Uluslararası Merkezi / ICCROM

Koruma noktasında ulusal olduğu kadar ulusal mevzuatı şekillendirecek, düzenleyecek ve denetleyecek ulus üstü bir mekanizmaya ihtiyaç bulunmaktadır. Her ülke bu anlamda bu ulusüstü kurumlara üye olarak, bu kurumlarca üretilen koruma mevzuatlarına taraf olmaktadır. Özellikle savaş durumlarında daha etkin işlemlerini beklediğimiz bu kurum ve kuruluşlar, hem kurumsal hem de sivil düzeyde etkin olmadıkça somut ve somut olmayan kültürel mirasın korunması gerçek anlamda zorlaşmaktadır. Bu kurumlar Şekil 2’de sıralandığı üzere; Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu / UNESCO, Birleşmiş Milletler Çevre Programı / Akdeniz Eylem Planı / UNEP / MAP, Avrupa Konseyi / CEO, Avrupa Birliği, Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi/ICOMOS, Dünya Miras Kentleri Organizasyonu / OWHC, Bizim Avrupamız/Europa Nostra, Avrupa Tarihi Kentler ve Bölgeler Birliği, Kültür Varlıklarının Korunması ve Onarımı Çalışmaları Uluslararası Merkezi / ICCROM

BÖLÜM II

SOMUT KÜLTÜREL MİRAS

2.1. Somut Kültürel Miras Kavramı

Doğal ve kültürel olarak iki şekilde ele alabileceğimiz miras kavramı, tarih, toplum, kültür ve yaşam alanları ile bağlantılı olarak somut ve somut olmayan unsurları içermektedir. Doğal miras, zaman içerisinde doğal koşullar ve etkenlerle var olan, daha sonradan insan eliyle veya doğal olarak biçimlenen, tarihi, kültürel ve estetik öneme haiz, somut veya somut olmayan değerler olarak ifade edilebilir⁴²Kültürel miras ise, toplumların hafızası mahiyetinde bir tarihi barındıran, geçmişini geleceğe aktaran bir niteliğe sahip, toplumsal kimliği inşa eden ve bir süreklilik içerisinde yaşamsal günümüze ulaşan mahalli veya evrensel nitelikte olan somut ve somut olmayan varlıkların tümüdür.⁴³ Bir başka ifadeyle kültürel miras, geçmişten miras alınan, insanlar tarafından, devamlı gelişen değer, inanç, bilgi ve geleneklerinin anonim bir karşılığı veya yansıması biçiminde değerlendirilen bir kaynaktır.⁴⁴

Burada somut olma vurgusu ile kültürel miras, somut olmayanın (dil, töre, örf, folklor, adet vb. miraslar dışında) karşıtı olarak insan eylemi, emeği, çalışması, kabiliyeti ile ortaya çıkan, toplumsallaşan ve ortak kültürün simgesi haline gelen eserler olarak ele alınmaktadır.⁴⁵ Nitekim UNESCO’nun 1972 yılında imzalanan “Doğal ve Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesinin” 1. Maddesinde kültürel miras sayılacak unsurları şöyle açıklanmaktadır;⁴⁶

⁴² Oğuz Diker ve Taşkın Deniz, *Coğrafya ve Tarih Perspektifinden...*, s.10-11.

⁴³ Zeynep Gül Ünal, *Kültürel Mirasın Korunması*, İSMEP Rehber Kitaplar Beyaz Gemi Sosyal Proje Ajans Yayınları, İstanbul, 2014, s.13.

⁴⁴ Avrupa Konseyi, Avrupa Konseyi Toplum İçin Kültürel Mirasın Değeri Çerçeve Sözleşmesi, 2005, <<http://europanostra.org.tr/files/file/Farokonvansiyonu.pdf>> (15.08.2017).

⁴⁵ Oğuz Diker ve Taşkın Deniz, *Coğrafya ve Tarih Perspektifinden...*, s.13.

⁴⁶ UNESCO, Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Hakkında Sözleşmesi, <http://www.unesco.org.tr/dokumanlar/somutkulturelmiras/somut_kulturel_miras.pdf>(01.04.2017).

“- Anıtlar: Tarih, sanat veya bilim açısından istisnaî evrensel değerdeki mimari eserler, heykel ve resim alanındaki şaheserler, arkeolojik nitelikte eleman veya yapılar, kitabeler, mağaralar ve eleman birleşimleri.

- Yapı toplulukları: Mimarileri, uyumlulukları veya arazi üzerindeki yerleri nedeniyle tarih, sanat veya bilim açısından istisnaî evrensel değere sahip ayrı veya birleşik yapı toplulukları.

- Sitler: Tarihsel, estetik, etnolojik veya antropolojik bakımlardan istisnaî evrensel değeri olan insan ürünü eserler veya doğa ve insanın ortak eserleri ve arkeolojik sitleri kapsayan alanlar.”

Sözleşmenin 2. Maddesi ise aşağıdaki eserleri "doğal miras" olarak nitelendirmektedir;

- *Estetik veya bilimsel açıdan istisnaî evrensel değeri olan, fiziksel ve biyolojik oluşumlardan veya bu tür oluşum topluluklarından müteşekkil doğal anıtlar.*

- *Bilim veya muhafaza açısından istisnaî evrensel değeri olan jeolojik ve fizyografik oluşumlar ve tükenme tehdidi altındaki hayvan ve bitki türlerinin yetiştiği kesinlikle belirlenmiş alanlar,*

- *Bilim, muhafaza veya doğal güzellik açısından istisnaî evrensel değeri olan doğal sitler veya kesinlikle belirlenmiş doğal alanlar.”*

Genel olarak alan yazında, taşınmaz ve taşınır olarak sınıflandırılan somut kültürel miras kapsamında doğal miras varlıkları da değerlendirilmektedir. Kültürel özellikteki doğa manzara ve alanları aslında doğa ve insanın birlikte ortaya çıkardıkları eserlerdir. Bu yerler, toplumların gelişile birlikte yerleşim yerlerini tarihten çıkararak, o toplumun fiziksel ve mekansal olarak yaşayan ve doğal çevreyi, sosyal, iktisadi ve kültürel yapılarını resimleyen, o zamanın ve toplumsal yapısının bilgisini günümüze taşıyan alanlar olmuşlardır.⁴⁷

⁴⁷Müşerref Can Kültürel Miras ve Müzecilik..., s.3.

2.2. Somut Kültürel Miras Olarak Kabul Edilen Değerler

Somut kültürel miras olarak tanımladığımız değerlerin evrensel bir ölçütü veya değerlendirme biçimi bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi dünya kültürel ve doğal mirasının korunmasına dair sözleşmedir. Burada somut kültürel miras değerleri alanlar, anıtlar, yapı grupları olarak ifade edilmektedir. Burada daha genel bir tasnif ile somut kültürel miras, taşınabilir somut kültürel miras ve taşınmaz somut kültürel miras olarak ikiye ayrılmaktadır.

Daha ayrıntılı olarak ele alacak olursak, şekil 1.1’de sınıflandırıldığı üzere, taşınır ve taşınmaz olarak ikiye ayrılan somut kültürel mirasın taşınmaz olarak nitelenen eserleri; arkeolojik çalışmalar sonucu elde edilen eşyalar, mimari eserler, arkeolojik sitler, anıtlar, tarihi yapı, park ve merkezler, dini yapı ve merkezler, binalar, kültürel doğa manzaraları, kanallar, köprüler, konaklar, çeşmeler, değirmenler vb. olarak sıralanabilir. Taşınır olarak nitelenen somut kültürel miras ise, el sanatları, resimler, heykeller, müzik aletleri, takılar ve süs eşyaları, kütüphane eserleri, arşivler, eski paralar, günlük eşyalar, fotoğraflar vb. olarak gösterilebilir.

2.3. Somut Kültürel Mirasın Fonksiyonları

Somut kültürel mirasın işlevleri toplumsal kimliğin kazanımı, yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde kültürel yaşamın bilinirliğinin veya tanınırlığının sağlanması, kültürel çeşitliliği sergilemesi ve uluslararası düzeydeki iletişim ve etkileşimi etkilemesi olarak ifade edilebilir.

2.3.1. Somut Kültürel Miras ve Kimlik

Somut kültürel miras varlıkları bakımından zengin bulunan toplumlar, kültürel miras varlıklarında toplumsal kimliklerini var eden ortak hafızalarını saklı tutmaktadırlar. Köklü tarihe sahip, kültürel çeşitliliğin mimari ve somut yansıması olan bu varlıkların yokluğu, gelecek nesiller ile geçmiş arasındaki kimliğin, bağın, aidiyetin, benzeşmenin de tahrip olması anlamına gelmektedir. Bu tip somut kültürel miras eserleri o toplumu inşa eden mühim araçlar, gereçler ve kültürel mekanlar olarak ifade edilebilir. Gelecek nesillere aktarılan somut kültürel miras, toplumların coğrafyayla, yaşamla, doğayla ve tarihleriyle etkileşimlerine bağlı olarak, daima yenilenir ve üst bir kimlik oluşturulur.

2.3.2. Somut Kültürel Miras ve Tanınırlık

Somut kültürel miras varlıklarının yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde tanınırlığı, bu varlıklara sahip toplumların kültürlerinin ve yaşam biçimlerinin kendine özgün taraflarının da tanınması ve takip edilmesini beraberinde getirmektedir. Zira somut kültürel miras eserleri geçmişin mirasları olarak aslına uygun bir şekilde korunur durumda ise, ulusal ülke kurumları veya UNESCO gibi kurumlarca da koruma listelerine alınarak kültür ve tarih eserleri olarak sahipleniliyorlarsa, bulundukları yerin coğrafyasını, mimarisini, kültürünü, yaşamını, yapılarını, değer ve geleneklerini de dünyaya açmış olmaktadır.

2.3.3. Somut Kültürel Miras ve Kültürel Çeşitlilik

Tek tip bir formda kültürü hem yerelde hem evrensel de genelleştirmek mümkün değildir. Toplumların barındırdığı ve ötekileştirmedeği farklı düşünce, inanç, gelenek ve değerler ile inşa olan ve aynı zamanda toplumsal yapının tüm bileşenlerini de inşa ederek gelişen ve değişen bir dinamik yapıya sahip olan kültür; sadece edilgen bir miras değilbununla birlikte etken bir gelişim kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada kültürel çeşitlilik, biyolojik çeşitliliğin doğa için elzem ve mühim olması gibi; değişim, yenilik ve yaratıcılık kaynağı olarak da elzem ve mühimdir.⁴⁸ Her ne kadar köklü bir geçmişe ve tarihi birikime sahip olsa da kültür,içerdiği çeşitlilik sebebiyle sabit ve çağın gelişmelerinden uzak kalan bir yapıda değildir.⁴⁹

2.3.4. Somut Kültürel Miras ve Uluslararası İlişkiler

Somut kültürel mirası varlıklarının bir diğer önemli işlevi uluslararası ilişkilerde ülkeler arası iletişim ve etkileşimin konusu olmaları ve farklı ülke insanların merak ve ilgililerini çekerek, uluslararası bir tanıtıma sebep olmalarıdır. Günümüzde kültürel miras eserlerinin kültür turizmi kapsamında ziyaretçi akınına uğradığı da bir gerçektir.

⁴⁸ UNESCO, Kültürel Çeşitlilik Ve Evrensellik Bildirgesi, 2001. <http://www.unesco.org.tr/dokumanlar/kulturel_ifadelerin_cesitliliği/EVRENSEL_B%C4%B0LD%C4%B0RGE.pdf> (13.08.2017).

⁴⁹ Emre Gökalp, “Kültür, Gelenek ve Toplum”, (Ed. Mustafa Çakır), *Kültürel Mirasın Yönetimi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2011, s.35.

Bu noktada turizm ile kültürel mirasın birbirini tamamlayıcı nitelikte iki kavram oldukları ortaya çıkmaktadır.⁵⁰

Burada turizmin kültürel miras eserlerine zarar verip vermediği tartışmalı olsa da, somut kültürel miras varlıklarının o toplumların kültürü, kimliği, değerleri, hafızası, yaşamı ve değerleri hakkında taşıdıkları önemli sembol ve işaretleri görünür kılması, tanıtması bağlamında yok olmayı önleyici nitelikte önemli faydası bulunmaktadır. Turizmin bir diğer faydası ise somut kültürel miras varlıkların korunmasına yönelik yaptığı katkıdır. Koruma faaliyetlerinin gerektirdiği maddi kaynakların oluşturulmasına, kültür turizminin ekonomik olarak oluşturduğu kaynağın katkıları olmaktadır. Bunun dışında toplumda ve bölgede toplumsal bilincin ve yerel kültür politikalarını güçlendirecek yönetim anlayışının oluşmasında önemli bir işleve sahiptir.⁵¹

Ülkeler arası ilişkiler bağlamında bakıldığında tarihsel süreçte güçlü bir devlet olarak var olup toplumsal hafıza da derin izler bırakan köklü toplumsal yapılar inşa eden ülkelerin bugün olmadığı veya o günkü topraklara günümüzde sahip bulunmadığı dikkate alınırsa, evrensel değerlere sahip bu tarihi, kültürel, doğal ve mimari eserlerin korunması ülkeler arası ve ulus üstü koruma hukukunun oluşmasına vesile olmuştur. Günümüzde bir dizi Uluslararası sözleşme, tüzük ve bildiri kültürel miras varlıklarının tüm insanlığın malı ve zenginliği olarak korunmasını düzenlemekte ve ülkeler için bir görev olarak nitelendirmektedir.

2.4. Somut Kültürel Mirasın Korunması

Uluslararası koruma mevzuatlarını oluşturan kurum ve kuruluşların taşınmaz kültür varlıklarının korunmasına yönelik girişimleri, uluslararası hukukta kültürel mirasın korunmasına yönelik bilinç, denetim ve bağlayıcı bir mevzuatın oluşmuş olması bağlamında önemlidir. Tablo 1.1’de ise taşınmaz kültürel mirasın korunmasına yönelik olarak uluslararası mevzuatın nelerden oluştuğu ve tarihsel akış içerisinde nasıl geliştiği

⁵⁰ Adili Sadık Bahçe, “Kültür ve Turizm”, (Ed. Mustafa Çakır), *Kültürel Mirasın Yönetimi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2011, s.10.

⁵¹ Mine Oyman, “Turizmde Kültürel Miras ve Değer Yaratma”, (Ed. Mustafa Çakır), *Kültürel Miras Yönetimi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2011, s.203-205.

gösterilmektedir. Tabloda görüldüğü üzere bu mevzuatı savaş zamanı ve barış zamanı olarak nitelendirmek gerekmektedir.

Tablo2.1: Uluslararası Hukukta Taşınmaz Somut Kültür Mirasının Korunması

Savaş Zamanı	1) 1863 LIEBER CODE
	2) 1874 Brüksel Konferansı
	3) 1899–1907 Lahey Sözleşmeleri
	4) 1923 Hukukçular Komisyonu
	5) 1935 Sanatsal ve Bilimsel Enstitüler ile Tarihi Anıtların Korunması Antlaşması (ROERICH PACT)
	6) Uluslararası Müzeler Dairesi (IMO) Savaş Zamanında Tarihi Binalar ve Sanat Eserlerinin Korunması Hakkında Uluslararası Sözleşme ve Bildiri
	7) 1954 Silahlı Bir Çatışma Halinde Kültür Varlıklarının Korunmasına Dair Lahey Sözleşmesi
	8) 1956 UNESCO Arkeolojik Kazılara Uygulanabilir Uluslararası İlkeler Hakkındaki Tavsiye Kararı
	9) 1949 Cenevre Sözleşmelerine Ek 1977 tarihli I. ve II. Cenevre Protokolleri
	10) Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü
	11) 18–21 Haziran 1999 NATO-Barış İçin Ortaklık Konferansı Sonuç Bildirisi: Olağanüstü hal ve Savaş Durumunda Kültürel Mirasın Korunması
Barış Zamanı	1) 1954 Avrupa Kültür Sözleşmesi
	2) 1956 UNESCO Arkeolojik Kazılara Uygulanabilir Uluslararası İlkeler Hakkındaki Tavsiye Kararı
	3) 1964 “Tarihi Anıtların ve Yerleşmenin Korunması Onarımı için Uluslararası Tüzük” Venedik Şartı
	4) 1972 Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Hakkında UNESCO Sözleşmesi
	5) 1985 Avrupa Mimari Mirasının Korunması Sözleşmesi
	6) 1990 ICOMOS Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi Tüzüğü
	7) 1992 Valetta/Malta Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi

2.4.1. Barış Zamanında Uluslararası Hukukta Somut Kültürel Mirasın Korunması

Barış ortamında somut kültürel mirasın korunmasına yönelik oluşan uluslararası mevzuat ve mevzuatın gelişimine ve etkisi şu şekildedir;

1) Avrupa Kültür Sözleşmesi;

1954 yılında Avrupa ülkeleri arasında imzalanan antlaşma, ortak Avrupa kültürü anlayışının oluşturulması ve ortak kültür mirasının korunması ve geliştirilmesi için Avrupa Konseyi'nin ortaya çıkardığı en eski belgelerden birisidir. Sözleşmenin 5. Maddesi sözleşmenin tesirini şu şekilde açıklamaktadır;⁵²

“Avrupa kültürü için bir kıymet ifade edip kendi kontrolü altında bulunan eşyaları Avrupa'nın müşterek kültür mamelekinin ayrılmaz bir cüzü olarak telakki edecek, onları korumak için lüzumlu tedbirleri alacak ve bu eşyaların tetkik edilebilmelerini kolaylaştıracaktır.”

Sözleşme, taraf olan Avrupa ülkelerine Avrupa sınırları içerisinde kültürel faaliyetler kapsamında ortak programlar planlamalarını, gerekli uzman desteğinin sağlanmasını, kendi ülkelerindeki kültürel varlık ve değerleri, Avrupa'nın ortak mirası olarak tanımlamalarını ve bu mirasın korunması için gerekli tedbirleri almalarını işaret etmektedir.⁵³

2) 1956 UNESCO Arkeolojik Kazılara Uygulanabilir Uluslararası İlkeler Hakkındaki Tavsiye Kararı;

Ülkelerin arkeolojik kazılar ve kalıntılar noktasında yasal altyapıları ve uygulamalarına ilişkin ortak bir anlayış, ilke ve davranış ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Arkeolojik mirasın korunmasına yönelik ulusal düzeyde mevzuatın şekillendirilmesi ve ülkelerin bu konuda ulus üstü kurumlarla yapacakları iş birlikleri ile sorumluluk alanlarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Arkeolojik kalıntı ve kazılardan elde edilen mirasın tüm

⁵²Avrupa Kültür Sözleşmesi, Resmi Gazete,Sayı: 9635, 17 Haziran 1957.

⁵³Nimet Özgönül, *Kültürel Miras Mevzuatı*, Anadolu Üniversitesi Yayını, No: 2600, 2012, s.33.

insanlığınve medeniyetlerin tarihini ve birikiminiifade ettiği bu nedenle bu mirasın korunarak güven altına alınmasını vurgulamaktadır.⁵⁴

3) “Tarihi Anıtların ve Yerleşmenin Korunması Onarımı için Uluslararası Tüzük” Venedik Şartı/Tüzüğü;

1964 yılında oluşturulan tüzük, somut kültürel miras olarak anıtların ve yerleşme alanlarının korunması, onarımı ve bilimsel çalışmalarını içermektedir. Tüzük, tarihe tanıklık eden anıtların, insanlığın ortak mirası olarak değerlendirmektedir.⁵⁵

Ayrıca, tüzük birinci maddesinde “tarihi anıt” kavramını yenidentanımlanarak kapsamını genişletmiştir;

“Tarihi anıt kavramı sadece bir mimari eseri içine almaz,bunun yanında belli bir uygarlığın, önemli bir gelişmenin, tarihi birolayın tanıklığını yapan kentsel ya da kırsal bir yerleşmeyi de kapsar.Bu kavram yalnız büyük sanat eserlerini değil, ayrıca zamanlakültürel anlam kazanmış daha basit eserleri de kapsar.”

4) UNESCO Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Hakkında Sözleşmesi;

Tüm insanlığın ve uygarlıkların ortak mirası olarak kültürel ve doğal siteleri dünya ile buluşturmak, toplumnezdindebu ortak mirası sahiplenme bilincini oluşturmak ve türlü sebeplerle tahrip olan ve yitirilen kültürel ve doğal değerlerin yaşatılması için ihtiyaç duyulan işbirliğini sağlamakamacıyla 17 Ekim – 21 Kasım 1972 tarihleri arasında Paris’te toplanan UNESCO’nun 16. GenelKonferansında uluslararası bir sözleşme konusu yapılmasına karar verilmiş ve 16 Kasım 1972’deDünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme onaylanmıştır.⁵⁶ 131 ülkenin imzaladığı bu sözleşmeyi diğerlerinden ayıran özellikler evrensel değerlere atıfta bulunarak diğer anlaşmaların sınırlılıklarını ve sınırlarını aşması ve korumaya ilişkin sorumluluğu uluslararası topluma yüklemesidir. Nitekim UNESCO oluşturduğu ‘Dünya Mirası Listesi’uygulaması da bu sözleşmenin bir sonucudur.

⁵⁴ İlgili tavsiye kararın İngilizce metni için: Recommendation on International Principles Applicable to Archaeological Excavations, 5 December 1956, <http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13062&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html> (01.04.2017)

⁵⁵ Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi Türkiye Milli Komitesi (ICOMOS), Venedik Tüzüğü, 1964,<<http://www.icomos.org.tr/?Sayfa=Tuzukler2&dil=tr>> (01.04.2017).

⁵⁶Nimet Özgönül, *Kültürel Miras Mevzuatı...*, s.28.

Sözleşmenin 1. Maddesinde kültürel miras sayılacak unsurları belirlemektedir;⁵⁷

“- Anıtlar: Tarih, sanat veya bilim açısından istisnâî evrensel değerdeki mimari eserler, heykel ve resim alanındaki şaheserler, arkeolojik nitelikte eleman veya yapılar, kitabeler, mağaralar ve eleman birleşimleri.

- Yapı toplulukları: Mimarileri, uyumlulukları veya arazi üzerindeki yerleri nedeniyle tarih, sanat veya bilim açısından istisnâî evrensel değere sahip ayrı veya birleşik yapı toplulukları.

- Sitler: Tarihsel, estetik, etnolojik veya antropolojik bakımlardan istisnâî evrensel değeri olan insan ürünü eserler veya doğa ve insanın ortak eserleri ve arkeolojik sitleri kapsayan alanlar.

Sözleşmenin 2. Maddesi de aşağıdaki eserleri "doğal miras" olarak nitelendirmektedir;

- Estetik veya bilimsel açıdan istisnâî evrensel değeri olan, fiziksel ve biyolojik oluşumlardan veya bu tür oluşum topluluklarından müteşekkil doğal anıtlar.

- Bilim veya muhafaza açısından istisnâî evrensel değeri olan jeolojik ve fizyografik oluşumlar ve tükenme tehdidi altındaki hayvan ve bitki türlerinin yetiştiği kesinlikle belirlenmiş alanlar,

- Bilim, muhafaza veya doğal güzellik açısından istisnâî evrensel değeri olan doğal sitler veya kesinlikle belirlenmiş doğal alanlar.”

Sözleşmenin kültürel ve doğal mirasın uluslararası düzeyde korunmasına yönelik neleri içerdiğine bakıldığında 4. Madde; Taraf devletlerin sözleşmenin 1. ve 2. maddelerinde bahsedilen vesahip oldukları kültürel ve doğal mirasın belirlenmesi, korunması, saklanması, teşhiri ve gelecek nesillere aktarımının sağlanması görevinin öncelikli olarak devletlerin sorumluluğunda olduğunun altını çizmektedir. Bunun için devletlerin kaynaklarını kullanacakları ve özellikle mali, yönetsel, bilimsel, teknik ve sanatsal alanlarda her çeşit uluslararası destek ve dayanışmayı sağlayacaklarını ifade etmektedir.

⁵⁷ UNESCO, Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Hakkında Sözleşmesi, <http://www.unesco.org.tr/dokumanlar/somutkulturelmiras/somut_kulturel_miras.pdf>(01.04.2017).

5. Madde ise, sözleşmeye taraf olan Devletlerin topraklarındaki kültürel ve doğal mirasın korunması, saklanması ve teşhiri için etkin ve etkili tedbirlerin hayata geçirilmesi için sorumluluklarını sıralamıştır;

“a) Kültürel ve doğal mirasa, toplumun yaşamında bir işlev vermeyi ve bu mirasın korunmasını kapsamlı planlama programlarına dahil etmeyi amaçlayan genel bir politika benimsemek;

b) Kültürel ve doğal mirasın korunması, muhafazası ve teşhiri için, halen mevcut değilse, topraklarında bir veya daha fazla hizmet kurumunu, işlevlerini ifaya yeterli olacak görevli ve araçlarla kurmak;

c) Bilimsel ve teknik çalışma ve araştırmaları geliştirmek ve Devletin kültürel ve doğal mirasını tehdit eden tehlikelere karşı harekete geçmesine olanak sağlayacak müdahale yöntemlerini mükemmelleştirmek;

d) Bu mirasın saptanması, korunması, muhafazası, teşhiri, yenileştirilmesi için gerekli olan uygun yasal, bilimsel, teknik, idarî ve malî önlemleri almak;

e) Kültürel ve doğal mirasın korunması, muhafazası ve teşhiri konularında eğitim yapan ulusal veya bölgesel merkezlerin kurulmasını veya geliştirilmesini desteklemek ve bu alandaki bilimsel araştırmaları teşvik etmek.”

UNESCO, bu sözleşmenin getirdiği hukuki yetki ve sorumluluklarla dünya üzerindeki somut kültürel varlıkları ve mirası listelemekte, tahribat durumlarını izlemekte ve gerekli çalışmaları organize etmektedir. Diğer yandan somut olmayan kültürel mirası koruma noktasında da yürürlüğe koyduğu sözleşme ve oluşturduğu programla bu görevi ifa etmektedir.

5)Avrupa Mimari Mirasının Korunması Sözleşmesi;

Mimari mirasın, Avrupa kültür mirasının zenginliğinin önemli bir parçası olduğunu, tarihin en önemli tanığı olarak tüm Avrupalıların ortak mirasını simgelediğini vurgulayan bu sözleşme 1985 yılında Granada da Avrupa Konseyi üyesi ülkeler arasında imzalanmıştır. Sözleşme mimari mirası 1. Maddesinde şu şekilde tanımlamaktadır;⁵⁸

⁵⁸ Avrupa Mimari Mirasın Korunması Sözleşmesi, 1985.

<http://www.uhdigim.adalet.gov.tr/sozlesmeler/coktarafilisoz/ak/turkce/121_tur.pdf> (01.04.2017)

“1. Anıtlar: Tarihsel, arkeolojik, sanatsal, bilimsel, sosyal ve teknik bakımlardan önemleri nedeniyle dikkate değer binalar ile diğer yapılar ve bunların müstemilatı ile tamamlayıcı kısımları;

2. Bina Grupları: Topoğrafik olarak tanımlanabilecek birimleri oluşturmaya yeterince uygun olan ve tarihsel, arkeolojik, sanatsal, bilimsel, sosyal veya teknik bakımlardan önemleri nedeniyle dikkate değer, kentlerde veya kırsal bölgelerdeki mütecanis bina grupları:

3. Ören Yerleri (Siteler): Topoğrafik olarak tanımlanabilecek derecede yeterince belirgin ve mütecanis özelliklere sahip, aynı zamanda tarihsel, arkeolojik, sanatsal, bilimsel, sosyal veya teknik bakımlardan dikkate değer, kısmen inşa edilmiş, insan emeği ile doğal değerlerin birleştiği alanlar.”

Sözleşme diğer maddelerin mimari mirasın korunma yöntemlerini, bunun için gereken işbirliği, katılım ve koruma kültürüne ilişkin sorumlulukları tanımlamaktadır.

6) ICOMOS Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi Tüzüğü;

Arkeolojik mirasın bir kısmını mimari eserler oluşturmaktadır. 1964 tarihli Anıtların ve Sitelerin Korunmasıyla ilgili Venedik Tüzüğü'ne göre korunan mimari kalıntılar kuruluş tarafından 1990 yılında hazırlanan bu tüzüğe ilham oluşturmıştır. Disiplinler arası bir katılımın gerçekleşeceği şekilde arkeolojik mirasın korunması ve yönetimine ilişkin hükümetler, bilim adamları ve uzmanların iş birliğine vurgu yapan bu tüzükte, arkeolojik mirasın yönetiminedair ilkeler belirlenmektedir. Bunlar yöneticilerin ve yasa koyucularının sorumlulukları, mesleki beceri ve kabiliyetler, belgeleme, kazı, araştırma, bakım, koruma, saklama,restorasyon, teşhir ve ilgili meslek adamlarının nitelikleri olarak sıralanmaktadır. Tüzük Arkeolojik miras kavramını,

“temel verileri arkeolojik yöntemlerle ele edilen maddi mirastır .İnsan varlığının her tür izini kapsar ve her tür insan etkinliğini yansıtan yerleri, terk edilmiş yapıları, toprak ve su altındaki sitler de dahil olmak üzere her tür kalıntıyı , bunlarla ilişkili taşınabilir tüm kültürel malzemeyi içerir”

olarak tanımlandıktan sonra bütünleşik korumaya vurgu yapmaktadır.⁵⁹

7) Valetta/Malta Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi

1992 yılında Valette da Avrupa Konseyi üyesi ülkelerce onaylanan bu sözleşme önceki sözleşme ve tavsiye kararları dikkate alan, 6 Mayıs 1969'da Londra'da imzalanan Arkeolojik Mirasın korunmasına ilişkin Avrupa Sözleşmesinde belirtilen ilkeleri de gözden geçirerek tamamlayan bir niteliğe sahiptir. Birinci maddesinde, sözleşmenin amacı Avrupa'nın ortak tarihsel ve kültürel hafızası olarak nitelendirilen tarihi ve bilimsel araştırmaların bir aracı olan arkeolojik mirasın korunması olarak ifade edilmektedir. Sözleşme yapıları, yapı gruplarını, sitleri, taşınabilir nesneleri, başka cins anıtlar ile bunların karada veya denizdeki uzantılarını arkeolojik miras olarak tanımlanmıştır.⁶⁰

Ayrıca sözleşme tarafların sorumluluklarını ve yükümlülüklerini, koruma ve bakım önlemlerini kapsamlı bir şekilde açıklamakta ve sıralamaktadır.⁶¹

2.4.2.Savaş Zamanında Uluslararası Hukukta Somut Kültürel Mirasın Korunması

Savaş ortamında somut kültürel mirasın korunmasına yönelik oluşan uluslararası mevzuat ve mevzuatın gelişimine ve etkisi şu şekildedir;

1) 1863 Lieber Code

Amerikan iç savaşı sırasında, Francis Lieber tarafından 147 madde olarak kaleme alınmış ve Başkan Lincoln tarafından 24 Nisan 1863 yılında ilan edilmiştir. 1874 Brüksel konferansına sunulan uluslararası koruma hukukunun oluşmasına yönelik önemli bir zemin teşkil etmiştir. Sözleşmenin 35. maddesinde, kuşatılmış ya da bombardıman altında bulunsalar bile, sanat eserlerinin, kütüphanelerin, bilimsel koleksiyonlar ya da astronomik

⁵⁹Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi Türkiye Milli Komitesi (ICOMOS), Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi Tüzüğü, 1990, <http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_0844861001353670083.pdf> (02.04.2017).

⁶⁰Nimet Özgönül, *Kültürel Miras Mevzuatı...*, s.31.

⁶¹ Detaylı bilgi için sözleşme metni: Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi, 1992, <<http://teftis.kulturturizm.gov.tr/TR,14199/arkeolojik-mirasin-korunmasına-iliskin-avrupa-sozlesmes-.html>> (02.04.2017).

teleskoplar gibi değerli araçların yanı sıra hastaneler gibi klasik eserler tahribata karşı korunmalıdır ifadesine yer verilmektedir.⁶²

Savaş zamanlarında korunması gereken kültürel miras ve kamusal kurumların korunmasına yönelik uluslararası hukukun temellerinin atılması bağlamında önem arz etmektedir.

2) 1874 Brüksel Konferansı

Lieber Code sözleşmesinde kabul edilen ilkeler temel alınmış, konferansın sonuç bildirisi hiçbir zaman onaylanmamış olsa da 1899–1907 tarihli iki türlü gerçekleştirilen Lahey konferanslarına zemin teşkil etmiştir.⁶³

3) 1899–1907 Lahey Sözleşmeleri

Lahey konferansları uluslararası hukuku etkin kılarak arabuluculuk, soruşturma ve hakemlik gibi kurum ve sistemlerin oluşturulması ve silahsızlanmanın özendirilmesi amaçları ile Hollanda'nın Lahey kentinde 1899 ve 1907 tarihlerinde iki kez toplanmıştır. Silahsızlandırma konusunda başarısız olsa da bu konferansların sonucunda 1. Dünya savaşı öncesi savaş hukuku alanındaki ilk kapsamlı hukuki metinler olan Lahey sözleşmeleri elde edilmiştir. 1899 yılında savaş hukuku kapsamında kara savaşlarının araç yöntemleri, düşmanlık ilanı, tarafsızlığın getirdiği hak ve sorumluluklar vb. konular işlenmiştir. 1907 yılındaki sözleşmede ise deniz savaş hukuku işlenmiştir.⁶⁴

Kültürel miras açısından bakıldığında 1899 tarihli sözleşmenin 56. Maddesinde Dini, sağlık ve eğitim kuruluşlarına, tarihi anıtlara, bilimsel ve sanatsal çalışmalara olan tüm tahribat ve yıkım yasaklanmıştır.

4) 1923 Hukukçular Komisyonu

Birinci Dünya savaşı ile birlikte gelişen savaş teknolojisi ve araçları ile verilen zararın şekli, aracı ve tesiri de farklılaşmıştır. Özellikle havadan gelen yeni saldırılarla kültürel mirasın ve taşınmaz varlıklarının tahrip edilmesi, bu mirasın

⁶² Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field (Lieber Code), 24 April 1863. <<https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/110>> (02.04.2017)

⁶³ Sibel Özel, *Uluslararası Alanda Kültür Varlıklarının Korunması*, Alkım Yayınları, İstanbul, 1998, s. 93.

⁶⁴ Muzaffer Sencer, “İnsan Hakları ve Savaş”, *TODAI İnsan Hakları Yıllığı*, t.y., s.16 <http://www.todaie.edu.tr/resimler/ekler/d78281b57424376_ek.pdf?dergi=Insan%20Haklari%20Yilligi> (03.04.2016).

korunması bağlamında 1923 yılında bir araya gelen Hukukçular Komisyonu'nun korumaya ilişkin yeni kurallar oluşturmaya sebep olmuştur. Komisyon Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Hollanda ülkelerinden oluşmuştur.⁶⁵

5) Sanatsal ve Bilimsel Enstitüler ile Tarihi Anıtların Korunması Antlaşması (ROERICH PACT)

1935 yılında yalnızca Amerika kıtasındaki devletler arasında tarihi anıtların ve kültürel mirasın korunması kapsamında imzalanan ve 8 maddeden oluşan bu sözleşme, kültür varlıklarının savaş ve barış dönemleri fark etmeksizin korunması yaklaşımını ilk getirmiştir. Sözleşmenin 1. Maddesi; Tarihi anıtlar, müzeler, bilimsel, sanatsal, eğitimsel ve kültürel kurumlar tarafsızdır ve savaşan taraftarlarca saygı görür ve korunur. Savaşın yanı sıra barış zamanında da tarihi eserler, müzeler, bilimsel, sanatsal, eğitim ve kültür kurumlarına aynı saygı ve koruma sağlanacaktır ifadesine yer verirken, 3. maddesinde ise, korunacak yapılar ve varlıklar üzerine beyaz zemin üzerine çizilmiş kırmızı bir çember ve içerisinde 3 yuvarlak kürenin olacağı, bu şekli içeren yapılara dokunulamayacağından bahsedilmektedir.⁶⁶

6) Uluslararası Müzeler Dairesi (IMO) Savaş Zamanında Tarihi Binalar ve Sanat Eserlerinin Korunması Hakkında Uluslararası Sözleşme ve Bildiri

IMO tarafından Milletler Cemiyeti Genel Kuruluna ve Meclisine hazırlanan ve sunulan, devletlerin diğer devletlerden, kendi kültür miras ve varlıklarına karşı saygı duyulmasını isteme hakkının bulunduğunu belirten ve devletlerin tüm insanlık ve uygarlıklar tarihi adına diğer devletlerin kültür mirasını ve varlıklarını koruma sorumluluğu altında olduğunu vurgulayan bu sözleşme ne yazık ki taslak metin olarak kalmıştır. İkinci Dünya savaşı sebebiyle onaylanmamıştır.⁶⁷

⁶⁵ Sibel Özel, *Uluslararası Alanda Kültür...*, s. 95.

⁶⁶ Treaty on the Protection of Artistic and Scientific Institutions and Historic Monuments (Roerich Pact), Washington, 15 april 1935, <<https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/325?OpenDocument>> (03.04.2017).

⁶⁷ Sibel Özel, *Uluslararası Alanda Kültür...*, s. 95.

7) Silahlı Bir Çatışma Halinde Kültür Varlıklarının Korunmasına Dair Lahey Sözleşmesi

14 Mayıs 1954'te Lahey'de, silahlı bir çatışma ortaya çıktığında kültürel mirasın korunması amacıyla bir sözleşme imzalanmıştır. Bu sözleşmekorumakurallarını belirtmekte ve 23. Maddesi ile UNESCO'nun bu alandaki rolünü deifade etmektedir.

Silahlı çatışmaların ortaya çıktığı durumlarda kültür mallar olarak sözleşmenin tarif ettiği kültürel mirasın, önemli ölçüde tahrip edildiği, savaş tekniğindeki gelişmeler nedeniyle de artan tehlikelere maruz kaldığı, hangi topluma ait olduğu farketmeksizin, kültürel miras varlıklarına karşı yapılacak saldırıların tüm insanlığın kültür varlığına karşı yapılmış sayılacağı belirtilmiştir. Diğer yandan bu mirasın uluslararası düzeyde korunması gerektiği, 1899 ve 1907 Lahe Sözleşmeleri ile 15 Nisan 1935 tarihli Washington Paktında tespit edilen ilkeleri temel aldığı vurgulanmaktadır. Sözleşmede kültürel mallar şöyle tanımlanmaktadır:⁶⁸

“a)Bütün, mimari, tarihi anıtlarla sanat anıtları, arkeolojik değerlerdeki yerler, bütünü itibariyle tarihi veya artistik bir alâka arzeden yapı toplulukları, sanat eserleri, el yazmaları, kitap ve başkaca tarihi, artistik veya arkeolojik değer taşıyan eşya, keza yukarıda bildirilen servetlerden mürekkep bilim koleksiyonlarıyla, önemli kitap, arşiv röprodüksiyon koleksiyonları ve emsali gibi milletlerin kültür muameleklerinde büyük önemde yeri olan menkul ve gayrimenkul mallar,”

“b) Gerçek ve başlıca görevi (a) fıkrasında zikredilen menkul kültür mallarını koruma veya teşhirden ibaret olan müze, büyük kitaplık, arşiv deposu gibi binalarla (a) fıkrasında açıklanan menkul kültür mallarının silâhlı bir çatışma halinde korunmasına mahsus sığınaklar,”

“c) (a) (b) fıkralarında tarif edilen kültür mallarını büyükçe sayıda içine alan ve “anıt merkezleri” denilen merkezler.”

Sözleşmenin 28. Maddesi ise, tarafların kurallara uymaması veya sorumluluğunu yerine getirmemesi durumlarını da düzenlemektedir;

⁶⁸Silahlı Bir Çatışma Halinde Kültür Mallarının Korunmasına Dair Sözleşme, La Haye, 14 Mayıs 1954, <<http://www.unesco.org.tr/dokumanlar/somutkulturelmiras/Laheey.pdf>> (03.04.2017).

“...sözleşmeyi ihlâl eden veya bu yolda bir emir veren kimsenin, hangi milletten olursa olsun, araştırılarak ceza hukuk ve disiplin cezalarına çaptırılmaları için kendi ceza hukuku sistemleri çerçevesi içinde gereken bütün tedbirler almayı taahhüt ederler.”

8) UNESCO Arkeolojik Kazılara Uygulanabilir Uluslararası İlkeler Hakkındaki Tavsiye Kararı

UNESCO’NUN 1956 yılında arkeolojik kazılarla ilgili uluslararası ilkeler hakkında yayınlamış olduğu tavsiye kararının işgal edilen bölgedeki arkeolojik kazılar ile ilgili başlığı altında 32. Maddede şu ifadeler yer verilmektedir:⁶⁹

“ Silahlı çatışma durumunda, başka bir Devletin bölgesini işgal eden diğer bir Devlet, işgal edilen bölgelerde arkeolojik kazı gerçekleştirmekten kaçınmalıdır. Özellikle askeri çatışmalar sırasında ele geçen bulgular olması durumunda,, işgalci olan devletin tüm bulgu vebelgeleri daha önce işgal edilen bölgenin yetkili makamlarına devredilmesine yönelik, ilgili belge ve bulguları korumak için gereken tedbirleri almalıdır.”

9) Cenevre Sözleşmelerine Ek 1977 tarihli I. ve II. Savaş Dönemi Cenevre Protokolleri

1949 sözleşmeleri, 12 ağustos 1949 tarihinde imzalanarak 21 Ekim 1950 tarihinde yürürlüğe girmiştir. İlk iki protokolü (1977 yılı Protokolleri), 8 Haziran 1977 tarihinde imzalanarak 7 Aralık 1978 tarihinde yürürlüğe girmiştir. III. Protokol ise 8 Aralık 2005 tarihinde imzalanmış ve 14 Ocak 2007 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Cenevre sözleşmeler; “Harp Halindeki Silahlı Kuvvetlerin Hasta ve Yaralılarının Vaziyetlerinin Islahı Hakkında Cenevre Sözleşmesi”, “Silahlı Kuvvetlerin Denizdeki Hasta, Yaralı ve Kazazedelerinin Vaziyetlerinin Islahı Hakkında Cenevre Sözleşmesi”, “Harp Esirlerine Yapılacak Muamele ile ilgili Cenevre Sözleşmesi”, “Harp Zamanında Sivillerin Korunmasına ilişkin Cenevre Sözleşmesi” ve ek üç adet protokolü içermektedir. Bu

⁶⁹ UNESCO, Recommendation on International Principles Applicable to Archaeological Excavations, 5 December 1956,

<http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13062&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html> (04.04.2017).

sözleşme ve protokoller içerisinde kültürel mirasın savaş zamanlarında korunmasına yönelik olarak var olan düzenlemeler şu şekilde yer almaktadır:⁷⁰

Birinci protokolde madde 53;

“Kültürel malların ve ibadet yerlerinin korunması Silahlı Çatışma Halinde Kültürel Malların Korunması Hakkındaki 14 Mayıs 1954 tarihli Lahey Sözleşmesinin ve diğer ilgili uluslararası kaynakların hükümlerine hâlel gelmemek üzere aşağıdakiler yasaklanmıştır:

a) İnsanların kültürel ve ruhani miraslarını oluşturan tarihi anıtlar, sanat eserleri ya da ibadet yerlerine karşı yöneltilen muhasamat eylemleri gerçekleştirmek,

b) Bu mallar› askeri çalışmaların desteklenmesi için kullanmak,

c) Bu tür mallar› misilleme hedefi haline getirmek.”

Yine birinci protokolde madde 55;

“Doğal çevrenin korunması 1. Muharebe sırasında doğal çevre, kalıcı, yaygın, ciddi zararlara karşı korunacaktır. Bu koruma, doğal çevreye zarar getirmesi ve böylece halkın sağlığını ya da yaşamını devam ettirmesini tehlikeye sokması beklenen ve bu amaçla geliştirilmiş savaş araçlarının ve yöntemlerinin kullanılması yasağını içermektedir. 2. Misilleme yoluyla doğal çevreye saldırıda bulunmak yasaktır.”

İkinci Protokolde madde 16;

“Kültürel varlıkların ve ibadet yerlerinin korunması Silahlı Çatışma durumunda kültürel Malların Korunması için 14 Mayıs 1954 tarihli Lahey Sözleşmesinin hükümleri saklı kalmak üzere, halkların kültürel ve manevi miraslarını oluşturan tarihi anıtlara, sanat eserlerine ya da ibadet yerlerine karşı herhangi bir düşmanca davranışlarda bulunmak ve bu yapıları askeri çabaları desteklemek için kullanmak yasaktır.”

⁷⁰ 12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri, Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No: 42, İstanbul, s.215, 274.
<<https://www.icrc.org/eng/home/languages/turkish/files/sozlesmeleri-protokolleri-conventions-protocols.pdf>> (05.04.2017).

10) Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü

Uluslararası Ceza mahkemesi 17 Temmuz 1998’de Roma Tüzüğü olarak ifade edilen tüzük ile taraf devletler üzerinde bir yargı mercii olarak kurulmuştur. İlgili tüzükte mahkemenin statüsü, görev ve yetkileri düzenlenmektedir. Buna göre;⁷¹

4. maddede mahkeme, uluslararası bir şahsi kişiliğe sahip olarak belirtilmiştir. Bununla birlikte, işlevlerini yerine getirebilmek ihtiyaç duyulan hukuksal yetkileri de haizdir ibaresine yer verilmiştir. Ayrıca mahkeme, tüzükte kendisine verilen görev ve yetkilerini herhangi bir taraf devlet toprakları üzerinde, ayrıca özel bir anlaşma yapılması durumunda ilgili devletlerin toprakları üzerinde uygulayabilmektedir.

5. maddede ise mahkemenin yargı yetkisi, uluslararası toplumu bir bütün olarak ilgilendiren çok ciddi suçlar ile sınırlı tutulmuştur. Bunlar ilgili maddede şu şekilde sıralanmıştır; Soykırım suçu, insanlığa karşı suçlar, savaş ve saldırı suçları.

Ayrıca 8. madde de düzenlenen savaş suçları kısmında koruma yaklaşımı yer almaktadır. Uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda yapılan ihlaller bölümünde, askeri amaçlı olmaması şartıyla dini, eğitim, sanat, bilimsel veya hayır amaçlı kullanılan binalara, tarihi ve kültürel eserlere, hastanelere, hasta ve yaralıların toplandığı alanlar bilerek saldırılması suç olarak nitelendirilmiştir.

11) NATO-Barış İçin Ortaklık Konferansı Sonuç Bildirisi: Olağanüstü hal ve Savaş Durumunda Kültürel Mirasın Korunması

18–21 Haziran 1999 tarihinde NATO üyesi devletlerin ve uluslararası kurumların katılımları ile gerçekleştirilen ortaklık konferansında, sonuç bildirisinde yer aldığı şekliyle, Savaş ve çatışma durumlarında kültürel mirasın korunması kapsamında yapılan görüşmelerde, hukuki araçlar ve tecrübeler konuşulmuş, bir araya gelen kurullarda, yapılan panellerde, oluşturulan atölyelerde aşağıda belirtilen hususlara değinilmiştir:⁷²

⁷¹ Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Tüzüğü,,

<<http://sorular.rightsagenda.org/Uploads/UCM%20MEV/Roma%20Stat%C3%BCs%C3%BC.pdf>> (04.04.2017)

⁷² NATO-Barış İçin Ortaklık Konferansı Sonuç Bildirisi: Olağanüstü hal ve savaş durumunda kültürel mirasın korunması, Cracow, 18-21 Haziran 1999, <<http://www.kumid.net/euproject/admin/userfiles/dokumanlar/The-NATO.pdf>> (04.04.2017)

“1. Ülkenin kültürel özelliklerini korumaya yönelik kanunları, düzenlemeleri ve kurallara ait dokümanları yayımlanmalı ve hükümetlerin, silahlı kuvvetlerin, kurumların ve toplumun eğitimine hizmet amacıyla dağıtılmalıdır.

2. Uluslararası İşbirliği ve deneyimlerin değişimi, Çatışma Alanlarında Kültürel Zenginliğin Korunması ile ilgili Lahey Sözleşmesi- ve Dünya Doğal ve Kültürel Mirası Koruma Sözleşmesi (1972) gibi diğer Uluslararası Mavi Kalkan Komitesi dahilindeki girişimlerin uygulanmasıyla sağlanmalıdır.

4. Kültürel bir zenginliğin, askeri bir hareket sırasında, 1954 Lahey Sözleşmesi ihlal edilerek kasıtlı yıkımı ya da zarara uğraması savaş suçu sayılıp devlet mahkemeleri ve uluslararası mahkemelerce ele alınması gereklidir. Konferans ayrıca uluslar arası hukuk kuralları uyarınca tahribata uğramış kültürel varlıkların tekrar kazanılması için gelişmiş araçlara ihtiyaç olduğunu da kabul etmektedir.”

2.5.Somut Kültürel Miras Alanlarına Yönelik Tehditler ve Sorunlar

Somut kültürel mirasın temel sorunu koruma faaliyetlerinin yetersizliği durumudur. Burada başta zamanla eskime (deforme olma), doğal afetler sonucunda hasar görme-yıkılma, çatışma ve savaş ortamlarında yağmalanma, yıkılma, yakılma veya dönüştürülme, onarım ve tadilat gereken durumlarda yapılan aslına uygun olmayan bilinçsiz bakım ve onarım çalışmaları, siyasi egemenlik içeren meseleler ve diplomatik sorunlar sebebiyle atıl veya kullanım dışı kalma vb. koruma sorunları sıralanabilir.

Savaş, sebep olduğu yıkım ve kısımlarla insanlık tarihinin akışı içerisindeki en önemli tehdit olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumlari hem nüfus olarak hem de maddi ve manevi kültürel mirasları ile birlikte yok eden savaşlar, uygarlıkların gelişimi noktasında da tarih boyunca bir dizi soruna yol açmışlardır. Savaşlar, İnsanların ve toplumların kaynaklarını yok ettiği kadar yaşamsal fonksiyonlarını elinden almanın yanı sıra gelecek nesillere aktarılabacak kültürel norm ve eserlerin de ölmesi ile sonuçlanmaktadır.⁷³

⁷³Muzaffer Sencer, “İnsan Hakları ve Savaş...”, s. 13.

Clausewitz basit bir tanımlamayla “*düşmanı irademizi kabule zorlamak için bir kuvvet kullanma eylemi*” olarak ifade etmektedir.⁷⁴ İnsanlık ve uygarlık tarihinin gelişimine bakıldığında, İlk çağlarda kabileler arası çatışmalardan olarak karşımıza çıkan savaşın, orta çağlarda kentlerde var olan paralı askerlerce kurulan özel ordular tarafından küçük alanlarda, düşük yoğunlukta fakat, yıllar süren silahlı bir mücadele formuna ulaştığı görülmektedir. Kimliğin aidiyetin kemikleştiği, ulus yapıların ve ulusal devletlerin oluşumuyla millî orduların savaş yaklaşımının hükümdarların mücadelesinden milletlerin savaşımına dönüştüğü görülmektedir. Böylece savaş topyekun bir hal almış ve sonuçları daha büyük yıkımlar içermiştir.⁷⁵

Bu noktadan hareketle savaşı günümüz ölçeğinde tanımlayacak olursak, uluslararası hukuk bağlamında iki veya daha fazla devletin silahlı mücadelesi olarak ifade edebiliriz. Ancak günümüzde yaşanan savaşlar sadece savaşan taraf devletleri veya sadece komşu devletleri ilgilendirmemektedir. Artık savaşlar uzay ve nükleer tekniklere donatılmış silahların açacağı büyük felaket ve soykırımlara karşı tümüyle uluslararası alana tesir etmektedir. Özetle, savaş kavramının niteliklerini şöyle sıralayabiliriz:

- 1) Kuvvet kullanma hâlidir.
- 2) Düşmanca bir tutum ve/veya eylem içerir.
- 3) Hukuki bir durum yaratır.
- 4) Faili devletlerdir.

Bu niteliklerden yola çıkarak savaş;

“Devletler veya devlet grupları tarafından, millî güç unsurlarının tamamının veya bir kısmının kullanılması suretiyle icra edilen ve taraflarca savaş

⁷⁴ Carlon Von Clausewitz, *Savaş Üzerine*, (çev.: Şiar Yalçın), Eriş Yayınları, 2003, s. 13.

⁷⁵ Ali Bilgin Varlık, “Savaş Tanımlamak: Terminolojik Bir Yaklaşım”, *Avrasya Terim Dergisi*, İstanbul, 2013, s. 117.

*niteliği kabul edilen, kuvvet kullanılmasını içeren, düşmanca niyet ve/veya eylem” olarak tanımlanabilir.*⁷⁶

Çatışma kavramı ise genel ve yaygın olarak silahlı mücadeleler için kullanılan bir kavram olarak tanımlanmaktadır.⁷⁷ Ancak, sosyolojik ve psikolojik yaklaşımların dışında bilginin dikkat çektiği askeri literatürde, “çatışma” kelimesi, çatışmanın özel niteliğini vurgulayan, etnik çatışma, kültürel çatışma, menfaat çatışması vb. bir gerginlik durumunu ifade eden manası haricindesade olarak kullanıldığında, “silahlı çatışma” anlamında ifade edilir. Ancak çatışma, düşman tarafların silahlı kuvvetleri arasında gerçekleşen kısa süreli mücadele ve muharebeler olarak tanımlanabilir. Genellikle savaşın bir parçası olarak değil de gerginlik ve kriz zamanlarında sınırdaki ortaya çıkan durumutanımlamak için kullanılır. Uygulamada çatışma sözcüğü, küçük birlikler düzeyindeki çarpışmalar olarak dakullanılmaktadır.⁷⁸

İnsanların öldüğü, esir alındığı, insani haklarından mahrum bırakıldığı, köleleştirildiği bir ortamda, ortaya çıkan mağduriyetlerine ve ihlallerin giderilmesi, barışın sağlanması, silahsızlanma yoluna gidilmesi ve savaşın barışçıl çözüm yolları ile engellenmesi gibi bir dizi çaba, ilk insandan günümüze kadar önemli bir birikimi beraberinde getirmiştir. Bu birikim özellikle birinci dünya savaşından sonra ulus üstü hukuk kuralları, mahkemeler ve sözleşmeler eliyle kendisini göstermektedir.⁷⁹

Çalışmanın konusunu oluşturan, yaşanan soykırımlarla tarihe geçen Balkan Savaşları’nda insanlar çoğunlukla dini ve etnik gerekçelerle katledilmiştir. Çatışmalar ve mücadeleler insan ile ilgili olduğu kadar kitaplar, belgeler, diğer somut ve somut olmayan kültür miras öğeleri gibi kültürel kimliğe, hafızaya yönelik gerçekleşmiştir. Savaş ortamında yaşanan çatışmalarda tarihsel mekanlar ve alanların yanı sıra, insanlığın kültürel mirası tahrip edilmiş ve yok edilmiştir.⁸⁰ Balkan savaşı bölgedeki kadim kültürlerin ve dinlerin etkisinin silinmeye çalışıldığını göstermektedir. Nitekim 9 Kasım 1993

⁷⁶ Ibid., s. 119.

⁷⁷ Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk*, Turhan Kitapevi, Ankara, 2004, s. 443.

⁷⁸ Ali Bilgin Varlık, “Savaş Tanımlamak ...”, s. 126.

⁷⁹ Muzaffer Sencer, “İnsan Hakları ve Savaş...”, s. 13-14.

⁸⁰ A. J. Riedlmayer, “Crimes of War, Crimes of Peace: Destruction of Libraries during and after the Balkan Wars of the 1990s”, *Library Trends*, 2007, s. 126. (107-132.)

tarihinde bir Hırvat savaş tankı, 1566 yılında Osmanlı İmparatorluğu tarafından yaptırılan ve Doğu Avrupa'nın en ünlü yapılarından birisi olarak tarihe geçen, dünya kültürel mirası Mostar Köprüsü'nü kasten bombalamıştır.⁸¹

Coğrafyalar ve savaşın tarafları farklılaşsa da bir başka kültürel yıkım ve soykırım İsrail-Filistin çatışmalarında sürmektedir. İsrail'in Filistin topraklarında, uluslararası hukuku ve koruma ilkelerini dikkate almaksızın bir takım kazı çalışmalarını yürüttüğü görülmektedir. İşgalci devlet statüsündeki İsrail'in kaçak kazı yaparak, uluslararası koruma hukukunu çiğnemesi ve Filistin'in kültür mirasına zarar vermesi dünyaca gözlemlenen bir süreçtir.⁸²

Bir başka savaş ve somut kültürel mirasın, uluslararası hukukun kural ve yaptırımlarına rağmen tahribine örnek olarak, Irak ve Suriye üzerinde 2000 yılından günümüze devam eden süreç gösterilebilir. Irak'ın Samarra kentinde Abbasi Halifesi Al Mutavakkil tarafından 9. Yüzyılda yaptırılan Samarra Büyük Cami'nin, Babylon, Ur gibi kazı bilimsel alanların, askeri amaçlarla kullanıldığı için tahrip edildiği belirtilmektedir.⁸³ Özellikle son dönemde ISID vb. terörist yapılanmaların yanı sıra, küresel mücadele ve çatışmaların yaşandığı, kadim medeniyetlerin başkentliği yapmış Mezopotamya'nın en önemli iki ülkesi Suriye ve Irak'ın kültürel miras ve tarihsel anıtlar bakımından çeşitliliği, zenginliği, gün geçtikçe yok olmaktadır. Dünya kültürel mirası listesinde yer alan, insanlık tarihinde önemli bir kültürel yeri olan Şam, Halep, Musul, Busra, Palmira, Nimrud gibi kentler ciddi yıkımlar ve iç savaş sebebiyle yok olmaktadır.

Uluslararası alanda kültür varlıklarının korunmasına ilişkin ilk düzenlemelere bakıldığında, bunların savaş ve silahlı çatışma ortamındaki kültür varlıklarının başına gelen

⁸¹ Ibid., s.119.

⁸² A. A. Rjoob, "The Impact of Israeli Occupation on the Conservation of Cultural Heritage Sites in the Occupied Palestinian Territories: The Case of Salvage Excavations". *Conservation and Mgmt of Arch. Sites*, 2009, s. 227. (214-235). Aktaran; Cansu Atılğan, Uluslararası Hukukta Taşınmaz Kültür Varlıklarının Korunması Ve Türkiye, (Yayımlanmamış Yüksek Lisanstezi), Harp Akademileri Komutanlığı, İstanbul, 2011, s. 2-21.

⁸³ Saadet Güner, "Savaşlar ve Kültürel Miras", *The National Defence in the 21 th Century The Second International Symposium on Stratejik and Security Studies of the Beykent University*, Strategic Reserach Center, İstanbul, 16-17 April 2008, s. 99. Aktaran; Cansu Atılğan, Uluslararası Hukukta..., s.2-22.

zararlarla ilişkili olduğu görülmektedir. Savaş hukuku, örf ve adet kurallarına ilişkin 1907 tarihli 4no'lu Lahey Sözleşmesi'nin yönetmeliklerinde, din, eğitim, sanat, bilim veya hayır amaçlarıyla kullanılan binalar, tarihi eserler ve hastanelere yapılacak saldırılar yasaklanmıştır. 1950 yılından itibaren koruma anlayışına ilişkin savaş sonrası yaşanan tahribatlardan çıkarılan dersler ile kültürel mirasın, sahip olduğu tarihi, mimari, kültürel, sanatsal değer ile birlikte insanlığın ortak mirası olduğu, bu sebeple de ortak bir şekilde korumanın herkesin görevi olduğu bilinci başta UNESCO'nun 1954 tarihli kültür varlıklarının silahlı çatışma ortamında korunmasını düzenleyen Lahey Sözleşmesi'nin önsözünde yer aldığı gibi, genel olarak uluslararası kültür varlıklarını koruma hukukuna hakim olmuştur. Günümüze doğru tarih yaklaştıkça, somut kültürel miras varlıklarını korumaya yönelik düzenlemeler ve ilgili kuruluşların sayısı artmış, aynı vurgu Dünya Mirası Sözleşmesi gibi bir dizi sözleşmede ve Avrupa Konseyi kararlarında da görülmüştür.⁸⁴

Toplumsal hafızayı taşıyan somut kültürel miras varlıkları, yapısal özellikleri kadar, bu yapı ve alanlarda yaşattıkları ibadetler, ritüeller, değerler, ortak yaşam ve toplumsal kültürel çeşitliliğe derinlik ve zenginlik katarak, insanların ortak noktası olmaktadır. Bu varlıkların afetlerde tahrip olma veya yok olma ihtimalleri ve düzenli olarak yapılması gerektiği halde ihmal edilen, aslına uygun olarak yapılmayan bakım ve onarım çalışmalarıyla zarar görmeleri oldukça yaygın bir durumdur.⁸⁵ Böyle durumlarda yapılacak restorasyon veya onarım çalışmaları, doğru kuruluşlar tarafından koordineli bir şekilde yetkili kişilere yaptırılacak ve denetlenecek şekilde planlanmalı, aslına uygun bir sonuç vermesi hassasiyetiyle uygulamada takip edilmelidir.

Savaş ve çatışma durumlarında ise günümüzde UNESCO tarafından Dünya Mirası Listesine alınmış olan evrensel kültürel miras varlıklarının siyasi veya toplumsal bir tehlike altında olup olmadığı durumu takip edilerek, sorun oluşabilecek varlıklar ile ilgili Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesi oluşturulmaktadır. Farkındalığın oluşturulması ve dikkatlerin sıkıntılı noktalara çekilerek, kültürel miras varlıklarının zarar görmelerinin engellenmesi bağlamında önemli olan bu adım, günümüzde Bosna-Hersek ile Kosova'da yaşanan Sırp saldırılarında, Irak ile Suriye'de süren terörist faaliyetlerde yaşanan

⁸⁴Zeynep Gül Ünal, *Kültürel Mirasın Korunması...*, s.15-16.

⁸⁵ Ibid. s.8

katliamlar ve ortaya çıkan savaş ortamında, Filistin toprakları ve özellikle Kudüs şehrinde gerçekleşen yapılaşma ihlalleri ile yasal olmayan kazı çalışmalarında caydırıcı bir nitelikte olamamıştır.

İnsanlık tarihinin başlangıcından bugüne dek yaşanan savaşlar somut ve somut olmayan kültürel mirasın yıkımına, yok edilmesine sebep olmuştur. Zira savaşlar sadece insanları değil, kazanılan toplumsal kimlikleri ve geçmişten izler barından, hafıza oluşturan eser ve değerleri de yok etmektedir. Özellikle tez çalışmasının da konusunu oluşturan Kosova kültürel mirasının korunmasına yönelik UNESCO tarafından atılan tek adımın, Kosova Antikçağ anıtlarının tehlike altındaki dünya mirası listesine eklenerek, Sırbistan topraklarında gösterilmesidir. Bu durum 2008 yılında bağımsızlığını kazanmış ve BM ülkelerince de tanınmış olan bir devletin, somut kültürel varlıklarını koruma noktasında nasıl yalnız bırakıldığının da bir örneği olarak karşımızdadır.

BÖLÜM III

KOSOVA SOMUT KÜLTÜREL MİRAS VARLIKLARI VE KORUMA

Dünya siyasi tarihinin üzerinde cereyan ettiği coğrafya Balkanlar, diğer bölgelere nazaran sahip olduğu coğrafyasının doğal avantajları ve kaynakları nedeniyle her dönem mücadele konusu olmuş ve beraberinde bölgesini aşan sorunlarla gündeme gelmiştir. Antik Yunan'dan Roma'ya, Bizans İmparatorluğundan Osmanlı İmparatorluğu'na kadar uzanan tarihi perspektifte Balkanlar, kesişme noktasında olması hasebiyle son derece stratejik öneme haiz siyasal ve kültürel sınırlara sahip olmuştur. Geçmişten bugüne kadar, Ortodoksluk ve Katoliklik, İslam Dini ve Hristiyan dünyası arasında yaşanan çekişmelere şahit olan Balkan coğrafyası, Batı (NATO) ve Doğu (Varşova Paktı) arasındaki sınırlarında coğrafyası üzerinden tanımlanması sebebiyle oldukça önemli bir konuma sahiptir.

Nice toplum ve milletlerin hüküm sürdüğü bereketli topraklara sahip Balkanlar'da, 1371-1913 yılları arasında asırlarca var olan Osmanlı-Türk mirası, Balkan coğrafyasının sosyal, siyasal, kültürel ve iktisadi hayatına, kurumlarına işlemiş, hatta onu şekillendirmiştir. Değinilen bu özellikler, günümüzde mevcudiyetini örtük ve açık olarak hissedebildiğimiz kıymetli bir mirasın neticesidir.

1990 yılından itibaren Yugoslavya'nın dağılması sonrasında "her ulusun kendi kaderini tayin etme hakkı" söylemleri ile beraberinde bazılarının özgürlüğü ve yaşam hakkını ortadan kaldırıcı boyutlara ulaşmıştır. Balkan coğrafyasında farklı dil, kültür, din, etnisite bir zenginliği gösterirken, gerçekte tam tersi istikamette savaşların, ölümlerin, göçlerin, yağmalamaların sebebi olmuştur.⁸⁶

Balkan tarihi ve sosyolojisinin en önemli merkezlerinden biri konumunda bulunan Kosova yüzyıllar boyu krallıklara başkent olmuş, farklı din ve ulusların birlikte yaşadığı, ticaret ve kültür merkezi niteliğindedir.⁸⁷

Kosova sorunu, Soğuk savaş sonrasında Yugoslavya'nın dağılma sürecine girmesi, Sırbistan'ın Kosova üzerinde baskı ve ilhak etme politikasını askeri güç kullanarak

⁸⁶ Faruk Sönmezoğlu, "Balkanlaşma, Özgürlük ve Ortodoks Ekseni Üzerine Birkaç Söz", (Haz.: Mustafa Bereketli), *Berlin Antlaşmasından Günümüze Balkanlar*, Rumeli Vakfı Kültür Yayınları, İstanbul, 1997, s.196-197.

⁸⁷ Bahtiyar, Sipahioğlu, *Tarihi ve Siyasi Yönüyle Kosova*, Balkan Aydınları ve Yazarları Yayınları, No: 51, Kosova, 2009, s.15.

gerçekleştirmesi ile uluslararası toplumun gündemine gelmiş ve bölgede işlenen savaş suçlarının sonucunda NATO tarafından müdahale edilmiştir.⁸⁸ 1980’lerde başlayan çatışma süreci, 17 şubat 2008 tarihinde Kosova’nın bağımsızlığını tek taraflı ilan etmesi ile sona ermiştir. 1999-2008 yılları arasında BM idaresinde bir bölge olan Kosova, 2008 yılı itibariyle bağımsız bir ülke sıfatı kazanmıştır.⁸⁹

1389 yılındaki Osmanlı Devleti ile Sırp Krallığı arasında geçen I. Kosova Savaşından, 1912 yılında Osmanlı coğrafyasındaki kopmaları meydana getiren Balkan Harbine kadar Osmanlı yurdu olarak inşa olan Kosova’daki mimari ve somut kültürel miras varlıkları incelendiğinde, hemen hemen hepsinin Osmanlı hakimiyetinde inşa edilmiş Osmanlı-Türk eserleri olduğu görülmektedir.⁹⁰ 523 yıl boyunca Osman Devleti idaresinde inşa olan Balkan coğrafyasının stratejik ülkesi Kosova’nın somut kültürel mirasının çoğunluğunu Osmanlı eserleri oluşturmakla beraber, Osmanlı zamanında ve öncesinde diğer din ve milletlere mensup olan toplulukların dini, sosyal yapı ve eserleri de bulunmaktadır. Burada en çok göze çarpan yapılar, manastırlar ve kiliselerdir. Bunlara örnek olarak UNESCO’nun Dünya Mirası Listesine aldığı Kosova Orta Çağ Anıtları yöresindeki Decani Manastırı, Pec Patrikanesi, Gracanica Manastırı ve Prizren Meryem Ana Kilisesi gösterilebilir.

Osmanlı’nın din, eğitim, ticaret, barınma, beslenme, güvenlik vb. tüm alanlarda toplumun tüm ihtiyaçlarını karşılamak üzere inşa ettiği külliyeler, hayırseverlerin kurdukları yaygın ve güçlü vakıflar, camii, mescid, medrese, mektep, namazgah, kütüphane, tekke, zaviye, türbe, imarethane, hamam, çeşme, hastane, köprü, kule, kale, hisar, rüştiye, kışla, değirmen, arasta, kervansaray, han vb. yapılar Kosova şehir hayatı ve kültür yapısını da belirlemiştir. Günümüzde Kosova’nın özellikle Priştine, Prizren,

⁸⁸ Hüseyin Emiroğlu, *Soğuk Savaş Sonrası Kosova Sorunu*, Orient Yayınları, Ankara, 2006, s.7.

⁸⁹ Sabri Sürgevil & Cihan Özgün, *Balkanlar II*, 2.Bs., Ege Üniversitesi Yayınları, No:174., İzmir, 2014, s.284-285.

⁹⁰ Mehmet İpçioğlu, “Osmanlı İdaresindeki Kosova ve Bosna Hersek”, (Ed.: Ahmet Kuş vd.), *Rumeli’de Osmanlı Mirası*, Nildem Global Sigorta ve Reasürans Brokerliği Kültür Yayınları, No:1, İstanbul, 2010, s.27-29.

Yakova, Vushtri, İpek, Gilan gibi şehirlerinde Osmanlı-Türk Şehir dokusu ve kültürel eserleri savaş, saldırı ve tahribatlara rağmen korunmuştur.⁹¹

Kosova, Balkan harbinden sonra Osmanlı Devleti sınırlarından çıkmış ve 1912 yılından 2008 yılına kadar geçen süreçte sosyal, siyasi, ekonomik, kültürel, dini ve etnik açıdan saldırılara uğramış, zulüm görmüş, tahrip olmuş ve ayrıştırılmıştır. Özellikle İslam dini, Türk dili ve Arnavut kimliği ile her zaman Sırp Milliyetçiliğinin hedefinde olan Kosova, Yugoslavya'nın yıkılma sürecinde Sırp terörüne karşı gösterdiği bağımsızlık mücadelesi neticesinde 2008 yılında zafere ulaşmıştır.⁹²

UMNİK Kayıtlarına göre Müslüman, Ortodoks ve Katoliklere ait toplam 1282 yapının hasar gördüğü veya tahrip olduğu belirtilmiştir. Bu yapılarından 623'ünün Müslümanlara, 187'sinin Ortodokslara ve 62'sinin ise Katoliklere ait olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Müslümanlara ait olan hasar görmüş 623 yapıdan 80'i çok hasarlı, 48'i orta hasarlı, 234'ü az hasarlı ve 263'ü hasarsız olarak kayıtlara geçmiştir. Tamamen yıkılarak yok olan eserlere baktığımızda 31 cami, 2 medrese, 2 kule, 7 tekke, 2 türbe ve 1 konağın günümüze ulaşmadığı çıkarılan envanterlerde tespit edilmektedir.⁹³

Kosova'da bulunan somut kültürel miras içerisindeki Osmanlı varlıklarına ilişkin yapılan çalışmalara bakıldığında, Türkiye'de önemli mimari çalışmalara imza atan Ekrem Hakkı Ayverdi'nin Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü arşivleri ve yapmış olduğu saha çalışmaları üzerine inşa ettiği Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri adlı eseri, Raif Vırmiça'nın "Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri 1-2-3" eseri, Mehmet Zeki İbrahimgil'in 1999 yılındaki savaş sonrası Osmanlı eserlerinde yaşanan tahribatın tespiti üzerine Osmanlı eserleri envanterleri projesi kapsamında ekibiyle imza attığı TTK'dan yayımlanan "Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri 1-2" eseri, Hamit Altıparmak, Hasan Kaleşi ve Altay Suroy – Recepoğlu'nun yayımladıkları çalışmaları öne çıkmaktadır.

⁹¹ Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, Cilt:1, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, s.XXI.

⁹² Haşim Karpuz, "Bosna Hersek ve Kosova'da Osmanlı Mimarisi", (Ed.: Ahmet Kuş vd.), *Rumeli'de Osmanlı Mirası*, Nildem Global Sigorta ve Reasürans Brokerliği Kültür Yayınları, No:1, İstanbul, 2010, s.17.

⁹³ UMNİK, Department of Culture, Cultural Heritage Unit, Raport, 23 July, 2001.

Ekrem Hakkı Ayverdi eserinde Kosova'da yer alan Türk eserlerinin toplam sayısını 361 olarak tespit etmektedir.⁹⁴ Raif Vırmiça ise, “Kosova’da Osmanlı Mimari Eserleri 1” adlı eserindeki cetvelde tespit edilen 367 adet Osmanlı Mimari eserinin, 218’inin halen ayakta ve mevcut olduğu, 149’unun ise mevcut olmadığı ifade edilmektedir. Ayrıca yayın yılına kadar 11’i camii 3’ü kütüphane olmak üzere toplam 14 eserin yeniden inşa edildiğini belirtmektedir.⁹⁵ Ancak daha sonra İbrahimgil ve ekibi tarafından yapılan Osmanlı Mimari Eserlerinin Envanterini Tespit Projesi ile ayakta olan yapı sayısı 224 ve ayrıca Kosova’da 1489-1912 yılları arasında inşa edildiği bilinip, ayakta olmadığı tespit edilen yapı sayısı da 308 olarak ifade edilmiştir. Bu çalışmalarında Osmanlı dönemi sonrası yapılan (1912 yılı Sonrası) eserleri dikkate almamış olmaları sebebiyle tez çalışmasında da İbrahimgil tarafından geliştirilen envanter dikkate alınarak, kültürel miras varlıkları incelenmiştir. Ayverdi ve İbrahimgil’in tespitleri arasındaki fark, arşiv belgeleri üzerinden çalışmalar yürüten Ayverdi’nin eserinden sonra hala gün yüzüne çıkmakta bulunan yeni belgelerden kaynaklanmaktadır.⁹⁶ Bununla birlikte tez çalışmasında 2010 yılında yayınlanan TİKA Kosova desteğiyle içeriklendirilen, Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek ve İbrahim Dıvarcı’nın hazırladığı “Rumeli’de Osmanlı Mirası” adlı eserdeki mimari eserler ile karşılaştırma yapılarak envanter çıkarılmış ve en güncel haliyle eser görselleri elde edilmiştir.

Çalışmanın bu bölümünde Balkanların sınırları, etnik ve kültürel yapısına ilişkin tarihi çerçeve çizilmiş ve Kosova’nın tarihi ve kültürel yapısına ilişkin soğuk savaş sonrası dönemin ve bağımsızlık sürecinin etkileri aktarılmaktadır. Diğer yandan Kosova’da somut kültürel mirasın günümüze ulaşan ve ulaşmayan varlıkları ele alınmakta, ayrıca bu mirasın savaş sonrası durumu incelenerek yapılan koruma çalışmalarına değinilmektedir.

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Daha önce de belirtildiği üzere somut kültürel miras toplumların ve toplumları oluşturan farklı etnik/kültürel toplulukların kültürel kimlikleri, toplumlaşma gibi birçok husus adına değer taşımaktadır. Bu nedenle kültürel miras değeri taşıyan somut ve somut olmayan bütün değerlerin tespiti, sorunların belirlenmesi, çözüm önerilerinin ortaya konulması ve koruma programlarının geliştirilmesi konularında yapılacak çalışmalar

⁹⁴Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa’da Osmanlı Mimari Eserleri: Yugoslavya*, Cilt: 2, 1981, s. 420

⁹⁵Raif Vırmiça, *Kosova’daki Osmanlı Mimari Eserleri I*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s.397.

⁹⁶ Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova’da Osmanlı Mimari Eserleri...*, s.XXVI.

önemlidir. Özellikle, kültürel asimilasyon adına kültürel miras üzerinde bilinçli tahribatın gerçekleştirilme ihtimali yüksek olduğu bölgelerde yapılacak çalışmaların fark yaratacağı açıktır. Balkan ülkelerinin sahip oldukları somut kültürel mirasın korunmasına yönelik politikalar incelendiğinde Kosova'nın diğer ülkelere nazaran dezavantajlı konumda olduğu açıktır. UNESCO "dünya miras listesinde"; Bulgaristan'dan 10, Bosna Hersek'ten 3 Arnavutluk'tan 3 Hırvatistan'dan 10, Macaristan'dan 8 ve Yunanistan'ın balkan topraklarında kalan bölümünden 4 somut kültürel miras yapısının bulunduğu bilinmektedir. Bu listede Kosova UNESCO tarafından tanınmadığı için farklı şekilde yer almaktadır. Diğer yandan Bulgaristan, Hırvatistan, Arnavutluk başta olmak üzere birçok balkan ülkesinde UNESCO, Balkan Miras Fonu gibi kuruluşlar tarafından restorasyon projesi gerçekleştirilirken, Kosova'da bu faaliyetler TİKA'nın çalışmaları dışında yetersizdir. Bu bilgiler göstermektedir ki, Türk kültürü başta olmak üzere birçok farklı etnik ve kültürel topluluğa sahip olan Kosova somut kültürel mirası, asimilasyon tehdidinin yanında, farklı amaçlarla kullanım, yanlış restorasyon ile orijinalinden uzaklaşarak soyutlaşma gibi risklerle karşı karşıyadır.

Bu bağlamda araştırmanın amacı Kosova'da Türk kültürüne ait somut mirasın araştırılması, mevcut durumlarının tespiti, sorunlar ile çözüm önerilerinin geliştirilmesi şeklindedir. Söz konusu amaç çerçevesinde ilgili çalışma gelecek nesillere aktaracağı değer, inanç, kültür ve birikimlerini taşıyan somut kültürel miras eserlerini ve bu eserlerin korunması faaliyetlerini konu edinmektedir. yılların ve eskime sonucu ortaya çıkan yıpranmanın yanı sıra özellikle savaş ve çatışmaların yaşandığı durumlarda tahrip edilen eserlerin günümüzdeki durumları ve korunma faaliyetleri hakkında yapılan çalışmalar bir kayıt niteliğinde olup, büyük önem arz etmektedirler.

Bu tez çalışması da savaş sonrası somut kültürel mirası ciddi şekilde tahrip edilmesine rağmen günümüzde UNESCO tarafından üye devlet statüsüne alınmayan Balkanlar'ın önemli ülkesi Kosova'yı konu edinerek, Kosova somut kültürel mirasının günümüze ulaşan ve ulaşmayan veya restore edilen, onarım gören eserlerinin envanterini oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti'nin bölgeyi kontrol etmesiyle birlikte Kosova'da Türk-İslam geleneği tandanslı yüzlerce somut kültürel miras varlığı inşa edilmiş, yıllar süren süreçler neticesinde Türk kültürü Balkan coğrafyasında derin izler bırakmıştır. Söz konusu eserlerin gelecek nesillere aktarılması ve bugün ile geçmişin bağını kuran işlevlerini devam

ettirerek ayakta kalmalarının sağlanmasına yönelik akademik bir çaba olarak görülebilecek bu çalışma, Kosova somut kültürel mirasının korunması faaliyetlerini değerlendirmektedir.

3.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma amacını gerçekleştirmede kullanılacak verilerin tamamı nitel verilerdir. Nitel veriler; belirli amaçlar doğrultusunda, doğal ortamda, gözlem ve görüşme gibi çeşitli teknikler yoluyla elde edilen ve kişilerin olaylara ilişkin algı ve düşüncelerini içeren her türlü bilgi olarak tanımlanmaktadır.⁹⁷ Nitel veriler ile hazırlanan çalışmalarda okuyucuya araştırılan konu hakkında betimsel, rasyonel ve reel bir resim sunmayı amaçlamaktadır. Bu nedenle nitel verilerin belirli bir standartta, ayrıntılı derinliğe sahip olması büyük önem taşımaktadır.⁹⁸ Nitel verileri kapsayan nitel araştırmalar; “gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama tekniklerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma” olarak tanımlanmaktadır.⁹⁹ Tüm bu bilgiler ışığında söz konusu çalışma nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi ile nitel verilerin toplanması, içerik analizleri ile sınıflandırılıp değerlendirilmesi, bilgi temini ile sonuçların ortaya konulmasına dayanmaktadır.

Araştırma yöntemi kapsamında Kosova somut kültürel mirasına ilişkin bir envanter oluşması amacıyla literatür taraması yapılarak alanda gerçekleştirilen saha çalışmalarının sonuçları incelenmiş ve eserlere ilişkin arşiv belgelerinin izi sürülmüştür. Bununla birlikte özellikle Kosova’da somut kültürel mirasın korunması ve restore edilmesi faaliyetleri ile doğrudan ve dolaylı olarak destekleyerek ilgilenen TİKA’nın (1997, 1999-2001, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013 yıllarına ait) faaliyet raporları detaylıca incelenmiş, elde edilen veriler kullanılmış, Avrasya Bülteni(Ağustos 2002-2011), ve Avrasya Etüdleri çalışmaları da incelenmiştir.

⁹⁷ Murat, Özdemir, "Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma." Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:11, Sayı: 1, 2010, s.326.

⁹⁸ Ali Yıldırım& HasanŞimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 5. Baskı, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2005, s.28.

⁹⁹ Zeki, Karataş, "Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri." *Manevi temelli sosyal hizmet araştırmaları dergisi*, Cilt:1, Sayı:1, 2015, s. 63.

3.3. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıklar

Araştırmanın kapsamı özellikle savaş sonrası Kosova’da somut kültürel miras varlıklarının korunmasına yönelik faaliyetlerin genel durumunun araştırılmasıdır. Günümüze ulaşan ve ulaşmayan tüm kültürel miras varlıklarının tespit edilmesi noktasında eserlerin eski tarihli olması, savaş ve çatışma ortamında ciddi şekilde hedef alınarak tahrip olmaları ve yapılan bakım, onarım ve restorasyon çalışmalarındaki aslına uygun olmayan biçimlerin ortaya çıkması araştırmanın sınırlılıklarını oluşturmaktadır. Diğer yandan Kosova’nın 2008 yılında ilan ettiği bağımsızlığının bazı Avrupa ülkeleri gibi UNESCO tarafından da tanınmamış olması kültürel miras eserlerinin korunmasına yönelik akademik, teknik ve bilimsel çalışmaların gelişiminin önünde bir engel olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum ayrıca eserlerin tespiti, bakımı ve korunmasına yönelik çalışmalara katkı sağlayabilecek bir çok sivil toplum örgütü ve ulusal yardım kuruluşunun Kosova’da faaliyette bulunmalarının önünde engel oluşturmaktadır. Zira, TİKA ve Türkiye’nin yardım ve desteklerinin olmadığı varsayıldığında, bir çok eserin günümüze ulaşmayacağı çalışma kapsamında yapılan araştırmalarda görülmüştür.

3.4. Balkan Coğrafyası: Sınırlar ve Etnik yapı

Yaklaşık otuz beş bin yıl öncesinden insan yaşamına dair alanların kalıntılarının tespit edildiği¹⁰⁰ ve günümüzde Avrupa kıtasının beş büyük yarımadasından birisi olarak anılan Balkan yarımadası, jeostratejik konumu, Avrupa uygarlığının üzerinde doğduğu toprakları ve geliştiği tarihi, büyük ölçekli ve dünya düzeyinde yaşanan savaşlara sahne olması ile birçok açıdan önemli bir merkezdir.¹⁰¹

Kavram olarak Balkanlar ve Balkan Yarımadası ifadelerinin kullanılması 19. yüzyılın yarısından itibaren söz konusudur. Günümüzde Avrupa kıtasını öne çıkararak bu coğrafya için kullanılan bir başka ifade ise Güneydoğu Avrupa’dır. Bu terimin kullanımı ile ilgili Ortaylı (1999), Balkanlar tanımının yerine geçemeyeceğini ve aynı sınırları tahayyül ettiremeyeceğini vurgularken, bununla birlikte adlandırmanın Balkanların kendine özgü milliyetçiliğinin ve coğrafyadaki derin bir nüfuzu bulunan Türk-

¹⁰⁰ A. Wachtel, *Dünya Tarihinde Balkanlar*, (Çev: A.C. Akkoyunlu), Doğan Egmont Yayıncılık, İstanbul, 2009, s.25.

¹⁰¹ İhsan Gürkan, “Jeopolitik ve Stratejik Yönleriyle Balkanlar ve Türkiye: Geçmişin Işığında Geleceğe Bakış”, *Balkanlar*, Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı, Eren yayınevi, İstanbul, 1993, s.259.

İslamgeçmişine dair siyasi, sosyal, kültürel ve mekânsal unsurlarının unutturulmasına yönelik politikaların bir sonucu olduğuna dikkat çekmektedir.¹⁰²

Kelime olarak Balkan ilk olarak, İtalyan yazar ve diplomat Filippo Buonaccorsi Callimaco (1437-1496) tarafından kullanılmıştır. Callimaco, diplomatik bir görev için İstanbul'a yolculuk yaparken Haimos diye bilinen dağın bir tasvirini yapar ve 1490 yılında Papa III. Masum'a kaleme aldığı mektubunda, bölge halkının bu dağı 'Balkan' diye adlandırdığını yazar.¹⁰³ Balkan kelimesi üzeri sık ormanla kaplı dağ anlamında olan Türkçe bir sözcüktür.¹⁰⁴ Bölgenin büyük bir kısmının ormanlık ve dağlık olmasından dolayı Osmanlı Türklerinin bu adı kullandığı kabul edilmektedir.¹⁰⁵ Balkanlara adını veren Balkan Dağı (eski adıyla Hoemus) Bulgaristan'ı batıdan doğuya doğru ikiye ayırmaktadır.¹⁰⁶

Balkan sözcüğünün ve adının Osmanlı Türklerinin yarımada gelmesi ile birlikte literatüre girdiği genel kabul görmektedir. Literatürde, 19. yy itibariyle bölge için Balkanlar ifadesi kullanılmaya başlanmıştır. Daha önce görüldüğü üzere Osmanlı içerisinde bölge için çokça kullanılan ifadeler, "Rum-Eli", "Rumeli-i Şâhâne" ve "Avrupa-i Osmanî" iken, Avrupalılar tarafından bölge için 1878 Berlin kongresine dek en sık kullanılan ifadeler ise, "Avrupa'daki Türkiye", "Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa Yakası", "Avrupa Akdenizi" idi.¹⁰⁷ Ancak günümüzde Balkan kelimesinin kullanımının Türkçe olmasından ötürü kimileri tarafından tercih edilmediği de aşıkardır.

Bazı Batı temelli literatürde kullanım anlamlarına bakıldığında öne çıkan; Batı'da bir bölgenin çok sayıda küçük, yetersiz ve genellikle birbirine düşmanlık besleyerek parçalara ayrılmış olmasının tarifi olarak kullanılan Balkanlaşma¹⁰⁸ sözcüğü ise, bir dönemin tarihinin akışına ve yaşanan acılarına işaret etmektedir.

¹⁰² İlber Ortaylı, "Balkanlar'da Tarihi Miras ve Türkiye'nin İmajı", *Balkanlar ve Türkiye'nin Bölgeye Yönelik Politikaları Sempozyumu*, Harp Akademileri Basım Evi, İstanbul 1999, s. 16.

¹⁰³ Maria Todorova, *Balkanları Tahayyül Etmek*, (çev. Dilek Şendil), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 55-56.

¹⁰⁴ R.J. Crampton, *İkinci Dünya Savaşından Sonra Balkanlar*, (çev. Emel Kurt), Yayın Odası Yayınları, İstanbul, 2006, s.XIII..

¹⁰⁵ İhsan Gürkan, "Jeopolitik ve Stratejik Yönleriyle...", s.260.

¹⁰⁶ Ramazan Özey, "Balkanların Coğrafi Yapısı", (der.Osman Karatay & Bilgehan A. Gökdağ), *Balkanlar El Kitabı*, Cilt:1, Karam ve Vadi Yayınları, Ankara, 2006, s.14.

¹⁰⁷ Maria Todorova, *Balkanları Tahayyül Etmek...*, s.65.

¹⁰⁸ Faruk Sönmezoğlu, "Balkanlaşma, Özgürleşme...", s.196.

Balkan Yarımadası tabiri ise ilk olarak Alman coğrafyacı August Zeune tarafından kullanılmıştır.¹⁰⁹ Balkanlar'ın yarımada olmasının sebebi etrafını çevreleyen, Ege denizi, Marmara Denizi ve Karadeniz, güneyinde Akdeniz ve batısında Adriyatik denizinin bulunmasıdır. Balkanlar'ın kuzey sınırları ise tartışmalıdır. Balkan coğrafyasının sınırları Tuna nehri ve onun diğer kolu olan Sava ırmağı esas alınarak yapılmaktadır. Kimi tarihçiler Osmanlı – Avrupa sınırını esas alırken, kimileri eski Yugoslavya ve Romanya kuzey sınırlarını dikkate almaktadır. Ancak Balkan isminin Türkçe olması ve Türklerin bu coğrafyada bu adı vermesinden dolayı Balkan sınırlarının Osmanlı'nın Hristiyan dünyası ile çizdiği 1.000.000 km² alan olarak nitelendirmek daha doğru olacaktır.¹¹⁰ Fiziki olarak Balkan coğrafyası kuzeyden Tuna Nehri'nin aşağı kısımları ve Sava Irmağı, doğuda Karadeniz, güneydoğuda Ege Denizi, güneyde Akdeniz ve güneybatıda İon Denizi arasında sınırlandırılmaktadır.¹¹¹ Balkanlarda uzanan önemlisi dağlar; Balkan(Haimos-Stara Planina), Karpat, Rodop ve Pindus dağlarıdır. Nehir yapısını ise Tuna ile Tuna'ya dökülen Drava, Tisa, Sava, Morava, İskır, Seret ve Prut nehirleri oluşturmaktadır.¹¹² Bunların dışında, Neretva, Drin, İşkombi, Vardar, Struma ve Meriç gibi birçok nehir bulunmaktadır.

Siyasi olarak ise Balkanlar, günümüzde Slovenya, Hırvatistan, Sırbistan, Karadağ, Bosna Hersek, Kosova, Arnavutluk, Yunanistan, Bulgaristan, Makedonya ve Romanya topraklarını kapsamaktadır. Balkanların siyasi sınırları Harita 3.1'de gösterilmektedir.

¹⁰⁹ Maria Todorova, *Balkanları Tahayyül Etmek...*, s.60.

¹¹⁰ Ramazan Özey, "Balkanların Coğrafi Yapısı...", s.13.

¹¹¹ Harp Akademileri Komutanlığı, *Balkanların Dünü Bugünü Yarını*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1993, s.1.

¹¹² Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi*, Cilt.1,(çev.İhsan Durdu, Haşim-Gülçin Koç), Küre Yayınları, İstanbul, 2006, s. 1.

Harita 3.1: Balkanlar Siyasi Haritası¹¹³



Yeryüzü şekilleri, iklimi ve zengin bitki örtüsü ile Balkan coğrafyası beş etnik unsuru tarih boyunca bir arada tutmuş, farklı kültürlerin buluştuğu ve alışverişte bulunduğu özel bir bölge niteliğine sahip olmuştur.¹¹⁴ Buradaki etnik unsurlar, Arnavutlar, Yunanlılar, Bulgarlar, Güney Slavları ve Türkler olarak sıralanabilir.¹¹⁵ Balkanların tarihsel olarak tespit edilmiş en eski ev sahipleri Yunanlılar ve İllirya kökenli Arnavutlardır. Yunanlıların M.Ö.2000'lerin ortaları gibi Miken Medeniyeti'ni kurdukları, sonrasında Girit'in daha uygar ve gelişmiş halkı ile bütünleşerek Atina'yı kurdukları bilinmektedir. İllirya kökenli Arnavutlar ise, bu süre zarfında Slavlar vb. istilacı kavimlerin saldırılarına rağmen Arnavut halkını

¹¹³ Harita Genel Komutanlığı, Ulusal Haritacılık Kurumu, Balkan Siyasi Haritası, <<https://www.hgk.msb.gov.tr/urun-22-1-2-200-000-olcekli-balkanlar-siyasi-haritasi.html>>, (03.05.2017).

¹¹⁴ Harp Akademileri Komutanlığı, *Balkanların Dünü Bugünü...*, s.2-7.

¹¹⁵ Murat Ercan & Zafer Pektaş, *Balkan Siyasetinde Kosova'nın Bağımsızlık ve Egemenlik Sorunu*, Nobel Yayınları, Ankara, 2015, s.6.

Balkanlar'ın önemli bir etnik ve kültürel unsuru haline getirmişlerdir.¹¹⁶ Diğer kavimler ise yine Slavlar tarafından gerçekleştirilen saldırılara maruz kalan Traklar ve Daçyalılar'dır. Romenler'in ataları olan Daçyalılar'ın 'Romalılaştıkları' görülmektedir. Daçyalılar'ın Roma'nın halkı ile karışımı ile Osmanlı zamanında da varlıklarını sürdüren Ulahlar ise bir başka etnik unsur olarak ifade edilebilir.¹¹⁷ 6. ve 7.yy'da da Balkanlar'da etkili olan Slavlar, İlliryalılar ve Traklar'ı sindirmiş ve Roma'yı tehdit dahi etmişlerdir. Orta Balkanlar'a yerleşmişler ancak ilerleyen süreçte bölünerek günümüzde ki Slovenler ve Hırvatlar'ın ataları olmuşlardır. Balkanlar'a göç sonucunda 7. yy'da gelen Asya Hun Türkleri'nin bir devamı olan Bulgarlar, Slavlar'ı kontrol altına almış olsalar da zamanla Slav nüfuzu ve kültürü, Bulgar tebayı asimile ederek Slavlaştırmıştır. Günümüzde Bulgarlarindili Slvaik bir dil olarak nitendirilirken, Bulgar kültürü ve insanı da Slavlaşmıştır.¹¹⁸

Balkanlar'da Hristiyanlık, tarih boyunca etkin bir konumda olmuştur. Özellikle 5.yy'da Hristiyanlaşan Balkan halkları arasında Slav istilalarında sonra, bazı merkezlerin dışında Balkanlar paganlaşmıştır. Daha sonra tekrar Hristiyanlaşan Balkan yarımadası, Roma İmparatorluğu'nun doğu ve batı olarak ayıran sınıra yakın olarak bir çizgi boyunca ayırmıştır. Kuzey ve Batı Balkanlar öncelikle Katolik olurken, Güney ve Doğu Balkanlar'da öncelik Ortodoksluk olmuştur. Bu gelişmeler neticesinde Balkan halkları farklı mezheplere ve pagan geleneklerine sahip olsalar da, Hristiyanlığın Balkan halklarının günlük hayatlarına ve kültürlerine etki etmesi kaçınılmazdır. Hristiyanlığın getirdiği, ibadetler, törenler, yortular, bayramlar, tatiller vb. ayinler ile birlikte vaftiz, nikah ve cenaze töreni gibi özel olayların her biri Hristiyanlaşmıştır.¹¹⁹

Balkan coğrafyası birçok dini ve kültürü bir arada tutmaktadır. Balkanlar, İslam dini ve Hristiyanlığın birleştiği önemli noktalardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihin akışı içerisinde Hristiyanlığın boğazları geçerek Balkanlar'a ulaşılması gibi İslam dini de Balkanlar'da Osmanlı fetihleri ile yaygınlaşmış, ancak II. Viyana kuşatmasının

¹¹⁶ Georges Castellan, *Balkanların Tarihi*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1993, s.20

¹¹⁷ Zülküf Oruç, *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk Çerçevesinde Balkan Türklerinin Kimlik ve Yönetim Sorunları (Kosova Ve Makedonya Örneği)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2011, s.21-22.

¹¹⁸ L.S. Stavrianos, *The Balkans Since 1453*, Hurst & Company, London, 2001, 8-9.; Aktaran; Zülküf Oruç, *Balkanlarda Osmanlı Mirası*...s.22.

¹¹⁹ A. Wachtel, *Dünya Tarihinde Balkanlar*, (çev: A.C. Akkoyunlu), Doğan Egmen Yayıncılık, İstanbul, 2009, s.43.

başarısız sonuçlanması sebebiyle Balkanlar'ın ötesine geçememiştir. Ancak, Anadolu ve Avrupa arasında köprü olarak yer alan Balkanlar, ticaretin, ilmin, kültürün, teknolojik gelişme ve keşiflerin taşındığı önemli bir merkez olmuştur.¹²⁰

Stratejik önemi sebebiyle tarih boyunca Roma, Bizans ve Osmanlı imparatorluklarının çok kültürlü ve çok uluslu yapısını içermiştir. Bu sebeple ırklar ve dinler açısından Balkanlar'ı homojen bir yapıda görmek mümkün olmamaktadır. Yer altı kaynakları bakımından zenginliği, güvenlik bağlamında iyi bir savunma bölgesi olması, çok kültürlülüğü ve zengin tarihi ile Balkanlar Avrupa'nın güvenliği ve bütünleşmesi bakımından önemli bir merkezdir.¹²¹

Tarihsel birikimi bu denli çeşitli olan Balkanlar, 15. yüzyıl sonu itibariyle Osmanlılarca fethedilerek 20. yüzyıla kadar Osmanlı İmparatorluğu hakimiyetinde olmuştur. İslam Dini ile Türk kültür ve geleneklerini de yaklaşık 5 asır boyunca içselleştiren Balkan halkları, farklı kültürlerin inşa ettiği bir zenginliği barındırmaktadır. Ülke ve şehirlere göre sürelerin yer aldığı Tablo 3.1'de görüleceği üzere, 1371 yılında Makedonya Üsküp'te başlayan Osmanlı egemenliği, yine en son 1913 yılında Üsküp'te son bulmuştur. Tüm tarafsız tarihçilerin ortak yorumlarında da görüleceği üzere; Roma döneminde "Pax Romana"(Roma barışı) olarak ifade edilen dönem haricinde, ilk günden itibaren savaş, sürgün ve çatışmalar yaşayan Balkanlar¹²², Osmanlı'nın fetihleri ve iskan politikaları sonrasında, sosyo-kültürel, yönetsel ve iktisadi anlamda bir düzene ulaşmış ve asırlar süren bir huzur ortamını yakalamıştır. Öncesinde çok parçalı, ayrılmış ve birbirlerine düşman düşman olan Balkan milletleri, Osmanlı egemenliği altında birlikte yaşayabilmiş ve ortak bir kültüre sahip olmuşlardır.¹²³

¹²⁰ İhsan Gürkan, "Jeopolitik ve Stratejik Yönleriyle...", s.260.

¹²¹ Murat Ercan & Zafer Pektaş, *Balkan Siyasetinde Kosova'nın...*, s.6.

¹²² Sacit Kutlu, *Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s.3.

¹²³ Zülfikar Bayraktar, "Balkanlar'da Bir Arada Yaşama Kültürü Bağlamında Kimlik Çatışmasından Kültürel Entegrasyona Türk Dili ve Kültürünün Önemi", *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı. 36, 2013, s.225.

Tablo 3.1: Balkan Ülkelerinde Osmanlı Egemenliği 1371-1913¹²⁴

ÜLKE/ŞEHİR	TARİH	SÜRE(YIL)
Makedonya(Üsküp)	1371-1913	542
Kosova	1389-1912	523
Bulgaristan	1396-1878	483
Arnavutluk	1486-1912	444
Sırbistan	1389-1829	440
Bosna	1463-1878	396
Hersek	1482-1878	396
Yunanistan	1456-1830	374
Eflak	1476-1829	353
Hırvatistan	1526-1699	173

Balkanlarda camii, kilise ve havra gibi farklı dinlerin yapılarının birlikte görülmesi şaşırtıcı bir durum değildir. Günümüzde Osmanlı mirasına ve hoşgörüsüne sadık kalan Balkan ülkeleri ve şehirlerinde bu durum açıkça görülmektedir. Bunlardan Bosna-Hersek topraklarında yer alan Saraybosna, Zenica ve Mostar şehirlerinde Müslüman Boşnakların, Katolik Hırvatların ve Ortodoks Sırpın aynı mahalledeki ibadethanelerinde ibadetlerini yapma konusunda özgür ve serbest oldukları görülmektedir.¹²⁵

Nitekim, hoşgörü ve adil yönetim anlayışı, beraberinde bölgeye birlikte yaşama bilincini kazandırmış, ortak kültür ve dayanışmayı oluşturmuş, tüm sosyo-ekonomik yapıyı yeniden düzenlemiştir. Bu bağlamda Balkanlar'ın kültürel yapısı, 1913 yılından sonra kimi ülkelerde hakim olan aşırı milliyetçi, Türk-İslammirasını ötekileştirici tutumlara rağmen ayakta kalabilmeyi başarmıştır.

¹²⁴Yasin Furkan Hava, Türk Dış Politikasında TİKA (Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı) Bağlamında Yumuşak Güç Kullanımı ve Balkanlar, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, 2016, s.72.

¹²⁵Zülfikar Bayraktar, "Balkanlar'da Bir Arada Yaşama...",s.227.

Tarihsel olarak Yarımada'nın etnik yapılarına baktığımızda İliryalılar'ı günümüz Arnavutları'nın, Traklar'ı Rumenler'in, Güney Slavlar'ı Sloven, Hırvat, Sırp ve Boşnaklar'ın, Grekler'i ise Yunanlılar'ın ataları olarak sıralamak mümkündür.¹²⁶ Bu heterojen yapı içerisinde günümüzde ise Arnavutlar, Boşnaklar, Bulgarlar, Slovenler, Hırvatlar, Rumenler, Sırp, Yunanlılar, Makedonlar, Türkler, Pomaklar, Macarlar, Goralılar, Ulahlar ve Çingeneler gibi çok farklı ırk ve kültürler bir arada yaşamaktadır. Bununla birlikte, bölge inançlar bakımındanda çeşitlilik arz etmektedir. Katolik, Ortodoksluk, Musevilik ve Müslümanlık dışında farklı mezhep ve tarikatlar da bulunmaktadır.

Balkan ülkelerindeki nüfusun etnik ve inanç bazlı dağılımını gösteren Şekil 3.1'de bakıldığında, Arnavutluk %56,7 Müslüman, Bulgaristan %59,4 Doğu Ortodoksu, Bosna Hersek %40 Müslüman, Hırvatistan %86,3 Roman Katolik, Karadağ %72,1 Ortodoks, Kosova %95,6 Müslüman, Makedonya %64,8 Makedon Ortodoks, Romanya%81,9 Doğu Ortodoksu, Sırbistan %84,6 Sırp Ortodoks, Slovenya%57,8 Katolik, Yunanistan, %98 Grek Ortodoks olarak inanç gruplarına sahip görülmektedir.

Aynı şekilde etnik dağılıma ilişkin veriler incelendiğinde ise milliyetçilik ideolojisinin bir yansıması olarak her ülkede Balkanlar'a has tüm etnik yapıların bulunduğu ancak kendi milliyetinin çoğunlukta olduğu görülmektedir.

¹²⁶ Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi...*, s.4-6.

Şekil 3.1: Balkan Ülkelerindeki Etnik ve Dini Yapı¹²⁷

	ARNAVUTLUK • Müslüman: %56.7, Roman Katolik: %10, Ortodoks: %6.8, Ateist: %2.5, Bektaşî: %2.1, Diğer Gruplar: %5.7, Açıklanmayan: %16.2 • Arnavut: %82.6, Yunan: %0.9, Diğer: %1 Açıklanmayan: %15.5
	BULGARİSTAN • Doğu Ortodoksu: %59.4, Müslüman: %7.8, Katolik-ErmeniApostolikOrtodoks-Musevî: %1.7, Açıklanmayan: %27.4 • Bulgarr: %76.9, Türk: %8, Roman: %4.4, Diğer: %0.7, Açıklanmayan: %10
	BOSNA - HERSEK • Müslüman: %40, Ortodoks: %31, Roman Katolik: %15, Diğer Gruplar: %14 • Boşnak: %50.1, Sırp: %30.8, Hırvat: %15.%, Diğer: %2.7, Açıklanmayan: %1
	HIRVATİSTAN • Roman Katolik: %86.3, Ortodoks: %4.4, Müslüman: %1.5, Diğer Gruplar: %1.5, Açıklanmayan: %2.5, Deist ve Ateist: %3.8 • Hırvat: %90.4, Sırp: %4.4%, Diğer: %4.4, Açıklanmayan: %0.8
	KARADAĞ • Ortodoks: %72.1, Müslüman: %19.1, Katolik: %3.4 Ateist: %1.2, Diğer Gruplar: %1.5, Açıklanmayan: %2.6 • Karadağlı: %45, Sırp: %28.7, Boşnak: %8.7, Arnavut: %4.9%, Türk: %3.3%, Roman: %1, Hırvat: %1, Diğer: %2.6, Açıklanmayan: %9
	KOSOVA • Müslüman: %95.6, Ortodoks: %1.5, Roman Katolik: %2.2, Diğer Gruplar: %0.07 • Arnavut: %92.9, Boşnak: %1.6, Sırp: %1.5, Türk %1.1, Ashkali: %0.9, Mısırlı: %0.7, Goranlı: %0.6, Roman: %0.5, Açıklanmayan: %0.2
	MAKEDONYA • Makedon Ortodoks: %64.8, Müslüman: %33.3, Diğer Hristiyan Gruplar: %0.4, Diğer Gruplar ve Açıklanmayanlar: %1.5 • Makedon: %64.2, Arnavut: %25.2, Türk: %3.9, Roman: %2.7, Sırp: %1.8, Diğer: %2.2
	ROMANYA • Doğu Ortodoksu: %81.9, Protestan: %6.4, Roman Katolik: %4.3, Müslüman ve Diğer Gruplar: %0.9 • Romanyalı: %83.4, Macar: %6.1, Roman: %3.1, Ukraynalı: %0.3, Alman: %0.2, Diğer: %0.7, Açıklanmayan: %6.1
	SİRBİSTAN • Sırp Ortodoks: %84.6, Katolik: %5, Protestan: %1.1, Ateist: %1.1, Diğer Gruplar: %0.8, Açıklanmayan ve Bilinmeyen: %4.5 • Sırp: %83.3, Macar: %3.5, Roman: %2.1, Boşnak: %2, Diğer: %5.7, Açıklanmayan: %3.4
	SLOVENYA • Katolik: %57.8, Müslüman: %2.4, Ortodoks: %2.3 Diğer Hristiyan Gruplar: %0.9 Diğer Gruplar: %35 • Sloven %83.1, Sırp: %2, Hırvat: %1.8, Boşnak: %1.1, Açıklanmayan: %12
	YUNANİSTAN • Grek Ortodoks: %98, Müslüman: %1.3, Diğer Gruplar: %0.7 • Yunan: %93, Diğer: %7

¹²⁷ Bu Tablo CIA'nın "The World Factbook" adlı, 2015 yılı raporuna göre düzenlenmiştir. <<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>>(25.04.2017.)

Balkanlar’da sorunların ve çatışmaların başlangıcı ile ilgili yapılan araştırmalara bakıldığında, milliyetçilik akımlarının ortaya çıkardığı sorunlar ve gerçekleşen çözülme dört dönemde incelenmektedir.¹²⁸

- Birinci dönem: 1800-1830 yıllarında ilk balkan ayaklanmalarının görülmesi, 1830 Yunanistan, 1829 Rus himayesinde özerk Sırbistan,

- İkinci dönem: 1830-1878 yılları arasında siyasi ve toplumsal alanda yaşanan kimlik arayışları ve milliyetçi gelişmeler

- Üçüncü dönem: 1878-1903 Avrupa devletlerinin yayılma mücadelesi ve savaşları. Özellikle 93 harbi sonrası Avrupa devletlerinin gözetiminde gerçekleştirilen Berlin antlaşması ile Bulgaristan Prenslığının kurulması, Bosna Hersek’in Avusturya – Macaristan imparatorluğuna verilmesi, Romanya ve Karadağ’ın bağımsız devlet olması vb. Yeni devletlerin oluşması.

- Dördüncü dönem: 1903-1915 yılları arasında Makendonya’ da gerçekleşen ayaklanma ve I. Dünya savaşı.

1877-1878 yıllarında gerçekleşen Osmanlı–Rus Savaşı, Balkanlar üzerindeki Osmanlı hakimiyetini zayıflatmıştır. Rumi 1293 senesine denk geldiğinden 93 harbi olarak da ifade edilen bu savaşın en önemli sonucu, yeni milli devletlerin oluşmasına zemin hazırlamış olmasıdır. Nitekim Sırp ve Bulgar ayaklanmaları sürecinde gerçekleşen bu büyük savaş, Osmanlı’nın Rumeli topraklarındaki Müslüman tebaasının askeri bir yenilgi alması ve çözülmesi durumlarına ek olarak, toplumsal, yönetsel ve kültürel bir dizi çözülme ve beraberinde getirmiştir.¹²⁹

Ruslarla imzalanan Ayastefanos Anlaşması ve anlaşma maddelerinin İngiltere’nin baskısıyla Berlin’de gözden geçirilmesi sonucunda Karadağ, Sırbistan ve Romanya bağımsız birer devlet olmuş, Bulgaristan Prenslığı kurulmuş ve bölgede Hristiyanlar lehinde reformlar yapılmasına karar verilmiştir.

Osmanlı’nın Balkanlar’da kaybetmesi ve Ruslar’ın yıllarca yürüttükleri Panslavizm politikası ile savaşı kazanarak Osmanlıyı ağır bir yenilgiye uğratması, Balkanlar’da

¹²⁸ Mehmet Okur, “Balkan Savaşları”, (der.Osman Karatay & Bilgehan A. Gökdağ), *Balkanlar El Kitabı*, Cilt:1, Karam ve Vadi Yayınları, Ankara, 2006, s.612.

¹²⁹ Kemal Beydilli, “Balkanlarda Dönüm Noktası: 93 Harbi ve Sonrası”, (Haz.: Mustafa Bereketli), *Berlin Antlaşmasından Günümüze Balkanlar*, Rumeli Vakfı Kültür Yayınları, İstanbul, 1997, s.25-27.

devletler düzeyinde yaşanacak savaşlara, bu savaşların sonucunda ortaya çıkan büyük g hareketlerine ve değişecek sosyo-kültürel yapıya zemin hazırlamıştır.¹³⁰ özellikle 18. yy'da yaşanan Fransız ihtilali, toplumlara aşıladığı milliyetçilik düşüncesi ile 19. yy'a kadar Osmanlı Devleti hakimiyeti altında bir arada yaşayan toplumları, kendi kimliklerini yeniden tanımlama ve yönetsel bağımsızlık kazanma taleplerine yönlendirmiştir. Bu gelişme Balkanlar'da II. Dünya savaşının sonuna kadar sürecek bir çatışma ortamına zemin hazırlamıştır.¹³¹

Milliyetçilik düşüncesi ve ulus devlet anlayışının peşinden sürüklediği Avrupa'da sosyal, siyas, iktisadi, askeri ve demografik bir çok alanda değişim, dönüşüm, yıkım ve kırılmaların yaşandığını söylemek mümkündür. Bu süreç ve gelişmelerden en çok etkilenen ise farklı din, dil ve ırkları üzerinden asırlarca çatışan milletleri bir arada 5 asır boyunca Balkan hakimiyeti altında barış içerisinde yaşatan Osmanlı olmuştur.¹³² Zira, kendi milliyetçilik unsur ve özelliklerini Ortaçağ'dan referanslarla tekrar bir kimlik ve kültür tanımlamasına giderek kurgulayan Balkan lkelerinde, geçmişin istenmeyenleri arasında Osmanlı somut ve somut olmayan kültür mirası öncelikli olmuş, şehirlerin imarı sürecinde açıkça çok sayıda Osmanlı'ya ait Türk-İşlam eseri yok edilmiş, unutturulmuştur.¹³³

Balkan Savaşları dışında I. ve II. Dünya savaşlarını da ciddi şekilde yaşayan bu coğrafya, kendi iç huzursuzlukları ve sorunları ile etnik unsurların, milliyetçiliğin ön planda olduğu bir bölge halini almıştır. 1914-1918 yılları arasında I. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan milliyetçi devletler ve 1939-1945 yıllarında yaşanan II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan iki kutuplu dünya düzenine göre sosyal, siyasal ve iktisadi olarak taraf seçmek suretiyle bir dönüşüm sürecine girmişlerdir. Balkanlar'da özellikle sosyalizmin etkisi gözlemlenirken, en sorunlu alanlardan birisi olarak günümüze kadar gelen eski Yugoslavya'da bu iki kutuplu dünya düzeni ile var olan ve bu düzenin yıkılması ile yok olan bir devlet olmuştur. 1990'lı yıllara gelindiğinde ise dünya da iki kutuptan birisi olan SSCB yıkılmış ve yeni bir düzen için dönüşüm süreci başlamıştır. Bu yeni tek

¹³⁰ Kemal Beydilli, "Balkanlarda Dönüm Noktası:...", s.28-29.

¹³¹ Hüseyin Emiroğlu, *Soğuk Savaş Sonrası Kosova Sorunu*, Orient Yayınları, Ankara, 2006, s.8.

¹³² Zülfikar Bayraktar, "Balkanlar'da Bir Arada Yaşama...", s.228.

¹³³ Aşkın Koyuncu, "Bulgaristan'da Osmanlı Maddi Kültür Mirasının Tasfiyesi (1878-1908)" *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi(OTAM)*, Sayı: 20, 2006, s.200.

kutuplu dünya düzeninde Yugoslavya'nın ardından kurulan devletler 2000'li yıllara kadar yaşanacak çatışmaların merkezinde olmuşlardır.

Tablo 3.2: Balkan Ülkelerinden Türkiye'ye Giden Göçmenler¹³⁴

ÜLKE	YIL	GÖÇ NEDENLERİ	GÖÇMEN SAYISI
Bulgaristan	1923-1933	Krallık Baskısı	101.507
	1934-1940	Yönetimin Baskısı	104.546
	1941-1949	Savaş ve Sonrası Rejim Etkisi	14.309
	1950-1951	Rejim Baskısı	154.000
	1969-1978	Aile Birleştirme Anlaşması	130.000
	1989	Kültürel Baskı	310.000
Yugoslavya	1923-1933	Türkiye Cumhuriyeti Kuruluşu	108.179
	1934-1940	Yönetimin Baskısı	5.894
	1950-1958	Tito Yönetimi'nin Baskısı	104.372
	1966	Türk ve Müslümanlara Dinî Baskı	55.000
	1992	Sırpların Müslüman/Türklere Baskısı	20.000
	1999	Kosova Olayları	20.000
Romanya	1923-1938	Türkiye Cumhuriyeti Kuruluşu	113.710
	1939-1960	Dobruca Ahalisi Göçü	7.631
	1991	Romanya'da Rejim Değişikliği	15.000
Yunanistan	1923-1927	Mübadele	456.700
	1934-1960	Rejimin Baskısı	23.788
	1960-1980	Vatandaşlıktan Çıkarma	20.000

Bunun yanı sıra I. Dünya Savaşından günümüze kadar olan süreçte Balkanlar'da yaşayan Müslüman ve Türkler Balkan ülkelerinin yeni kimlik ve kültür inşaları kapsamında ötekileştirilmiş, gerici ve eski görülmüş, göç etmeye zorlanmışlardır. Göç

¹³⁴Yasin Furkan Hava, Türk Dış Politikasında TİKA..., s.75.

nedenleri ve göçmen sayılarının gösterildiği Tablo 3.2'ye bakıldığında yaşanan tahribatın etkileri ve zulmün boyutları görülebilmektedir.

Tablo 3.3'de görüleceği üzere, göçler sonrasında günümüzde 2016 yılı itibarıyla yaklaşık olarak 62.219.466 kişilik bir nüfusa sahip olan Balkanlar'da Romanya 19.760.314, Yunanistan 10.783.748, Bulgaristan, 7.153.784, Sırbistan 7.076.372, Hırvatistan 4.190.669, Bosna Hersek 3.839.265, Arnavutluk 2.886.026, Makedonya 2.071.278, Slovenya 2.064.188, Kosova 1.771.604, Karadağ ise 622.218 kişilik nüfuslara sahiptirler.

Tablo 3.3: Balkan Ülkelerinde Nüfus (1960-2016)¹³⁵

Zaman/ Ülke	1960	1980	1990	2000	2005	2012	2016
Arnavutluk	1.583.800	2.645.198	3.286.500	3.058.497	3.134.975	-	2.886.026
Bosna Hersek	3.212.349	4.136.941	4.499.203	3.753.085	3.842.532	3.839.265	-
Bulgaristan	7.829.246	8.846.417	8.767.308	8.190.876	7.688.573	7.327.224	7.153.784
Hırvatistan	4.127.422	4.598.095	4.772.556	4.497.735	4.310.861	4.275.984	4.190.669
Karadağ	-	-	-	603.152	613.420	620.308	622.218
Kosova	963,988	1.584.440	1.956.196	-	2.041.000	-	1.771.604
Makedonya	1.384.451	1.878.067	1.873.109	2.021.578	2.035.196	2.059.794	2.071.278
Romanya	18.319.210	22.132.670	23.211.395	22.455.485	21.382.354	20.095.996	19.760.314
Sırbistan	-	-	-	7.527.952	7.456.050	7.216.649	7.076.372
Slovenya	1.580.535	1.893.064	1.996.377	1.987.755	1.997.590	2.055.496	2.064.188
Yunanistan	8.300.399	9.584.184	10.120.892	10.775.627	10.969.912	11.086.406	10.783.748

¹³⁵ Eurostat, Population and Social Conditions Statistics,

<http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=demo_gind&lang=en>, (04.05.2017). verilerinden hazırlanmıştır.

3.5.Balkan Ülkesi Olarak Kosova: Tarihi ve Etnik Yapısı

Balkan coğrafyasının merkezi olarak nitelendirilen Kosova'nın sınırlarını, kuzey ve doğuda Sırbistan, kuzeybatıda Karadağ, batıda Arnavutluk ve güneyde Makedonya oluşturmaktadır. Günümüz itibariyle başkenti Priştina olan ve 10.908 kilometre karelik yüz ölçümü bulunan Kosova, çoğunluğu Arnavut olmak üzere 2016 yılı itibariyle 1.771.604 kişilik bir nüfusa sahiptir.

Kosova kelimesi eski Slav, Bulgar ve Çek dillerinde “karatavuk” anlamına gelen ‘kos’ sözcüğünden türemiş olup, “karatavukluk” olarak ifade edilmektedir. Esasen bu kuş türünün Balkan ovalarında çok bulunması sebebiyle türediği düşünülmektedir.¹³⁶

Kadim tarihinde İlliryalılar, Bizanslar, Hunlar, Bulgar Türkleri, Avarlar, Slavlar, Osmanlı Türkleri, Sırlar ve Arnavutlar tarafından yurt edinilen Kosova'yı¹³⁷ öne çıkaran tarihi, kültürü, savaşları olduğu kadar jeostratejik konumudur. Balkanlar, dağların sınır boylarını ve etrafını çevirdiği bir plato niteliğindedir. Balkanlar, altın, gümüş, linyit ve kurşun madenleri yönünden zengin, Adriyatik ve Ege Denizi'ne en kısa ulaşım yollarına sahip paylaşılabilen bir coğrafyadadır. Nitekim, tarihte yaşanan mücadeleler sonucunda Kosova'nın Sırlar ve Arnavutlar için ayrı önemi ve hatta adlandırması söz konusudur. Sırlar Batı Kosova için Orta Çağ dönemindeki bir Sırp İmparatorluğu'na atfen dini bir ifade olarak ‘Metohija’ deseler de, Kosovalı Arnavutlar bunu hiçbir zaman kabul etmemiş ve bu bölgeyi ‘Dukagjin Platosu’ olarak tanımlamışlardır. Kosova, Yugoslavya'da Tito döneminde ise kısaca ‘Kosmet’ yani Kosova ve ‘Metohija’ olarak adlandırılmış ancak 1945 sonrası çizilen sınırlardan sonra günümüze Kosova olarak gelmiştir.¹³⁸

Tarih sahnesinde Kosova'yı öne çıkaran ve sosyo-kültürel yapısını değiştiren iki önemli savaş bulunmaktadır. Bunlardan ilki I.Murat komutasında 1389 yılında Kosova Ovası'nda gerçekleşen ve sonuçları itibariyle Sırlar'ın devlet kurma hayallerini ortadan kaldırıp, beş asır boyunca Osmanlılar'a Balkanlar'da yegane güç olma imkanı veren Birinci Kosova Savaşı'dır. Diğeri ise, II. Murat'ın Haçlılar'ın girişimlerine son veren 1449 yılında Sırlar'ın da desteklediği Macarlar'a ve Avusturyalılar'a karşı kazandığı savaştır.

¹³⁶ Mucize Ünlü, *Kosova Vilayeti*, Gece kitaplığı, Ankara, 2014, s.14.

¹³⁷Bahtiyar, Sipahioğlu, *Tarihi ve Siyasi Yönüyle...*, s.14

¹³⁸ Murat Ercan & Zafer Pektaş, *Balkan Siyasetinde Kosova'nın...*,s.7-8.

Hartia 3.2’de de görülen coğrafi yapısının yanı sıra, tarihi ve etnik-dini yapısı Kosova’yı Sırbistan’ın bir parçası olmaktan korumuştur.

Harita 3.2: Kosova Fiziki Haritası¹³⁹



1389 yılından 19.yüzyılın başlarına kadar Osmanlı Barışı olarak anılan huzuru ve gelişimi yaşayan Kosova, Osmanlı hakimiyetini zayıflatmaya yönelik başlayan ayaklanmalara ve 1877-78 yıllarında gerçekleşen Osmanlı-Rus savaşının neticesinde, Balkanlar genelinde Osmanlı hakimiyetinin kırılmasına rağmen Osmanlı'ya bağlılığın en güçlü olduğu coğrafya olmuştur. Ancak bu savaşın sonunda imzlanan Berlin

¹³⁹Worldmapfinder, Kosovo, <<http://www.worldmapfinder.com/Tr/Europe/Kosovo/>> (20.06.2017).

Anlaşması ile Kosova üzerindeki etki ve baskıları güçlenen Sırp'ların Kosova'lı Arnavutlar üzerindeki zulümleri baş göstermeye başlamıştır.¹⁴⁰

1878 yılında Devlet salnamesinde ilk kez zikredilen Kosova'nın ilgili belgede yer alan nüfus bilgilerine bakıldığında toplam nüfusun 898.772 kişi olduğu görülmektedir. Söz konusu veri, her ne kadar objektif bir sayım sonucu olarak tam anlamıyla nitelendirilebilecek bir yapıda olmasa da, ulaşılabilinen sayım sonuçlarının bahse konu tarihler üzerine fikir vermesi bakımından önem arz etmektedir. Sonraki diğer nüfus sayımlarının sonuçları da Kosova'da Müslüman Arnavutlar'ın yaşadığı göçlerin nüfus üzerindeki etkilerini göstermesi bakımından önemlidir. Zira bir ülkenin değişen nüfus yapısı, sosyal ve kültürel dönüşümleri de beraberinde getirmektedir. Yapılan sayımların sonuçları ve nüfusun dağılımı şöyledir:¹⁴¹

- 1879 yılında yapılan sayımda Kosova toplam nüfusu 496.078 kişi iken bunların 298.978'i Müslümanlardan oluşmaktadır.

- 1882 yılında yapılan sayım toplam nüfusun azalarak 316.980 kişiye gerilediğini göstermektedir. Bunların 164.129'u Müslüman, 152.851'i ise gayrimüslimdir. Toplam nüfustan 134 bin Müslüman azalırken, 35 bin gayrimüslim azalmıştır.

- 1894 yılındaki sayım ise 12 yılda yaklaşık iki buçuk kat artarak toplam nüfusun 847.419 kişiye ulaştığını göstermesi bakımından önemlidir. Bunların 507.080'i Müslüman, 295.732'si Bulgar, 34.151'i Rum, 7.870'i Latin, 103'ü Protestan, 1.737'si Yahudi'di olarak kayıtlara geçmiştir.

- 1905 yılında yapılan sayıma göre ise Kosova toplam nüfus 1.105.594 kişi olmuştur. Bunların 752.536'sı Müslüman, 353.0582'i gayri müslimlerden oluşmaktadır.

- 1911 yılında yapılan sayım ise toplam nüfusu etnik olarak sınıflandırması bakımından önemlidir. Buna göre 908.915'e azalan toplam nüfusun 418.250'si Arnavut Müslüman, 89.350'si Türk Müslüman, 251.000 Bulgar, 13.680 Müslüman Bulgar, 112.870'i Ortodoks Sırp, 150'si Ortodoks Rum, 910'u Ortodoks Ulah, 21.905'i ise karışıktır.

¹⁴⁰ Sibel Akgün, "Kosova Türklerinin Kimlik Mücadelesi", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 34, 2012, s.18.

¹⁴¹ Mucize Ünlü, *Kosova Vilayeti...*, s.127-138.

-1912 yılından sonra ise Kosova'nın Osmanlı Devletinden çıkıp Sırların eline geçmesiyle Kosova'lı Arnavutlar'ın çoğunun yeni kurulan Arnavutluk Devleti'ne göç ettikleri görülmektedir. Nitekim, 1913 yılında yapılan bir sayımda 1.172 000 kişi olan toplam nüfusun 1.040.000 'ı Sırp, 38.000'i Arnavut, 94.000'i Karadağlı olarak ifade edilmektedir.

1913 yılında Sırbistan'nın Kosova'yı Osmanlı Devletin'den aldıktan sonraki sınırları Harita 3.3'de gösterilmektedir.

Harita 3.3: 1913 Sırbistan Devletinin Yeni Sınırları ve Kosova¹⁴²



1913 yılından sonra ise I. Dünya savaşı sürecine girmeye başlayan Balkanlar, çalkantılı ve çatışmaların yoğun yaşandığı bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. Bölge açısından I. Dünya Savaşı'nın sonucunda yeni devletlerin meydana gelmiş olması Balkan coğrafyasındaki sosyo-kültürel ve demografik yapıyı da etkilemiştir. Savaş sonrası Kosova tarihi açısından önem arz eden devlet Yugoslavya olmuştur.

¹⁴² Perry-Castañeda Library Map Collection, Historical Borders: Kosovo, <https://www.lib.utexas.edu/maps/historical/history_balkans.html> (18.06.2017).

Yugoslavya I. Dünya Savaşı'nın sonucunda kurulmuştur. 1929 yılında Yugoslavya Krallığı içinde kalan Kosova, II. Dünya Savaşı boyunca 1941-44 yılları arasında İtalya tarafından işgal edilmiş ve Arnavutluk sınırlarına dahil olmuştur. II. Dünya Savaşı sonrasında liderliğini Joseph Tito'nun yaptığı Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti hakimiyeti altına girmiştir.¹⁴³ Osmanlı idaresindeki Arnavutluk, Bosna-Hersek, Hırvatistan, Kosova, Makedonya, Karadağ, Slovenya, ve Voyvodina üzerine kurulan Yugoslavya, bir çok farklı dini ve etnik grubu bünyesinde barındıran federatif bir devlettir. Ancak Sırp'ların diğer etnik ve dini gruplarla girdiği çatışmalar, Yugoslavya'nın ömrünün kısa olmasına sebep olmuştur.¹⁴⁴ Kosova sorunun temelinde Sırp – Arnavut çatışmasının yer aldığını vurgulamak tarihsel gelişmeleri anlama noktasında yardımcı olacaktır.¹⁴⁵

Tito, 1945-1990 yıllarında var olan Yugoslavya'yı 35 yıl yöneten ve 1947 Anayasası'nı hazırlayan sosyalist ve Hırvat kökenli bir liderdi.¹⁴⁶ 1963 yılında Yugoslavya içerisinde Kosova özerk bölge olarak ilan edilmiş, 1974 Anayasası ile elde edilen statüye bağlı olarak hakları artırılmış ve Kosova, kendi bayrağını asabilme, Sırbistan'ın Kosova üzerine aldığı kararları veto etme, Arnavutluk ile ilişkiler geliştirebilme ve Yugoslavya Başkanlık Konseyi'nde yer alma gibi hak ve yetkiler bağlamında genişletilmiş özerkliğe kavuşmuşlardır.¹⁴⁷ Yugoslavya'da Tito'nun ölümünden sonra Sırp'ların üniter bir devlet, Hırvat ve Slovenler'in gevşek bir federatif devlet kurma çabaları, milliyetçi bir hareketliliği beraberinde getirmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın Balkanlar üzerinde etkisi ise komünist rejimlerin kurulması ve Sovyet etki alanının tüm Balkan sınırlarına yayılmasıdır. 1945 yılından sonra 45 yıllık bir hakimiyet süresince köklü toplumsal ve kültürel dönüşümler yaşanmıştır. Çift kutuplu dünyanın soğuk savaşında Sovyet bloku ile Batı bloku arasındaki sınır alanlarından birisi de Balkanlar olmuştur. Balkanlar'ın bu dönemdeki bir diğer özelliği

¹⁴³ Sibel Akgün, "Kosova Türklerinin Kimlik Mücadelesi...", s.17.

¹⁴⁴ R.J. Crampton, *İkinci Dünya Savaşından Sonra...*, s.10.

¹⁴⁵ Erhan Türbedar, "Kosova Sorunu", (Der. Osman Karatay & Bilgehan A. Gökdağ) *Balkanlar El Kitabı*, Cilt:II, s.79.

¹⁴⁶ Mehmet Seyfettin Erol, "Soğuk Savaş Döneminde Balkanlar (1945-1989)", (der. Osman Karatay & Bilgehan A. Gökdağ), *Balkanlar El Kitabı*, Cilt:1, Karam ve Vadi Yayınları, Ankara, 2006, s.672.

¹⁴⁷ Zeynep Levent, "Tarihi Süreci İçinde Kosova", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 52, 2013, s.858.

Sovyet bloğunun dağılmasının ilk önce Yugoslavya ile başlamasıdır.¹⁴⁸ Doğu Avrupa’da Sovyet sisteminin çökmesi ile birlikte Slovenya’nın federasyondan ayrılması, Hırvatistan ve Bosna-Hersek’te Sırp nüfusun etkileri ile yaşanan savaş ve katliamlar Yugoslavya hakimiyetini oldukça zayıflatmıştır.¹⁴⁹

Kosova ise 1980’li yıllar boyunca bu gerilimli ortamın merkezinde olmuştur. Nitekim ilk çatışma ve sorunlar Kosova’da meydana gelmiş ve 1989 yılında Sırbistan’ın tek taraflı olarak Kosova’nın özerk statüsüne son vermesiyle zirveye ulaşmıştır.¹⁵⁰

1974-1989 ve 1989-1998 yılları arasında anayasal statü, hak ve özgürlükler anlamında tam olarak karşıt iki dönemi yaşayan Kosova, 1980’lerin başından itibaren Yugoslavya’nın nasıl dağılacağını işaret etmiştir.¹⁵¹ Yugoslavya tarihi açısından 1980 yılında Tito’nun ölümü parçalanmanın ilk adımı olmuştur.¹⁵² Yugoslavya’nın dağılması ile birlikte Sırp lider Miloseviç tarafından 1989 yılında Kosova’nın özerkliği kaldırılmış ve Arnavutlar’ın hakları ellerinden alınmıştır. 1989 yılından itibaren Belgrad yönetiminin Arnavutlar üzerindeki baskıları zulme varacak boyutlara ulaşmış, Arnavutça eğitime son verilmiş ve Kosova kamusal kurumları lağvedilerek bir polis devletine dönüştürülmüştür. 1991 yılında Kosova Parlamentosu’nun %87’lik bir katılım sağladığı referandumda %99,89’luk bağımsızlık yanlısı oy elde edilmiş ve bunun üzerine 19 ekim 1991’de ‘Parlamenter Cumhuriyet’ ilan edilmiştir. Aynı yıl Slovenya ve Hırvatistan bağımsızlık ilan ederken Kosova, uluslararası bir sorun haline gelmiş ve daha çok insan hakları ihlalleri ile anılır olmuştur.¹⁵³

Kosova’da 1991-1998 yıllarında İbrahim Rugova önderliğinde pasif direnişte ve sivil itaatsizlik gösterilmiştir.¹⁵⁴ Bu süreç işlerken 1990’lı yıllardan itibaren örgütlenen ancak resmi olarak pasif direniş ve barışçıl çözüm yollarından sonuç alınmaması

¹⁴⁸ Mehmet Seyfettin Erol, “Soğuk Savaş Döneminde ...”, s.666.

¹⁴⁹ R.J. Crampton, *İkinci Dünya Savaşından Sonra ...*, s.231.

¹⁵⁰ Nesrin Kenar, *Bir Dönemin Perde Arkası: Yugoslavya*, Palme Yayıncılık, Ankara, 2005, s.239.

¹⁵¹ Şule Kurt, *Balkanlar’da Kimlik ve Egemenlik*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s.153.

¹⁵² Mehmet Seyfettin Erol, “Soğuk Savaş Döneminde ...”, s.675.

¹⁵³ Nesrin Kenar, *Bir Dönemin Perde Arkası...*, s.240-241.

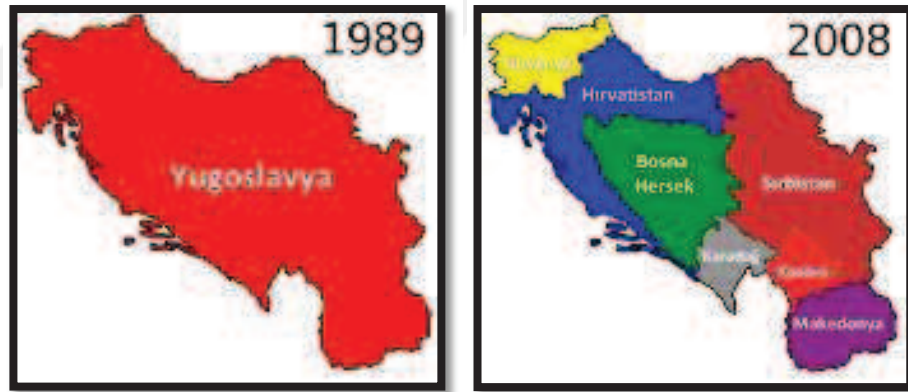
¹⁵⁴ Mehmet Seyfettin Erol, “Soğuk Savaş Döneminde ...”, s.675.

sonucunda, 1997 yılında kurulan Kosova Kurtuluş Örgütü (UÇK) süreci silahlı direniş boyutuna taşımıştır.¹⁵⁵

Kosova Kurtuluş Örgütü (UÇK)'nün Sırplarla yaşadıkları, mücadeleleri artık bir iç savaş olmaktan çıkmıştır.¹⁵⁶ Uluslararası toplumun girişimlerinden sonuç alınamaması üzerine NATO, Sırbistan, Kosova ve Karadağ'a yönelik müdahalede bulunmuştur. Sırp lider Miloseviç ise Kosova'daki katliam ve cinayetlerin sorumlusu olmaktan dolayı savaş suçlusu ilan edilmiştir. Haziran 1999'da ise Kosova BM koruması altına alınmış ve NATO gücü (KFOR) Kosova'ya yerleştirilmiştir.¹⁵⁷

Kosova, Rusya ve Sırbistan'ın ciddi itirazlarına rağmen, ABD ve AB ülkelerinin desteği ile 17 Şubat 2008 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. 9 Nisan 2008 yılında yeni anayasa hayat geçirilmiş, Arnavutça ve Sırpça resmi dilleri olmak üzere "Parlamente Cumhuriyet" yönetim şekli olarak kabul edilmiştir.

Harita 3.4: Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti 1945-1989 Yılları Sınırı ve 2008 Yılı İtibariyle Aynı Sınırlarda Kurulan Devletler¹⁵⁸



Soğuk savaş dönemi Sovyet Bloku (Doğu Bloku)'nun Balkanlar'da kan kaybetmeye başlaması ve Baltık ülkeleri Estonya, Letonya ve Litvanya'nın bağımsızlıklarının 1991 yılında tanınmasından kısa bir süre sonra, SSCB dağılma sürecine

¹⁵⁵ Nesrin Kenar, *Bir Dönemin Perde Arkası...*, s.243.

¹⁵⁶ Murat Ercan & Zafer Pektaş, *Balkan Siyasetinde Kosova'nın...*, s.120-121.

¹⁵⁷ Nesrin Kenar, *Bir Dönemin Perde Arkası...*, s.246.

¹⁵⁸ Stratejik Ortak, Yakın Tarihte Avrupa ve Balkanlar'daki Sorunlar <<http://www.stratejikortak.com/2016/02/avrupa-ve-balkanlardaki-sorunlar.html>> (19.06.2017).

girmiş ve dönemin lideri Gorbaçov istifa etmiştir.¹⁵⁹ Soğuk savaş döneminin fiilen bitmesi SSCB'nin dağılması ile söz konusu olmuş, ancak SSCB sonrası oluşan boşluk özellikle Balkanlar'da yeni çatışmalara zemin hazırlamıştır. Yıkılan Yugoslavya sınırları içerisinde Sırlar'ın etkinlikleri sonucu Bosna-Hersek ve Kosova uluslararası gündemin en önemli sorunları haline gelmiştir.

3.6. Soğuk Savaş Sonrası Dönemi ve Bağımsızlığın Kültürel Yapıya Etkisi

Soğuk savaş döneminin sona ermesinin hemen ardından 90'lı yıllarda dünya gündemine gelen ve literatürde Kosova sorunu-anlaşmazlığı olarak ifade edilen çatışmalı durum, 2008 yılında Kosova'nın bağımsızlığını kazanması ile son bulmuş görülmektedir. Ancak bu sorunun tarihsel arka planı, bağımsızlık sürecinden yaşanan sosyal, siyasi, iktisadi ve kültürel birikimi ve yıkımı anlama noktasında da önem arz etmektedir.

Kosova sorunun ilk temelleri 1389 yılında Orta Çağ Sırp Krallığı'nı ortadan kaldıran Kosova Savaşı ile atılmış, daha sonra Osmanlı Devleti'nin Sırlar'ı yenilgiye uğratması ile Kosova'daki sosyal, etnik, kültürel ve dini yapı üzerinde uzun sürece etkili olması, Arnavutlar'ın İslam'ı kabul ederek nüfus ve nüfuz olarak güçlenmeleri ile derinleşmiş, Osmanlı egemenliğindeki sükunetin ardından adeta bir hedef olarak Kosova'yı seçen Sırların 1912 yılında tekrar Osmanlı'dan geri almaları ile görünür hale gelmiştir. Hem Arnavutlar hem de Sırlar'ın bölgede en eski ve hak sahibi olduklarını iddia etmeleri sorunun temelini teşkil ederken, Sırlar'ın yürüttüğü tartışmalar belgesiz ve yersiz olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira, Kosova'yı terk eden Sırlar Osmanlı tarafından tecrit edilmemiş, aksine ekonomik gerekçelerle kendileri ayrılmış, bu süre zarfında ise bölgedeki Arnavut nüfusun artışı ve Müslümanlaşması hızlı olmuştur.¹⁶⁰

1919 Versay Antlaşması sonucunda Osmanlı'dan ayrılarak kurulan Arnavutluk Devleti sınırlarının Arnavutlar'ın yaşadığı bölge ve nüfusun yarısını dışarıda bırakacak şekilde olmasından sonra, Tito dönemi Yugoslavyası'nın yerini daha Sırp milliyetçisi ve aynı zamanda daha sonra savaş suçlusu ilan edilecek olan Miloseviç'in politikalarına bırakması Kosova sorununu alevlendirmiştir. 1989 yılında Arnavutların elinden özerkliğin

¹⁵⁹ Sabri Sürgevil & Cihan Özgün, *Balkanlar II...*, s.158.

¹⁶⁰ Murat Ercan & Zafer Pektaş, *Balkan Siyasetinde Kosova'nın ...*, s.117-119.

alınması karşısında ilk direniş sivil itaatsizlik olurken, ikinci direniş silahlı olmuştur.¹⁶¹ 1999-2008 yılları ise silahlı direnişin bağımsızlık mücadelesine sahne olmuş, NATO müdahalesiyle savaş son bulurken, 2008 yılı itibariyle Kosova bağımsız bir devlet statüsünü kazanmıştır.

Soğuk savaş sonrası gelişen mücadele ortamı ve Kosova'nın bağımsızlık elde etmesi sonrasında Kosova'da günümüz itibariyle etnik dağılımı Şekil 3.4'te de gösterildiği üzere, %92.9 Arnavut, %1.6 Boşnak, %1.5 Sırp, %1.1 Türk,%0.9 Ashkali,%0.7 Mısırlı, %0.6 Goralı, %0.5 Roman, %0.2 Açıklanmayan; inanç dağılımı ise %95.6 Müslüman, %2.2 Katolik, %1.5 Ortodoks, %0,07Roman ve diğer gruplar olarak görülmektedir.

Harita 3.5 üzerinden Kosova'daki etnik dağılıma coğrafi olarak bakıldığında da Arnavutlar'ın ülke genelinde çok büyük bir oranla var oldukları, ikinci olarak Sırp'ların Kuzey Batı bölgesinde ve Makedonya sınırına paralel şekilde doğu kısımlarında, Boşnaklar'ın güney hattı boyunca ancak daha çok güneybatı bölgelerinde, Goralılar'ın güneyde, Türkler'in ve Hırvatlar'ın ise küçük topluluklar halinde tüm şehir merkezlerinde yoğunlaştıkları görülmektedir.

¹⁶¹ Giray Saynur Bozkurt, Tarihsel Süreçte Kosova Sorunu ve Türkiye'nin Yaklaşımı, Balkanlardan 21. Yüzyılı Okumak: Geçmişin İzinden Geleceğe, Cilt:2,2. Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi, Kosova, 2010, s.1944.

Harita 3.5: Kosova’da Etnik Dağılım¹⁶²



Bağımsızlık sonrasında Kosova, hem kendi kaynakları hem de dış kaynaklar yardımı ile sahip olduğu kültürel miras ve kimliğini korumak, bu zenginliği daha cazip hale getirmek noktasında adımlar atmaktadır. Kosova’nın kültürel kimliğini de oluşturan kültürel mirasının neler olduğu, günümüzde var olup olmadığı ve korunma durumları hakkında çalışmanın üçüncü bölümünde detaylı bilgi verilmektedir.

3.7. Kosova’da Somut Kültürel Mirasın Durumu

UNESCO 2004 yılında bugün Kosova sınırlarında yer alan ‘Ortaçağ Anıtları’ olarak ifade edilen Decani Manastırı, Pec Patrichanesi, Gracanica Manastırı ve Prizen Meryem Ana Kilisesi’ni Dünya Kültürel Mirası Listesi’ne almış, 2006 yılı itibariyle ise

¹⁶²Perry-Castañeda Library Map Collection, Kosovo Maps, <<http://www.lib.utexas.edu/maps/kosovo.html>> (18.06.2017).

tehlike altındaki Dünya Kültürel Mirası Listesi'ne eklemiştir.¹⁶³ Burada önemli olan nokta çalışmanın başında da belirtildiği üzere, 17 Şubat 2008 tarihinde bağımsızlığını ilan eden ve günümüzde 114 ülke tarafından tanınmış olan Kosova'nın, UNESCO tarafından tanınmamış olması ve "Dünya Mirasına Sahip Ülkeler" arasında kendisine yer verilmemiş olunmasıdır. Bununla birlikte UNESCO'nun Balkan ülkeleri haritasında Kosova toprakları ve Ortaçağ Anıtları Sırbistan'a ait gösterilmektedir.¹⁶⁴ 2015 yılında UNESCO'ya tam üyelik başvurusu reddedilen Kosova'nın üyelik çabaları 2017 yılında da devam etmektedir. Üyeliğin alınamamasında bürokratik ve uluslararası nedenlerin yanında, Sırbistan'ın yaptığı lobicilik faaliyetleri de başlıca sebep olarak gözükmektedir.¹⁶⁵

Çalışmada günümüzde mevcut olan ve olmayan Kosova'ya ait somut kültürel miras varlıklarının şehirler üzerinden bir sıralama ile aktarılması tercih edilmiştir. Çalışmanın içeriğinde alt başlıklarda öne çıkan ve günümüze ulaşan önemli eserlere dair detaylı bilgi ve resimlere yer verilmiş olup, daha çok yıkılan, tahrip olan ve aslına uygun onarımı yapılmayan eserlerin izi sürülmüştür. Zira, Osmanlı Devleti'nin asırlar boyunca hakimiyeti altında tuttuğu Balkan coğrafyasında bu dönem içerisinde bıraktığı mezarlıklardan camilere, kalelerden çeşmelere varıncaya kadar bir çok tarihi eser ve yapı bu tez çalışmasının kapsamını aşmakta olacağından, somut kültürel miras varlıkları ayıklanarak çalışmaya dahil edilmiştir.

3.8. Günümüze Tamamen veya Kısmen Ulaşan Somut Kültürel Miras Varlıkları

Kosova'da bulunan somut kültürel miras yapılarının sınıflandırması, tarihi ve kültürel geçmişi bulunan, geçmişte nüfusu daha yoğun olmuş ve günümüzde de yoğun halde bulunan, Sırp-Ortodoks ve Osmanlı-Türk eserlerinin de yaygın olarak görüldüğü Deçan, Dragaş, Ferizaj, Gilan, Kaçanik, Mitroviça, Novo Birdo, Priştine, Prizen, İpek (Pec), Vushtri, Yakova (Gjakove) şehirleri üzerinden aktarılmaktadır.

¹⁶³ UNESCO, World Heritage List, <<http://whc.unesco.org/en/list/>> (20.07.2017).

¹⁶⁴ Detaylı bilgi için UNESCO Kültürel Mirası Koruma Sayfasında Ülke Profili altında listelenen kültürel miras listesine ve haritasına bakılabilir: UNESCO, Serbia, <<http://whc.unesco.org/en/statesparties/rs>> (20.07.2017); UNESCO, Medieval Monuments in Kosovo, <<http://whc.unesco.org/en/list/724>> (20.07.2017).

¹⁶⁵ Kosova Haber, Seçimler Kosova'nın UNESCO Üyeliğini Engellememelidir, <<http://www.kosovahaber.net/?page=2,9,40231>> (03.07.2017).

3.8.1. Deçan

Deçan Kosova'nın Batısında yer almaktadır. Deçan'da Kosova Kültürel mirası: Bayraktar Cami, Şaban Değirmeni, Deçan Kulesi, Recep Musa Kulesi ve İbrahim Hoca Kulesi, Deçani Manastırı ve Gorioc Manastırı olarak sıralanmaktadır.

Resim 3.1: Bayraktar Cami 2001 Yılı ve Restorasyon Sonrası Görünümü¹⁶⁶



Resim 3.1'de görülen Deçan'a bağlı Yunik Köyü'nde büyük bir avlu içerisinde yer alan Bayraktar Cami 1999 yılında Sırp'lar tarafından tahrip edilmiş 2001 yılında yeniden onarılmıştır. Cami günümüzde ibadete açıktır, çifte minareli şerefesi sonradan yapılmıştır.

Resim 3.2'de Deçan'da yer alan üç kuleden birisi olan İbrahim Hoca Kulesi görülmektedir. Bu kule İbrahim Hoca tarafından 19. Yüzyılda yaptırılmıştır. 2001 yılında

¹⁶⁶ Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri...*, s.165.; Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli'de Osmanlı Mirası*, Nildem Global Sigorta ve Reasürans Brokerliği Kültür Yayınları, No:1, İstanbul, 2010, s. 205.

İsveç Cultural Heritage Without Borders kuruluşunca restore edilmiştir. Günümüzde İbrahim Hoca torunlarınca kullanılmaya devam etmektedir. İç mekanında Kosova kültürüne ait eşyalar gözlemlenmektedir.

Resim 3.2: İbrahim Hoca Kulesi Dış ve İç Görünüm¹⁶⁷



Deçan'ın bir diğer kulesi Resim 3.3'de görülen Recep Musa Kulesidir. Miladi 1860 yılına yapılan Kule beş kuşaktır aynı aile tarafından kullanılmakta olup 1908 yılında Jön Türkler döneminde tamir görmüş, 2004-2007 yıllarında özel teşebbüs ile restore edilmiştir. Bu iki kule dışında Deçan'da aynı mimariye sahip iki kule daha bulunmaktadır.

¹⁶⁷ Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli'de Osmanlı Mirası...*, s. 203.

Resim 3.3: Recep Musa Kalesi Dış ve İç Görünümü¹⁶⁸



Recep Musa Kalesi 2004-2007 yıllarında özel teşebbüs ile restore edilmiştir. Bu iki kule dışında Deçan'da aynı mimariye sahip iki kule daha bulunmaktadır.

Resim 3.4: Şaban'ın Değirmeni¹⁶⁹



Deçan'ın bir diğer meşhur ve günümüze ulaşan tek değirmeni Şaban'ın değirmenidir. 19. yüzyıla inşa edilmiş ve 2004 yılında İtalyan INTEROS yardım kuruluşunca onarılmıştır.

¹⁶⁸ Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli'de Osmanlı Mirası...*, s. 204.

¹⁶⁹ Ibid. s.205.

Resim 3.5: Deçani Manastırı¹⁷⁰



Resim 3.5’de Sırp Ortodoks Kilisesinin 1327 yılında inşa edilen ve Dünya Mirası Listesine UNESCO tarafından 2004 yılında alınan Decani Manastırı yer almaktadır.

Resim 3.6: Gorioc Manastırı¹⁷¹



Decani gibi Kosova Orta Çağ Anıtlarına örnek gösterilebilecek diğer bir manastır ise Resim 3.6’da gösterilen Gorioc Manastırıdır. İki manastır da günümüzde bakımlı ve ayaktaadır.

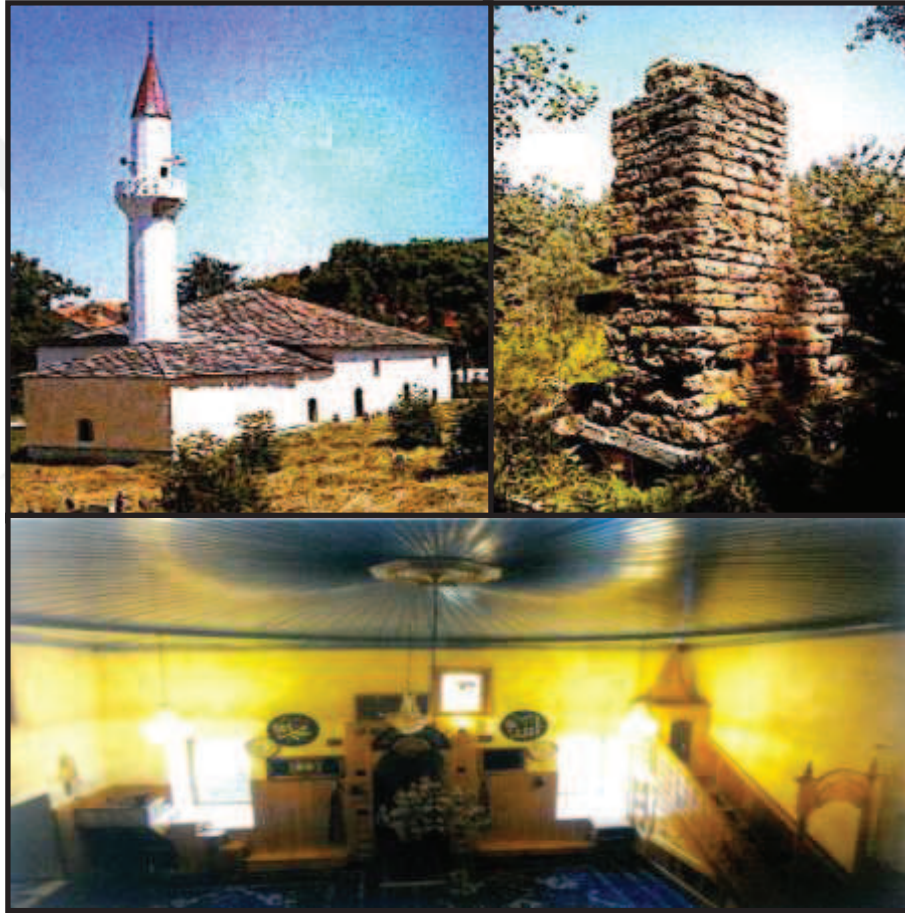
¹⁷⁰Serbian Orthodox Church, Decani Monastery <<http://www.kosovo.net/edecani.html>> (20.07.2017)

¹⁷¹ Serbian Orthodox Church, Gorioc Monastery <<http://www.kosovo.net/egorioc.html>> (20.07.2017)

3.8.2. Dragaş

Kosova'nın diğ er bir beldesi Dragaş'ın Brodosan Köyünde Kukli Mehmed Bey K llyesi yer almaktadır. Bu k llyenin günümüzde camii, türbe ve namazgah dışında bir yapısı kalmamıştır. Resim 3.7'de görüldüğü üzere 16.yy da inşa edilen camii ve türbe bir dizi onarımlar geçirmiş, ancak asıl halinden uzaklaşmıştır. Cami günümüzde ibadete açık durumdadır.

Resim 3.7: Kukli Mehmed Bey Cami ve Namazgahı¹⁷²



¹⁷² Ahmet Kuş, Feyzi şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli'de Osmanlı Mirası...*, s. 205.; Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri...*, s.179.

Resim 3.8: Ahmed Ağa Camii ¹⁷³



Dragaş'ın bir diğer tarihi eseri Resim 3.8'deki Brodosan'ın Mlika Köyünde yer alan Miladi 1289 yapım tarihli Ahmed Ağa Camisidir. Caminin 1389 yılında meydana gelen 1. Kosova Savaşı öncesinde Türk akıncıları tarafından yapıldığı rivayet edilmektedir. Günümüzde ibadete açık durumdadır.¹⁷⁴

3.8.3. Ferizaj

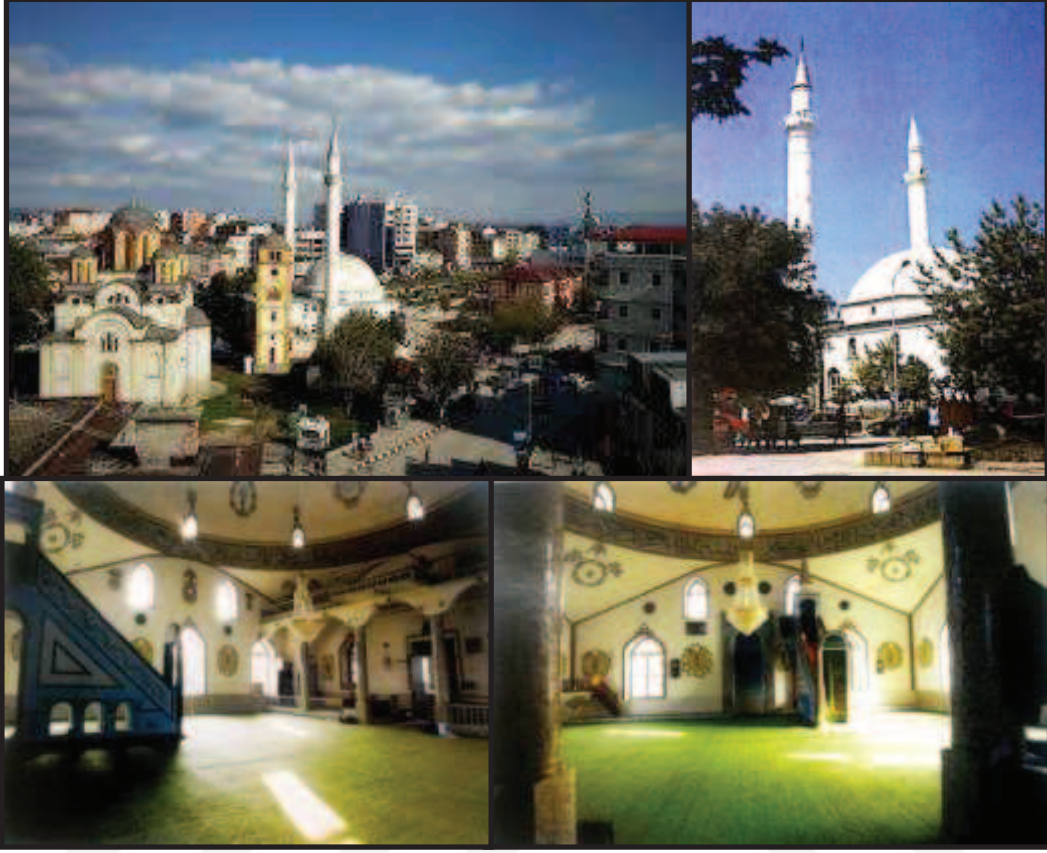
Ferizaj şehrinde yer alan Kosova kültürel mirası varlıkları Merkez (Büyük) Cami, Ferizaj Rüştüyesi, Ferizaj Saat Kulesi ve meydanda bir hoşgörü ikliminin oluşmasına sebep olan cami ve kilisenin bir arada olarak görüldüğü Ferizaj Sırp Ortodoks kilisesidir.

Resim 3.9'da görülen şehrin en tanınan ve mühim Osmanlı eseri Merkez (Büyük) Cami'dir. Sırp Ortodoks Kilisesi ile yan yana olan cami günümüzde ibadete açık olup 1947 yılında büyük bir onarım geçirmiştir.

¹⁷³ Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli'de Osmanlı Mirası...*, s. 206.

¹⁷⁴ Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri...*, s.190.

Resim 3.9: Ferizaj Merkez (Büyük) Cami¹⁷⁵



Resim 3.10’da gösterilen şehir merkezinde Merkez Cami yanında yer alan bir diğer eski eser ise 19. yy da inşa edilen, günümüzde Ferizaj Belediyesi Kültürel ve Sosyal İşler Merkezi olarak kullanılan Ferizaş Rüштиyesi’dir.

Resim 3.11’de ise Ferizaj’da hoşgörü iklimi var eden Cami ve Sırp Ortodoks Kilisesinin karşılıklı olduğu görülmektedir. Ayrıca asıl fonksiyonunun günümüzde sürdüremeyen ve cami ile kilise arasında yer alan saat kulesi, kilise tarafında çan olarak kullanılmaktadır.

¹⁷⁵ Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli’de Osmanlı Mirası...*, s.207.; Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova’da Osmanlı Mimari Eserleri...*, s.200.

Resim 3.10: Ferizaj Rüştîyesi ¹⁷⁶



Ferizaj Belediyesi Kültürel ve Sosyal İşler Merkezi olarak kullanılan Ferizaj Rüştîyesi, geçmiş sayfalarda da değinilen, somut kültürel miras varlıklarının günümüzde farklı işlevsel mekanlara dönüştürülmesi hususuna örnek teşkil etmesi bakımından pekiştirici bir örnek mahiyetindedir.

Resim 3.11: Ferizaj Saat Kulesi ve Sırp Ortodoks Kilisesi ¹⁷⁷



¹⁷⁶ Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli’de Osmanlı Mirası...*, s.207

¹⁷⁷ Ibid. s.207.

3.8.4. Gilan

Gilan şehri, Kosova ovasında Morava-Vardar arasındaki bölgede konumlanmıştır. Kadim bir şehir olan ve Yıldırım Bayezid'in Kosova seferinde Osmanlı topraklarına katılan Gilan, 1830 yılında çıkan yangın sonucunda adeta yok olmuş, daha sonra yeniden imar edilerek tam bir Osmanlı şehri olarak vücuda gelmiştir.¹⁷⁸

Kaynaklara göre Gilan'da en önemli yaşayan Osmanlı eserinden birisi Resim 3.12'de gösterilen Atik Cami'dir. 1840'lı yıllarda inşa edildiği tahmin edilen ve külliye olarak tasarlanan yapıdan günümüzde Cami ve haziresi ayakta kalmıştır, medrese kısmı ise yıkılmıştır.

Resim 3.12: Atik Cami, Harimi ve Tavanı¹⁷⁹



Gilan'da bulunan medrese, hamam ve çeşmelerin kaynaklarda resimleri bulunmasa da, varlıklarına ilişkin Vilayet Salnamelerinde kayıtlara rastlanılmaktadır.¹⁸⁰ Diğer yandan Resim 13'de yer alan şehrin bir diğer önemli camii olan Şehzade Hanım (Çarşı) Cami ise, Prizrenli Mehmed Tahir Paşa'nın kızı tarafından yaptırılmış olup 2002 yılındaki depremde hasar almış, 2004 yılında ise Gilan İslam Birliği tarafından tamamen yıkılmıştır.¹⁸¹

¹⁷⁸Raif Vırmiça, *Kosova'daki Osmanlı Mimarî Eserleri I...*, s.308-312.

¹⁷⁹ Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli'de Osmanlı Mirası...*, s.208.

¹⁸⁰Raif Vırmiça, *Kosova'daki Osmanlı Mimarî Eserleri I...*, s.325.

¹⁸¹ Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri...*, s.217.

Resim 3.13: Şehzade Hanım (Çarşı) Cami, 2002 Depremi Öncesi ve Sonrası Hali¹⁸²



Gilan'daki diğer Osmanlı eserleri tekke ve türbelerdir. Bunlardan öne çıkan Sadi Tekkesi'nin günümüzde sadece Resim 3.14'de gösterilen kısmı yani sadece türbe yapısı ayakta. İçerisinde dört adet mezar bulunmaktadır. 1999 yılında Sırplar tarafından yakıldığından asli işlevini yitirmiştir. Gilan şehir merkezinde yer alan bu yapının tekke kısmı ayakta olmadığından zikirleri yapılamasa da görevde olan şeyhi bulunmaktadır.¹⁸³

¹⁸² Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri...*, s.217-222.

¹⁸³ Ibid. s.225.

Resim 3.14: Şeyh İslam Efendi (Sadi) Tekkesi – Türbesi ¹⁸⁴



Resim 3.15: Kmetovce Manastırı ¹⁸⁵



Resim 3.15’de gösterilen Kmetovce Manastırı 14.yy da inşa edildiği tahmin edilen bir Sırp Ortodoks manastırıdır. Kosova savaşında tahrip olduğu ve 18.yy da yıkıldığı kaynaklarda ifade edilmektedir.

¹⁸⁴ Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli’de Osmanlı Mirası...*, s.209.

¹⁸⁵ Serbian Orthodox Church, Kmetovce Monastery, <<http://www.kosovo.net/ekmetovce.html>> (21.07.2017).

3.8.5. İpek (Pec)

Kosova'nın bir diğer şehri İpek (Pec): Priştina, Prizren, Yakova gibi Osmanlı eserlerinin yoğun olduğu şehirlerden birisidir. Buradaki kültürel miras eserleri şöyle sıralanabilir; Fatih (Bayraklı) Cami, Kurşunlu (Merre Hüseyin) Cami, Hasan Bey Cami, Defterdar Cami, Abdürrezak Efendi Camii, Muslih Ağa Cami, Taftalı Cami, Pehlivan Meydanı Cami, Gülfem Hatun Cami, Virela Köyü Cami, Tahir Paşa Konağı, Yaşar Paşa Konağı (Hacı Zeka), Yaşar Paşa Çeşmesi, Muslih Ağa Cami Çeşmesi, Gülfem Hatun Türbesi, Hasan Bey Cami Hamamı, Budisavcı Köprüsü, Karaman Ağa Kulesi, Zeynel Bey Kulesi...

Resim 3.16: Fatih (Bayraklı) Cami ¹⁸⁶



¹⁸⁶ Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli'de Osmanlı Mirası...*, s.210.; Raif Vırmiça, *Kosova'daki Fatih Devri Eserleri, Kosova Efsaneleri*, Kosova Türk Araştırmacıları Derneği Yayınları, Kosova, 2009, s.98-99.

Resim 3.16’da gösterilen İpek şehrindeki Fatih (Bayraklı) Cami, 15.yy’ın ikinci yarısında, Fatih Sultan Mehmed Han tarafından, medrese, mektep, kütüphane, hamam, han yapıları ile bir külliye olarak inşa edilmiştir. Ancak, zamanla ve özellikle Sırp saldırıları sonucunda günümüze külliye den sadece camii yapısı ulaşmıştır. Cami ise 2002 yılında İtalya’nın INTEROS yardım kuruluşunca 2002 yılında restore edilmiştir.¹⁸⁷

Fatih Cami yakınlarında Zeynel Abidin Paşa’nın Mezarı ve Yaşar Paşa tarafından yaptırılan kitabeli çeşme yer almaktadır. Resim 3.17’de gösterilen çeşme Fatih (Bayraklı) Cami ön kısmındadır ve 1908 yılında yaptırılmıştır.

Resim 3.17: Yaşar Paşa Çeşmesi¹⁸⁸



Bir başka eser, Resim 3.18’deki Kurşunlu (Merre Hüseyin) Cami’dir. Sadrazam Merre Hüseyin tarafından 17.yy başlarında yaptırılan camii, Sırp’ların ağır saldırıları sonucu kullanılamaz hale gelmiş, 2006 yılında İtalyan INTEROS yardım kuruluşunca restore edilmiştir. Günümüzde ibadete açık olarak faaliyettedir.¹⁸⁹

¹⁸⁷ Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova’da Osmanlı Mimari Eserleri...*, s.339.

¹⁸⁸ Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli’de Osmanlı Mirası...*, s.212.

¹⁸⁹ Ibid. s.213.

Resim 3.19’da yer alan Fatih mescidi ise İpek Fatih Cami ile aynı dönemde yaptırıldığı tahmin edilen, kubbesiz ve minaresizdir. 1945-1990 yıllarında depo olarak kullanılmış olup 1992 yılında tekrar ibadete açılmıştır.¹⁹⁰

Resim 3.18: Kurşunlu (Merre Hüseyin) Cami Eski ve Yeni Hali¹⁹¹



INTERNOS yardım kuruluşu tarafından tarihi yapısına uygun olarak restore edilen Kurşunlu Cami günümüzde ibadethane olarak kullanılmaktadır.

Resim 3.19: Fatih Mescidi¹⁹²



¹⁹⁰ Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova’da Osmanlı Mimari Eserleri...*, s.349.

¹⁹¹ Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova’da Osmanlı Mimari Eserleri...*, s.353-354; Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli’de Osmanlı Mirası...*, s.213.

¹⁹² Raif Vırmiça, *Kosova’daki Fatih Devri Eserleri, Kosova Efsaneleri...*, s.105.

1945-1950 yılları arası dönemde uzun yıllar boyunca yapılaş amacı dışında depo olarak kullanılan Fatih Mescidi tarihi yapısına uygun bir şekilde restore edilmiştir.

Resim 3.20: Hasan Bey Cami Yeni Görünümü ¹⁹³



Resim 3.20’de görülen Hasan Bey Cami, İpek Sancak Beyi Hasan Bey tarafından 15.yy da inşa edilmiş, 1999 yılındaki Sırp savaşında aldığı hasar sonucu 2000 yılında Kosova Suudi Arabistan Yardım Komitesi tarafından restore edilmiştir. Ancak bu restorasyon yapının asli unsuru olan Osmanlı mimari üslubunu tamamen yitirmesine sebep olmuştur. Hamam ile birlikte bir külliye olarak inşa edilen yapının hamam kısmı faaliyet olmayıp, cami kısmı ibadete açıktır. ¹⁹⁴

Resim 3.21: Hasan Bey Cami Hamamı Eski ve Yeni Görünümü ¹⁹⁵



¹⁹³ Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli’de Osmanlı Mirası...*, s.214.

¹⁹⁴ Ömer Turan & Mehmet Zeki İbrahimgil, *Balkanlardaki Türk Mimari Eserlerinden Örnekler*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No:97, Ankara, 2004, s.275.; Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova’da Osmanlı Mimari Eserleri...*, s.316.

¹⁹⁵ Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli’de Osmanlı Mirası...*, s.215; Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova’da Osmanlı Mimari Eserleri...*, s.325.

Resim 3.22: Defterdar Cami, Harimi, Mihrabı, Türbesi Son Görünümü¹⁹⁶



Defterdar Mehmet Efendi tarafından 16.yy sonu yapıldığı tespit edilen Defterdar Cami türbesi ile birlikte bir külliye yapısıdır. Resim 3.22’de 1999 yılı savaşı Sırp saldırıları öncesi dış ve iç görünümü görülmekte iken Resim 3.23’de günümüzdeki harap olmuş ve onarım bekleyen hali görülmektedir.

Resim 3.23: Defterdar Cami ve Harimi Orijinal Görünümü¹⁹⁷



¹⁹⁶ Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli’de Osmanlı Mirası...*, s.216.

¹⁹⁷ Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova’da Osmanlı Mimari Eserleri...*, s.299-302.; Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa’da Osmanlı Mimari Eserleri: Yugoslavya*, Cilt: III, Kitap: 3, İstanbul, 1981, s.57.

Resim 3.24: Gülfem Hatun Cami ve Türbesi, Eski ve Yeni Görünümü ¹⁹⁸



Resim 3.24’de görülen Gülfem Hatun Cami ve Türbesi bir külliye yapılarıdır. Branko Rodaviç Caddesi Karaağaç Sokağında yer alan cami ve türbe 1999 yılındaki Sırp saldırılarından sonra büyük oranda yenilenmiştir. Türbe kısmındaki kubbe yapının değişimi Resim 3.24’de görülmektedir. Günümüzde ibadete açık durumdadır.¹⁹⁹

¹⁹⁸ Ömer Turan & Mehmet Zeki İbrahimgil, *Balkanlardaki Türk Mimari Eserlerinden Örnekler...*, s.276.; Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli’de Osmanlı Mirası...*, s.219.

¹⁹⁹ Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova’da Osmanlı Mimari Eserleri...*, s.308-314.

Resim 3.25: Abdürrezzak Efendi Cami²⁰⁰



Resim 3.25’de görülen Abdürrezzak Efendi Cami, 19.yy da bina edilmiş bir Osmanlı eseridir. 1999 yılı savaşında Sırpların saldırıları sonucunda tahrip olmuş ve 2000 yılında Suudi Arabistan Yardım Komitesi tarafından restore edilmiştir. Ancak bu komite diğer eserlerde olduğu gibi burada da Osmanlı mimarisinin tüm izlerini silmeye yönelik bir onarım gerçekleştirmiştir. Arap mimarisiyle onarılan caminin Resim 3.25’de gösterilen iç kısmında yapılan değişiklikle sağlam olan bölümlerde dahil olmak üzere tavandan tabana tüm yapı ile oynandığı, aslına sadık kalınmadığı görülmektedir. Ayrıca cami çevresindeki hazire ve mezar taşları da yok edilmiştir.²⁰¹

²⁰⁰ Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli’de Osmanlı Mirası...*, s.217; Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova’da Osmanlı Mimari Eserleri...*, s.334-335.

²⁰¹ Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova’da Osmanlı Mimari Eserleri...*, s.331-335.

Resim 3.26: Muslih Ağa Cami ve Çeşmesi²⁰²



Resim 3.26’da görülen Kosova’da Kızıl Cami olarak da tanınan Muslih Ağa Cami Mustafa Bakiya Caddesinde yer almaktadır. 1999 yılında Sırplar tarafından tahrip edilen cami 2005 yılında restore edilmiştir. Caminin hemen yanında bulunan 1907 tarihli çeşme ise yanlış tamiratlar sebebiyle asıl görünümünü koruyamamıştır.²⁰³

Kara Muço Camii adıyla da anılan Taftalı Cami, Dositeye Obradoviç Caddesinde bulunmaktadır. Günümüzde ibadete açık olan caminin mihrab ve minberi yapılan tadilatlar esnasında yağlı boya ile boyanmıştır.²⁰⁴ Resim 3.27’de 2001 tarihi ve sonrasındaki tadilatlı hali gösterilmektedir.

Pehlivan Cami ise, 17 Eylül ve Boro Vukmiroviç caddelerinin kesiştiği noktada yer almaktadır. Resim 3.28’de gösterilen cami, pehlivan güreşlerinin yapıldığı alana inşa

²⁰² Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova’da Osmanlı Mimari Eserleri...*, s.358-359.

²⁰³ Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli’de Osmanlı Mirası...*, s.217.

²⁰⁴ Ömer Turan & Mehmet Zeki İbrahimgil, *Balkanlardaki Türk Mimari Eserlerinden Örnekler...*, s.277.

edilmesinden dolayı bu isimle anılmaktadır. Cami bir 19.yy yapısıdır ve günümüzde ibadete açık durumdadır.²⁰⁵

Resim 3.27: Taftalı Cami²⁰⁶



Kültürel miras eserlerinin restorasyon işlemine tabi tutulurken uğradığı zararlardan birisi de ihtiyaca binaen uygulanan çalışmalardır. Taftalı Cami'nin mihrab ve minberi yapılan tadilatlar esnasında yağlı boya ile boyanmış, sahip olduğu tarihi yapı zarar görmüştür.

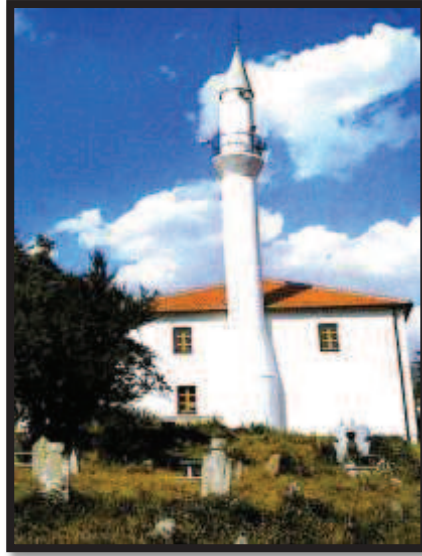
²⁰⁵ Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli'de Osmanlı Mirası...*, s.218.

²⁰⁶ Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri...*, s.368-370; Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli'de Osmanlı Mirası...*, s.218.;

Resim 3.28: Pehlivan Meydanı Cami²⁰⁷



Resim 3.29: Virela Köyü Cami²⁰⁸



İpek'e 25 km uzaklıktaki termal tesisleri ile meşhur Virela köyünde yer alan 1812 tarihli Virela Köyü Camisi 2008 yılında restore edilmiştir. Günümüzde ibadete açık konumdadır ve geniş bir haziresi bulunmaktadır.²⁰⁹

²⁰⁷ Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli'de Osmanlı Mirası...*, s.218

²⁰⁸ Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli'de Osmanlı Mirası...*, s.224.

²⁰⁹ Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri...*, s.374.

Resim 3.30: Kahraman Ağa Kulesi²¹⁰



Resim 3.30’da yer alan Kahraman Ağa Kulesi 1896 yılında Fatih mescidi karşısına inşa edilmiş, hem savunma hem mesken amaçlı kullanılmıştır. 1999 yılındaki savaşta Sırp’ların saldırıları sonucunda tahrip olmuş ve 2001 yılında konuş sakinlerince yenilenmiştir. Asıl işlevini yitiren kule günümüzde konut olarak kullanılmaktadır.²¹¹

Resim 3.31: Yaşar Paşa (Hacı Zeka) Konağı²¹²



Resim 3.31’de görülen İpek şehir merkezinde Hacı Zeka Cadde’sinde yer alan konak 1869 yılında Zeynel Abidin Efendi (Hacı Zeka) ve Ömer Zeka kardeşler tarafından bina edilmiştir. Son katı oğulları tarafından sonradan eklenmiş olup günümüzde mobilya atölyesi olarak kullanılmaktadır.²¹³

²¹⁰ Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli’de Osmanlı Mirası...*, s.221.

²¹¹ Ömer Turan & Mehmet Zeki İbrahimgil, *Balkanlardaki Türk Mimari Eserlerinden Örnekler...*, s.281.

²¹² Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli’de Osmanlı Mirası...*, s.221.

²¹³ Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova’da Osmanlı Mimari Eserleri...*, s.397.

Resim 3.32: Tahir Paşa Konağı²¹⁴



Resim 3.32’de yer alan Tahir Paşa Konağı, 1800 yılında inşa edilmiş olup, bir dönem kütüphane olarak kullanılmıştır. Günümüzde ise Etnografya Müzesi olarak hizmet etmektedir.²¹⁵

Resim 3.33: Budisavci Köprüsü²¹⁶



İpek şehrinin son kültürel mirası olarak nitelendirilebilecek eseri Resim 3.33’de görülen Budisavci Köprüsü’dür. İstok Nehri üzerinde yer alan köprünün on üç gözü bulunmaktadır. 15. yy sonlarında inşa edildiği tahmin edilen köprünün yan tarafına başka bir köprü yapıldığından günümüzde kullanılmamaktadır.²¹⁷

²¹⁴ Ömer Turan & Mehmet Zeki İbrahimgil, *Balkanlardaki Türk Mimari Eserlerinden Örnekler...*, s.280.

²¹⁵ Ibid.s.280.

²¹⁶ Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli’de Osmanlı Mirası...*, s.224.

²¹⁷ Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova’da Osmanlı Mimari Eserleri...*, s.385.

Resim 3.34: Budisavci Kilisesi²¹⁸



Resim 3.35: Pec Patrikhanesi²¹⁹



²¹⁸Serbian Orthodox Church, Budisavci Metochion, <<http://www.kosovo.net/ebudisavci.html>> (20.07.2017).

²¹⁹ Serbian Orthodox Church, The Monastery of the Patriarchate of Pec, <<http://www.kosovo.net/epatrijarsija.html>> (20.07.2017).

İpek'teki Dünya Mirası Listesinde yer alan Kosova Antik Çağ Anıtlarının bir diğer eseri Resim 3.35'deki 13.yy yapımı Pec Patrikhanesi olup, günümüzde bakımlı ve kullanımdadır. UNESCO tarafından Kosova'nın bağımsızlığı sebebiyle tehlike altındaki kültürel miras listesine alınmıştır. İpek'teki bir diğer Sırp Ortodoks eseri Resim 3.34'de yer alan 14.yy yapımı olan Budisavci Kilisesi de günümüzde bakımlı durumdadır.

3.8.6. Kaçanik

Kosova'nın bir diğer önemli şehri Kaçanik'te Sinan Paşa Cami, Şeyhler Cami ve Şeyh Sinan türbesi, Kaçanik Kalesi, kültürel miras eserleri bakımından öne çıkmaktadır.

Resim 3.36'da gösterilen Sinan Paşa Camii, 1594 tarihli olup, Sadrazam Sinan Paşa tarafında Emin Duraku Mahallesinde bina edilmiştir. Özünde imarathane, han ve mektep gibi yapıları içeren bir külliye iken günümüze sadece cami kısmı ulaşmıştır.²²⁰

Sinan paşa Cami'nin en son onarımı ve bakımı 2011 yılında çevre düzenlemesi ise 2012 yılında TİKA tarafından yapılmıştır.²²¹

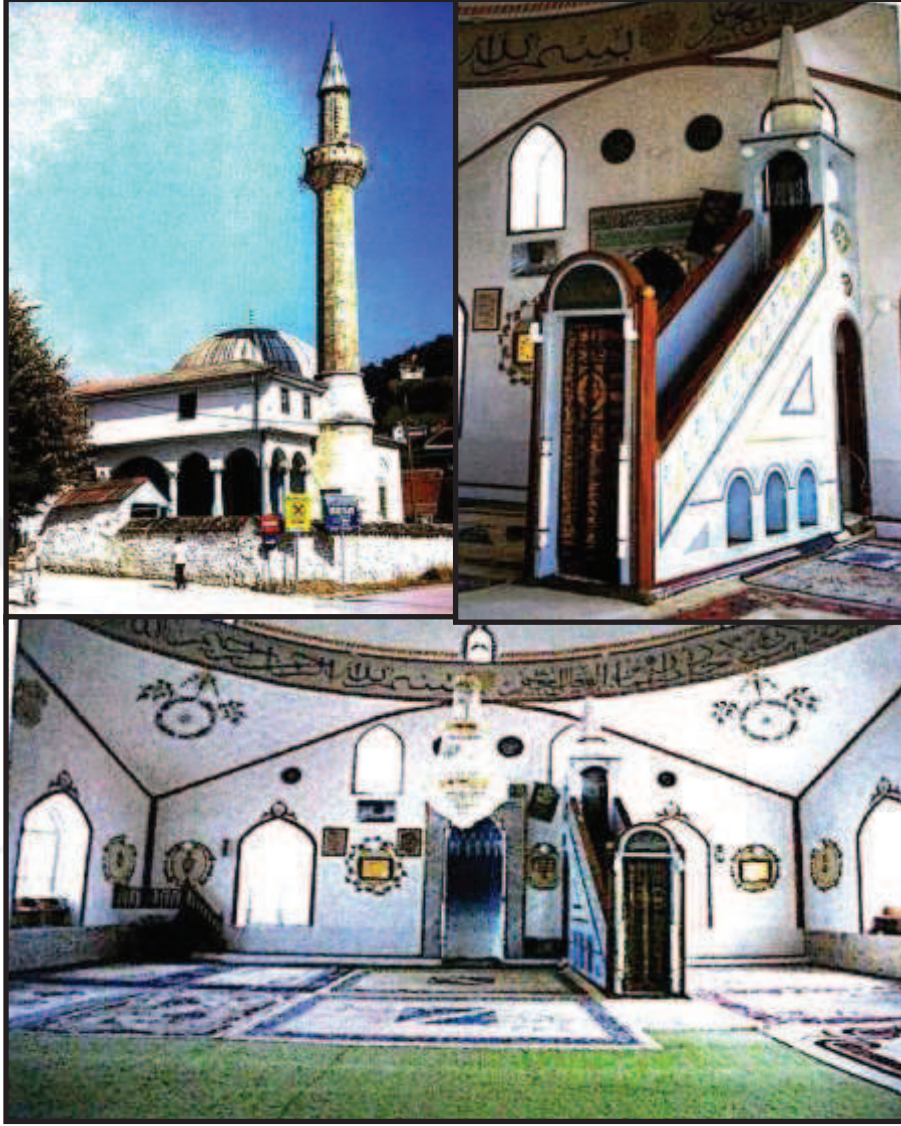
Bir diğer eser ise Resim 3.37'deki külliye olarak inşa edilen Şeyler Köyü Cami ve onun yanında bulunan Şeyh Sinan Türbesidir. Kitabesi olmayan külliye 2008 yılında restore edilmiştir. Kaçanik için bir diğer önemli eser Sadrazam Sinan Paşa tarafından yaptırılan Kaçanik Kalesidir ve Sinan Paşa Külliyesi ile birlikte şehrin merkezini oluşturmuştur. Günümüzde atıl durumdadır ve otopark olarak kullanılmaktadır.²²²

²²⁰ Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri...*, s.237.

²²¹ TİKA, Faaliyet Raporu 2012, s.92, <<http://www.tika.gov.tr/upload/oldpublication/faaliyet-raporu-2012.pdf>> (20.07.2017)

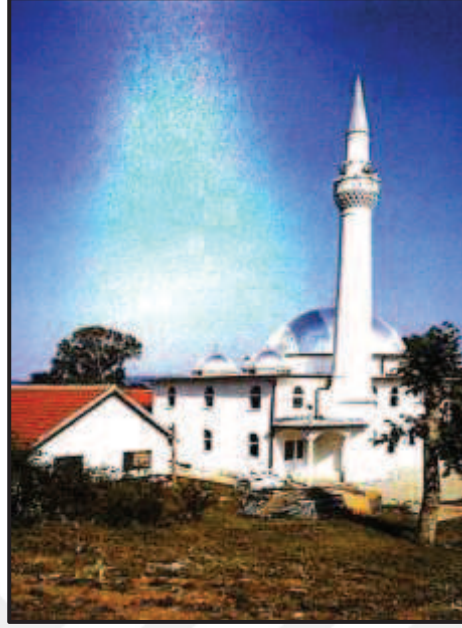
²²² Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri...*, s.231-232; 245.; Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli'de Osmanlı Mirası...*, s.226-227.

Resim 3.36: Sinan Paşa Cami²²³



²²³ Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli’de Osmanlı Mirası...*, s.225-226.

Resim 3.37: Şeyhler Köyü Cami ve Şeyh Sinan Türbesi²²⁴



Kaçanik Kalesi'nin Balkanlar'da var olan somut kültürel mirasın en önemli örneklerinden birini oluşturmaya rağmen günümüzde otopark olarak kullanılması son derece vahim bir durumu gözler önüne sermektedir.

Resim 3.38: Kaçanik Kalesi²²⁵



²²⁴ Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli'de Osmanlı Mirası...*, s.227.

²²⁵ Ibid. s.226-227.

3.8.7. Mitroviça

Kosova'nın Mitroviçe bölgesinde kültürel mirasa ilişkin öne çıkan eserler, Muslihuddin (Müezzîn Hoca) Cami, Zeyneddin (Zeynel) Bey Hamamı, Koroğlu Konağı,Şeyh Feyzullah Efendi Tekkesi ve Türbesi, Mitroviçe Rüştîyesi, Banjska Manastırı ve Duboki Potok Sırp Ortodoks Manastırı'dır.

Resim 3.39: Müezzîn Hoca Cami (Muslihuddin)²²⁶



Resim 3.39'da görüldüğü üzere Mitroviça'ya 13 km uzaklıkta bulunan 1549 yılında Mevlanan Muslihuddin bin Abdulgani tarafından yaptırılan Muslihuddin Camii yıkıntı halindedir ve işlevini yitirmiştir.²²⁷

²²⁶ Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli'de Osmanlı Mirası...*, s.228.

²²⁷ Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri...*, s.252.

Resim 3.40: Zeynel (Zeyneddin) Bey Hamamı²²⁸



Mitroviçe şehir merkezinde yer alan diğer tarihi eser ise Resim 3.40’da görülen Zeyneddin Bey Hamamıdır. 1953 yılına kadar işlevini devam ettiren hamam, 1959 yılında onarılıp günümüzde “Mitroviça Etnoğrafya, Arkeoloji ve Jeoloji Müzesi” olarak kullanılmaktadır.²²⁹

Resim 3.41: Köroğlu Konağı²³⁰



²²⁸ Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli’de Osmanlı Mirası...*, s.229.

²²⁹ Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova’da Osmanlı Mimari Eserleri...*, s.264.

²³⁰ Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli’de Osmanlı Mirası...*, s.230.

Resim 3.42: Şeyh Feyzullah Efendi Tekkesi ve Türbesi²³¹



Resim 3.41’de görülen Köroğlu Konağı ise, 19.yy yapımı olup yaklaşık 200 yıllık tarihi sebebiyle günümüzde Kaçamak mahallesinde konut olarak kullanılmasına karşın onarıma ihtiyaç duymaktadır.²³² Resim 3.42’de ise yine şehir merkezide 19.yy a ait bir yapı olan Şey Feyzullah Efendi Tekkesi ve Türbesi bulunmaktadır. 1999 yılındaki Sırp saldırılarında yakılarak asli işlevini yitirmiştir. Türbe kısmı ise hala ayakta. Resim 3.43’de ise 1831 yapım tarihli, günümüzde ilkokul olarak kullanılan Mitroviça Rüştıyesi görülmektedir. Kosova’da ayakta kalan dördüncü rüştıye olarak envanterde yerini almıştır.

233

Resim 3.44 ve 3.45’de ise Sırlara ait tarihi eser niteliğindeki Banjska Manastırı ve Duboki Potok Sırp Ortodoks Manastırı gösterilmektedir. Banjska Manastırı’nın 1999 yılındaki savaş öncesi ve sonrası görünümüne bakıldığında günümüzde bir onarım ihtiyacı olduğu görülmektedir.

²³¹ Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova’da Osmanlı Mimari Eserleri...*, s.259-261.

²³² Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli’de Osmanlı Mirası...*, s.230.

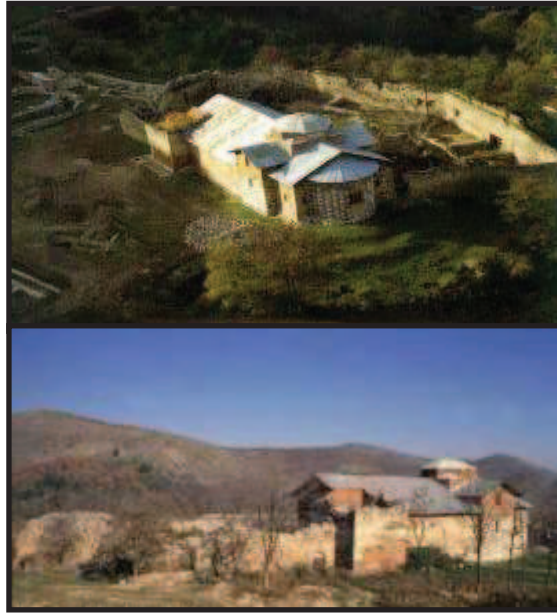
²³³ Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova’da Osmanlı Mimari Eserleri...*, s.259-262.

Resim 3.43: Mitroviça Rüştıyesi²³⁴



Günümüzde ilkokul olarak kullanılan Mitroviça Rüştıyesi somut kültürel mirasın dönüştürölüp devlet yararına sosyal hizmetlerde kullanılmasına örnek teşkil etmesi bakımından ehemmiyet taşımaktadır.

Resim 3.44: Banjska Manastırı²³⁵



²³⁴ Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri...*, s.262.

²³⁵ Serbian Orthodox Church, Banjska Monastery, <<http://www.manastirbanjska.rs/en/banjska-monastery>> (20.07.2017).; Serbian Orthodox Church, Banjska Monastery<<http://www.kosovo.net/ebanjska.html>> (20.07.2017)

Resim 3.45: Duboki Potok Sırp Ortodoks Manastırı²³⁶



Resim 3.44’de yer alan Banjska Manastırı ve Resim 3.45’deki Duboki Potok Mitroviça bölgesindeki Sırp Ortodoks eserleridir. Banjska manastırı 13.yy da bina edilmiş ünlü Sırp Ortodoks manastırıdır. 17.yy da Osmanlı egemenliğinde yıkılmış 2003 yılında ise restore edilmiştir. Duboki Potok 14.yy da inşa edilmiş 16.yy da restore edilmiş 18.yy da ise en ihtişamlı haline kavuşmuştur. Günümüzde kullanılmayan manastır ayaktadır.

²³⁶ Serbian Orthodox Church, Duboki Potok Monastery <<http://www.kosovo.net/edubpotok.html>> (20.07.2017).

3.8.8.Novo Birdo

Kosova'nın Novo Birdo beldesinde yer alan kültürel miraslar Fatih Cami, Novo Birdo Kalesi ve Kale İçi (Çarşı Cami) ve cami içerisinde yer alan türbe olarak sıralanabilir.

Resim 3.46'da gösterilen 1455 yılında Fatih Sultan Mehmed Han tarafından yaptırılan Fatih Cami, aslı bir kilise olup daha sonradan Novo Birdo'nun fethi sırasında Fetih Camisine dönüştürülmüştür. Günümüze camiden duvar ve minare kalıntıları kalmıştır.²³⁷

Resim 3.46: Fatih Cami²³⁸



²³⁷Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri...*, s.279.

²³⁸Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri...*, s.281.

Resim 3.47’de yer alan Novo Birdo Kale İçi Camii, kitabesinden okunduğu şekliyle Osman Efendi tarafından 1758 yılında bina edilmiş ve 1970’li yıllarda onarım geçirmiştir.²³⁹

Resim 3.47: Kaleiçi (Çarşı) Cami²⁴⁰



Resim 3.48’de gösterilen Novo Birdo Kalesi ise Fatih Sultan Mehmed Han tarafından fethedilmiş, fetih sonrası yeniden inşa edilen kale 18.yy da ciddi bir deprem ile yıkılmış ve günümüze resimdeki kalıntıları ulaşmıştır.²⁴¹

Resim 3.48: Novo Birdo Kalesi²⁴²



²³⁹ Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli’de Osmanlı Mirası...*, s.231.

²⁴⁰ Ibid. s.289.

²⁴¹ Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova’da Osmanlı Mimari Eserleri...*, s.279

²⁴² Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli’de Osmanlı Mirası...*, s.231.

Resim 3.49: Mehmet Dede Türbesi²⁴³



18.yy ilk yarısında inşa edildiği tahmin edilen Resim 3.49'daki Mehmet Dede Türbesi, Novo Bırdo Kale İçi Cami'sinin hazire kısmında yer almaktadır. 1970 yılında tadilat görmüş olup bakımlı durumdadır.²⁴⁴

3.8.9. Priştine

Priştine, Kosova'nın merkezi şehirlerinden birisi olarak sosyal ve iktisadi açıdan gelişmiş bir yapıdadır. Kadim tarihi içerisinde Osmanlı öncesi toplumlara da merkez olan şehir özellikle Osmanlı Devleti himayesinde inşa olduğunu kanıtlarcasına Osmanlı eserlerinin çokça görüldüğü bir merkez niteliğindedir. Başlıca önemli eserler detaylı şekilde aktarılmakta olup, diğer eserler hakkında özet bilgiler verilmektedir.

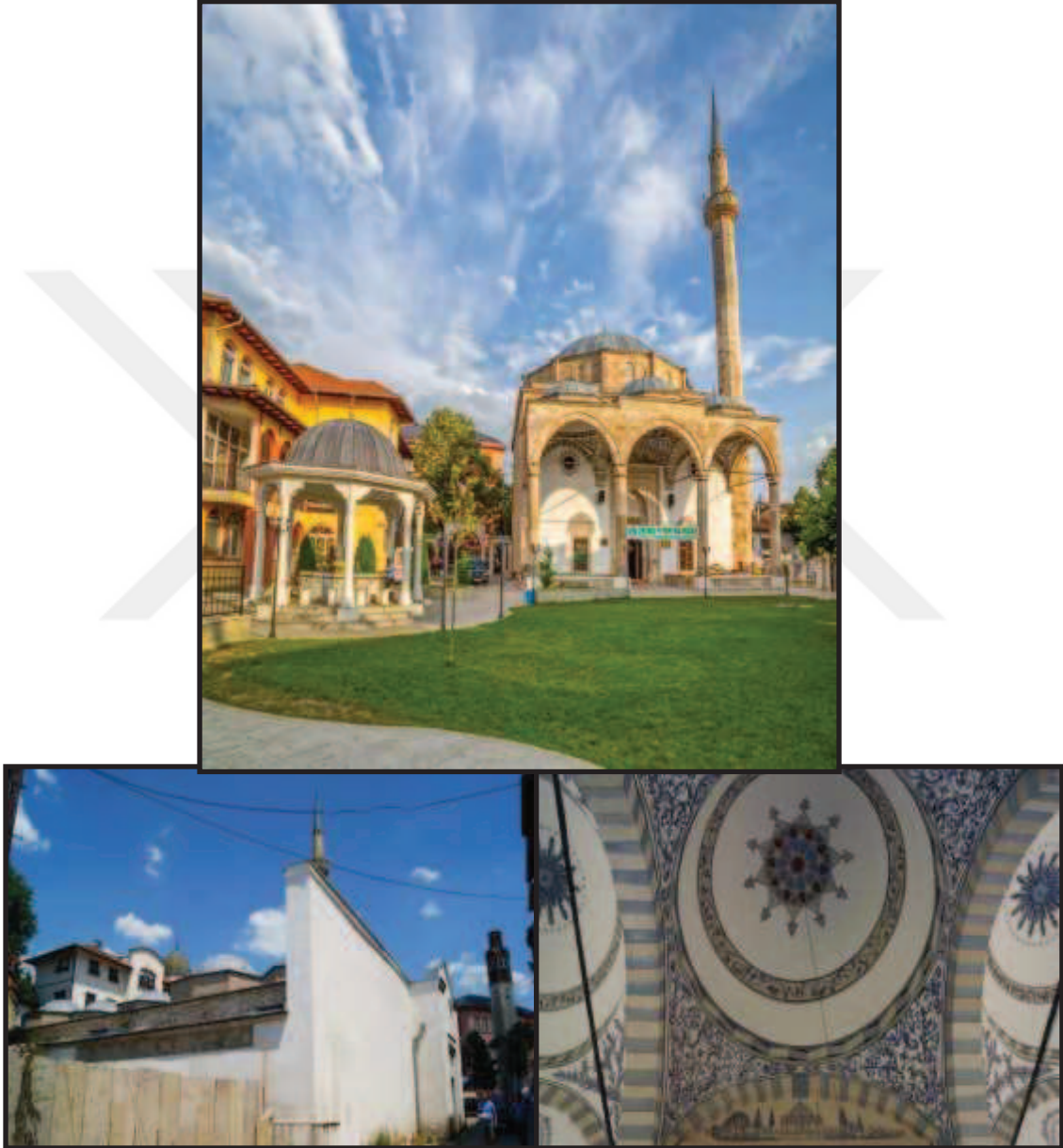
Priştine'deki önemli eserlerin başında Resim 3.50'deki Fatih Sultan Mehmed Cami gelmektedir. 1461 yılında Fatih Sultan Mehmed Han tarafından yaptırılan cami, hamam ve medrese ile birlikte bir külliye formunda inşa edilmiş ancak günümüze camii ve hamam

²⁴³Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri...*, s.289.

²⁴⁴ Ibid. s.289.

kısmı ulaşabilmiştir. TİKA tarafından 2008-2010 yılları arasında restore edilen eser günümüzde ibadete açık durumdadır.²⁴⁵

Resim 3.50: Fatih Sultan Mehmed Cami ve Hamamı²⁴⁶



²⁴⁵ Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri...*, s.289.; Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli'de Osmanlı Mirası...*, s.233.

²⁴⁶ Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli'de Osmanlı Mirası...*, s.233.

Resim 3.51: Pirinaz (Piri Nazır) Cami ve Türbesi ile Restorasyon Sonrası Planı²⁴⁷



İsmail Dumoşe Caddesinde yer alan 16.yy da yaptırılan Piri Nazır Cami, medrese ve türbe ile birlikte külliyesinin bir parçası iken bugün sadece camii ve türbe yapısı ayaktaadır.²⁴⁸ 2015 yılı itibariyle ihalesi tamamlanan restorasyon çalışmalarının sonunda aslına uygun olarak inşa edilecek ek binaları ile son hali Resim 3.51’de gösterilmektedir.²⁴⁹

²⁴⁷ Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli’de Osmanlı Mirası...*, s.239;

²⁴⁸ Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova’da Osmanlı Mimari Eserleri...*, s.430-435.

²⁴⁹ Detaylı bilgi için: Aynur Göктаş, Prizren Piri Nazır Camii, ss.176-187., <<http://istanbulavrupa.vgm.gov.tr/editor/file/Vak%C4%B1f%20Restorasyon%20Y%C4%B1ll%C4%B1%C4%B1%2013/BALKAN%20PDF%20174-187.pdf>> (20.07.2017).

Resim 3.52: Sultan Murad (Çarşı) Cami²⁵⁰



Bir diğer önemli eser Resim 3.52’de görülen Sultan Murad (Çarşı) Cami’dir. 15. yy yapımı olan Cami Yıldırım Bayezid tarafından 1389 yılında temeli atılmış, Sultan II. Murad döneminde tamamlanmıştır. Yaşar Paşa Cami ile aynı sırada olan camii, II. Abdülhamit zamanında kapsamlı bir tadilat görecce günümüzdeki haline ulaşmıştır.²⁵¹

Resim 3.53: Emir Alaaddin Cami²⁵²



²⁵⁰ Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli’de Osmanlı Mirası...*, s.234.

²⁵¹ Ibid. s.234.

²⁵² Ibid. s.240.

Resim 3.53’de yer alan Emir Alaaddin Cami ise 1569 yılına ait olup medrese ve mektep ile beraber bir külliyein parçası olarak Emir Alaaddin hoca tarafından yapılmıştır. Medrese ve mektep binaları günümüze ulaşmamıştır. Cami 1997 yılında onarım görmüş olup, günümüzde ibadete açıktır.²⁵³ Caminin restorasyon çalışmaları için gerekli onaylar 2016 yılı itibariyle alınmış, yenilenme süreci devam etmektedir.²⁵⁴

Resim 3.54’de yer alan Hasan Ağa Cami Trepçe Caddesinde yer almaktadır ve Suud Efendi Cami olarak da bilinmektedir. 1897 yılında Suud Efendi tarafından yaptırıldığı kitabesinde ifade edilmekte olup, günümüzde binaların arasında kalmıştır.²⁵⁵

Resim 3.54: Hasan Ağa (Su'ud Efendi) Cami²⁵⁶



²⁵³ Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri...*, s.469.

²⁵⁴ Detalı Bilgi İçin Bakınız: Aynur Göktaş, Priştine Emir Alaaddin Camisi Restorasyona Dönük Proje Çalışmaları,

<<http://istanbulavrupa.vgm.gov.tr/editor/file/Vak%C4%B1f%20Restorasyon%20Y%C4%B1ll%C4%B1%C4%9F%C4%B1/say%C4%B1%2013/BALKAN%20PDF%2012-25.pdf>> (20.07.2017).

²⁵⁵ 2001 yılı öncesi görünümü için bakınız: Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri...*, s.475.

²⁵⁶ Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli'de Osmanlı Mirası...*, s.238.

Resim 3.55’de gösterilen Viladimir Putnik Caddesinde yer alan 16.yy yapımı Hatuniye Cami, Osmanlı sonrası uzun dönem depo olarak kullanılmış, 1975 yılında ibadete tekrar açılmıştır.²⁵⁷Kadriye (Muhacir Mahallesi) Cami ise Resim 3.56’da gösterilmektedir. Bu cami Muhacir mahallesinde yer almakta olup, inşa tarihi ile ilgili arşiv belgelerinden yola çıkılarak 18.yy eseri olduğu tespit edilmiştir. Geçirdiği tadilatlar sonucunda caminin tüm yapısı değişmiş ve yenilenmiştir.²⁵⁸

Resim 3.55: Hatuniye Cami²⁵⁹



²⁵⁷ Ibid.s 238.

²⁵⁸ Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova’da Osmanlı Mimari Eserleri...*, s.483.

²⁵⁹ Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli’de Osmanlı Mirası...*, s.239.

Resim 3.56: Kadriye (Muhacir Mahallesi) Cami²⁶⁰



Somut kültürel miras varlıklarından bazıları geçirdikleri restorasyon neticesinde işlevlerini yitmez ancak bünyesinde barındırdığı tarihi izleri kaybeder. Kadriye (Muhacir Mahallesi) Cami bu tanımlamaya uygun olarak, restore edilmeden önce sürdürdüğü ibadethane işlevini sürdürürken barındırdığı tarihsel izleri kaybetmiştir.

Resim 3.57: Yanova Murat Bey Cami²⁶¹



²⁶⁰ Ibid. s.238.

²⁶¹ TİKA, Faaliyet Raporu 2015, s.168.

Priştine’de Yanova merkezde atıl olarak bulunan Resim 3.57’de gösterilen Murat Bey Cami’nin restorasyon çalışmaları ve çevre düzenlemesinin tamamlanmasıyla TİKA tarafından 2015 yılında hizmete açılmıştır.

Resim 3.58’de gösterilen Varoş mahallesi Proletar caddesinde yer alan 18.yy yapımı Yarar Çeribaşı Cami, yanlış onarımlar sonucu her yeri sıvanarak asıl halini kaybetse de günümüzde ibadete açıktır.²⁶²

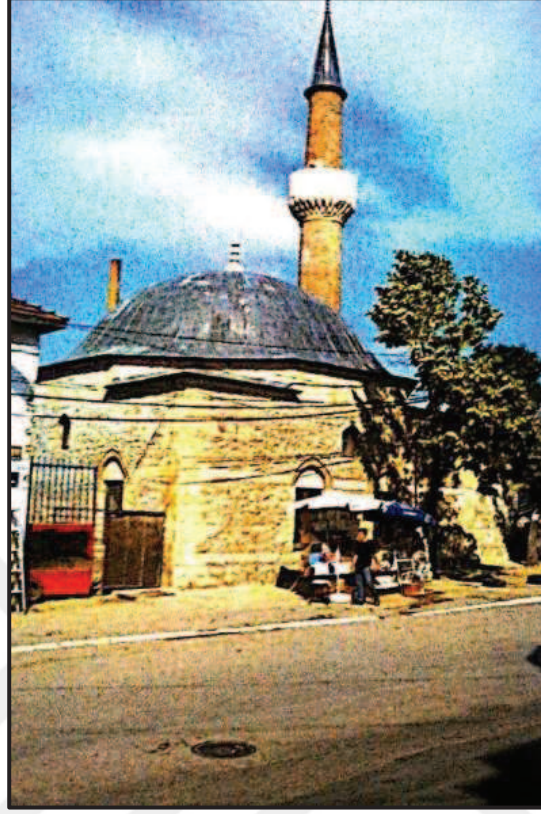
Resim 3.58: Yarar Çeribaşı (Buzağı) Cami²⁶³



²⁶² Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova’da Osmanlı Mimari Eserleri...*, s.502.

²⁶³ Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli’de Osmanlı Mirası...*, s.239.

Resim 3.59: Lab (Ramazan Çavuş) Cami²⁶⁴



Resim 3.59’da yer alan Lab (Ramazan Çavuş) Cami 16. yy da Osmanlı vezirlerinden Ramazan Çavuş tarafından bina edilen Cami 1999 yılında Sırp tarafından yakılmış daha sonra tadilat süreci başlatılmış ve henüz tamamlanmamıştır.²⁶⁵

Priştine’nin bir diğer önemli camisi Yaşar Paşa Cami, Nazım Gaffur Caddesinde şehrin merkezi noktasında yer almaktadır. 1834 yılında Üsküp Mutasarrıfı Yaşar Mehmed Paşa tarafından inşa ettirilen cami günümüzde ibadete açıktır. Cami’nin iç görselleri Resim 3.60’da verilmektedir.

Resim 3.61’de ise Yusuf Çelebi Cami yer almaktadır. Pozderka Semtinde yer alan cami 15.yy yapımıdır. Yusuf Çelebi tarafından mescid olarak inşa edilen yapı daha sonra minare eklenerek camii olmuştur.²⁶⁶

²⁶⁴ Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli’de Osmanlı Mirası...*, s.238.

²⁶⁵ Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova’da Osmanlı Mimari Eserleri...*, s.488-489.

²⁶⁶ Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli’de Osmanlı Mirası...*, s.240.

Resim 3.60: Yaşar Paşa Cami²⁶⁷



Priştine şehir merkezinde bulunup, Osmanlı'nın Kosova kültürel miras değerlerine miras bıraktığı Yaşar Paşa Cami ustalıkla yapılan restorasyon çalışmaları neticesinde günümüzde tarihi doku korunarak kullanıma açılmış bulunmaktadır.

²⁶⁷ Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli'de Osmanlı Mirası...*, s.237.

Resim 3.61: Yusuf Çelebi (Pozderka) Cami²⁶⁸



Kosova somut kültürel mirasının en önemli eserlerinden birisi Resim 3.62’de belirtilen Sultan Murat Hüdavendigâr Türbesidir. Türbe, TİKA’nın yapmış olduğu başarılı restorasyon çalışması ile tarihi dokusunu korumaktadır. Türbe ve diğer ekleri 2005 yılında Türkiye Diyanet Vakfı tarafından restore edilmişken 2011 yılı itibariyle TİKA tüm eksiklerini tamamlayarak bir kültür merkezi haline getirmiştir.

²⁶⁸ Ibid. s.240.

Resim 3.62: Sultan Murad Hüdavendigâr Türbesi²⁶⁹



Resim 3.62’de yer alan Sultan Murat Hüdavendigâr Türbesi Kosova’nın en önemli ve en çok ziyaret edilen eserlerinden birisidir. I. Kosova zaferi ile burada şehit düşen Sultana I. Murat’ın Kosova Ovasında şehit olduğu yerde inşa edilen türbe, 14.yy yapımıdır ve günümüzde ek yapıları ile bir merkez haline gelmiştir. Türbenin dışında, II. Abdülhamit tarafından ziyarete gelenlerin konaklaması için yapılan Selamlık Binası, Sultan Reşad Çeşmesi, Sultan Abdülaziz Çeşmesi, Hafız Mehmed Paşa ve Rıfat Paşa Mezarları yer almaktadır.²⁷⁰

²⁶⁹ Sultan Murad Hüdavendigâr Türbesi <<http://www.sultanmurad.com/>> (20.07.2017).

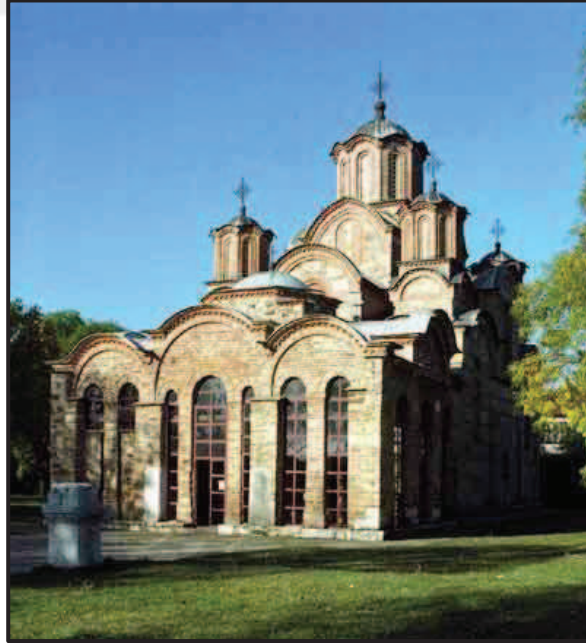
²⁷⁰ Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova’da Osmanlı Mimari Eserleri...*, s.440-68.

Resim 3.63: Saint Nicholas Sırp Ortodoks Kilisesi²⁷¹



1830 yılında inşa edilmiş olan Sırp Ortodoks Kilisesi 2002 yılında tahrip olmuş, 2006 yılında Avrupa Birliği tarafından yeniden onarılarak 2010 yılında hizmete girmiştir.

Resim 3.64: Gracanica Manastırı²⁷²



²⁷¹ Stnicholascenter, Church of St. Nicholas <<https://www.stnicholascenter.org/galleries/gazetteer/353/>> (20.07.2017)

²⁷² Serbian Orthodox Church, Gracanica Monastery <<http://www.kosovo.net/egracanica.html>> (20.07.2017).

Kosova'daki Ortaçağ Anıtları Dünya Mirasının bir parçası olarak listelenen Gracanica Manastırı 1321 yılında Sırp Ordotoğu Kilisesi olarak kurulmuştur. 2004 yılından önce Decani Manastırı ve daha Sonra Gracanica Manastırı Dünya Kültürel Mirası listesine eklenmiş, 2006 yılından beri de halen tehlike altında miras listesinde sınıflandırılmaktadır.

Tablo 3.4: Priştine'de Diğer Somut Kültürel Miras Varlıkları, Mevcut Durumları ve Koruma Bilgileri²⁷³

Eserler	Türü	Mevkii	Yapım Tarihi	Banisi	Kullanım Durumu	Restorasyon Bilgisi
Sultan Abdülaziz Çeşmesi	Çeşme	Sultan Murat Türbesinin Avlu Girişi	1866	Sultan Abdülaziz	Kitabesi Mevcut	2005 TDV - 2011 TİKA
Sultan Reşad Çeşmesi	Çeşme	Sultan Murat Türbesinin Avlusu	1911	Sultan Reşad	Kullanımda	2005 TDV - 2011 TİKA
Ali Hacı (Selamlık) Çeşmesi	Çeşme	Sultan Murat Türbesi Selamlık Binası	1898	Tüccar Ali Hacı	Kullanım dışı	2005 TDV - 2011 TİKA
Emincikler Konağı ve Çeşmesi	Çeşme	Şehir Merkezi- İlyas Ağuşı Caddesi	19.yy	Emin Ağa	Etnografya Müzesi	Yakın Zamanda Onarılmış
Priştine Hükümet Konağı	Konak	Nazım Gaffur Caddesi - Yaşar Paşa Camii Yanı	19.yy		Kosova Müzesi	1999 yılında Birleşmiş Milletler Teşkilatı
Huniler Konağı	Konak	Şehir Merkezi -Huniler Mahallesi	19.yy		Konut	Bakımlı
Koca Dişliler Konağı	Konak	Şehir Merkezi	19.yy		Priştine Anıtlar Kurumu	Restore Edilmiş
Hamdi Bey Konağı	Konak	Şehir Merkezi - Bayram Kelmendi Caddesi	19.yy	Zeynel Abidin Bey	Konut	Bakımlı
Danyal Tekkesi Ve Türbesi	Tekke / Türbe	Emincikler Konağı Yanı	18.yy		Türbe Kullanımda	
Mevlevi / Kadiri Tekkesi ve Türbesi	Tekke / Türbe	Priştine Saat Kulesi Yanı	1903	Şeyh Mehmed Sezai	Kullanımda	
Gazi Mestan (Bayraktarlar) Türbesi	Tekke / Türbe	Priştina- Mitroviça Arası	1389		Kullanımda	Bakım Yapılmış
Priştine Saat Kulesi	Saat Kulesi	Nazım Gaffur Caddesi - FSM Camii Güneyi	19.yy		Kullanım Dışı	1955 Yılı Onarımı

²⁷³ Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri...*; Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli'de Osmanlı Mirası...*, ve Ekrem Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Yugoslavya...*, çalışmalarından derlenerek hazırlanmıştır.

3.8.10. Prizren

Kosova'nın başkenti Priştine'den sonra en önemli Osmanlı şehirlerinden birisi de Prizren'dir. En çok mimari ve kültürel eserin bulunduğu şehirde başlıca önemli eserler aşağıda sıralanmıştır.

Resim 3.65: Gazi Mehmed Paşa Cami, Medresesi, Mektebi, Kütüphanesi, Hamamı ve Türbesi²⁷⁴



Resim 3.65'de görülen Gazi Mehmed Paşa Külliyesi'nin günümüzdeki halidir. Cami, medrese, hamam, müderris evi, mektep, kütüphane ve türbeden oluşan külliye, Sancak Beyi Gazi Mehmet Paşa tarafından 1573 yılında inşa ettirilmiştir. Rumeli'deki en güzel Osmanlı Camii olarak anılan cami 1993 yılında onarım geçirmiştir. Hamam yapısı günümüzde kültür merkezi, medresesi ve 1999 yılındaki savaşta Sırp'ların yakmış müderris

²⁷⁴ Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli'de Osmanlı Mirası...*, s.250-255.

evi ise restore edilerek Prizren Arnavut İttifağı Müzesi olarak kullanılmaktadır. Kütüphanesi ise asli fonksiyonunu kaybetmiştir.²⁷⁵

Resim 3.66: Emin Paşa Cami ve Medresesi²⁷⁶



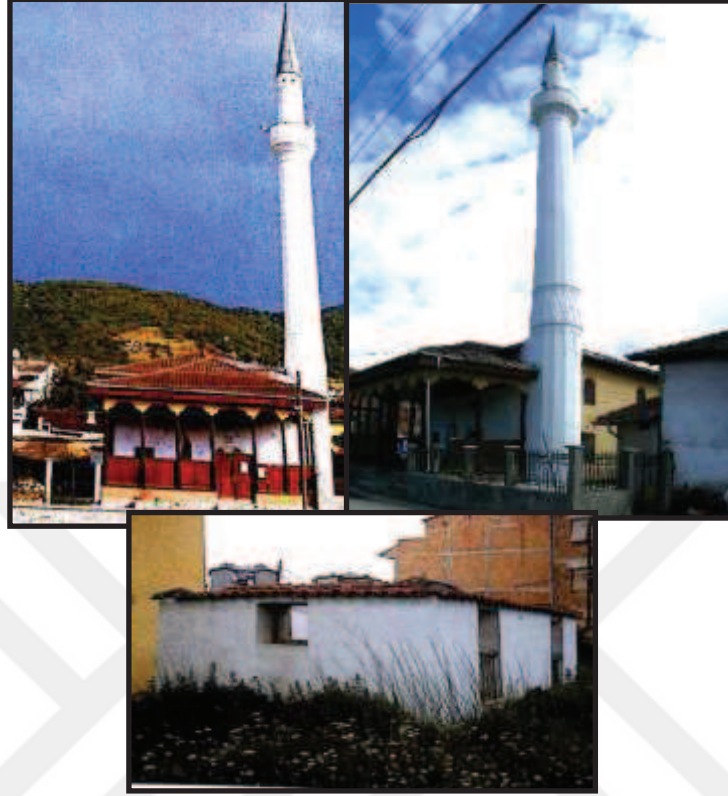
Voyvodo Mişiç Caddesinde 1831 yılında Mehmed Emin Paşa tarafından inşa edilen Emir Alaaddin Külliyesi, cami ve medreseden oluşmaktadır. Resim 3.66’da gösterin cami bakımlı ve ibadete açık durumdadır. Medrese ise bugün Kuran kursu olarak kullanılmaktadır.²⁷⁷

²⁷⁵Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova’da Osmanlı Mimari Eserleri...* s.609-614.

²⁷⁶Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli’de Osmanlı Mirası...*, s.257-259.

²⁷⁷Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova’da Osmanlı Mimari Eserleri...* s.608-609.

Resim 3.67: Suzi Çelebi Cami ve Türbesi²⁷⁸



Resim 3.67’de yer alan Suzi Çelebi Cami,kütüphane, köprü ve türbesi ile bir külliyein parçasıdır. 1512 tarihinde inşa edilen külliye Tabakhane mahallesinde yer almaktadır. Suzi Çelebi tarafından yaptırılan külliyein camisi günümüzde ayakta olup ibadete açıktır. Köprüsü 2005 yılında yıkılmış, yerine başka bir köprü inşa edilmiştir. Kütüphane kısmı günümüze ulaşmamış olup, 1524 yılında inşa ettirilen türbe ise günümüzde çok bakımsız durumdadır.²⁷⁹

Resim 3.68’de gösterilen namazgah 1454-55 yılında Bosna fethine giderken Fatih Sultan Mehmet tarafından Cuma namazı için inşa ettirilmiştir. 1999 yılında Sırp tarafından harap edilen namazgah, 2001 yılında Kosova Türk Tabur Görev Komutanlığı tarafından restore edilmiştir.²⁸⁰ Namazgahlar caminin olmadığı alanlarda, genellikle kentin dışarısında kurulan yapılardır. Prizren’deki namazgahın ileride camiye

²⁷⁸Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli’de Osmanlı Mirası...*, s.264-265.

²⁷⁹Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova’da Osmanlı Mimari Eserleri...* s.641-650.

²⁸⁰Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli’de Osmanlı Mirası...*, s.270.

dönüştürülebilmesine yönelik bir inşanın yapıldığı namazgahın temellerinden görülmektedir.²⁸¹

Resim 3.68: Fatih Sultan Mehmed Namazgahı (Kırık Cami)²⁸²



Fatih Sultan Mehmet, Kosova’da kıldığı ilk Cuma namazını Kırık Camiinde kılmıştır. Ne yazık ki günümüzde camiye ait kible duvarından sadece bir bölüm ayakta kalabilmiştir.

²⁸¹ Altay Suroy Recepoğlu, *Prizren’de Türk Dönemi...*,s.16.

²⁸² Altay Suroy Recepoğlu, *Prizren’de Türk Dönemi Kültür Mirası*, Kosovahaber yayınları, Kosova, 2009, s.15.

Resim 3.69: Arasta (Evrenos Bey) Cami(Dünü ve Bugünü)²⁸³



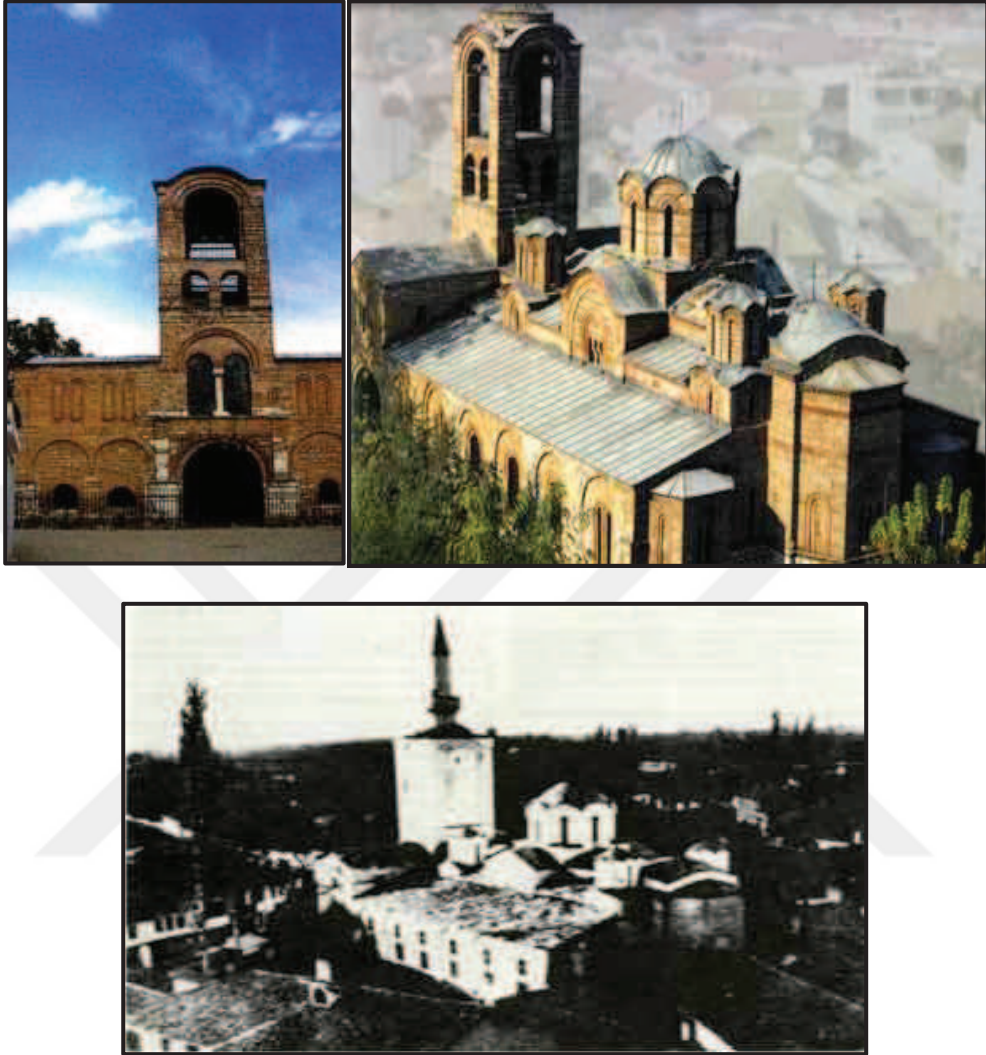
Balkanlar somut kültürel miras varlıklarından bazıları günümüze sadece bir kısım kalıntılarıyla ulaşabilmiştir. Cami kısmı olmayan günümüzde yalnızca minaresi ayakta olan Evrenos veya diğer adıyla Arasta Cami Prizren merkezde postahane karşısında yer almaktadır. 1963 yılında yıktırılan cami günümüzde bir bankanın otoparkı olarak kullanılmaktadır.²⁸⁴

Kosova somut kültürel miras değerleri arasında oldukça önemli bir yeri olan Arasta Cami günümüzde yapım amacı dışında kullanılarak, bünyesinde barındırdığı kültürel ve tarihi ruhtan uzaklaşmış niteliktedir.

²⁸³ Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli'de Osmanlı Mirası...*, s.256.; Altay Suroy Recepoğlu, *Prizren'de Türk Dönemi...*, s.24.

²⁸⁴ Altay Suroy Recepoğlu, *Prizren'de Türk Dönemi...*, s.24.

Resim 3.70: Fethiye (Cuma/Atif) Cami²⁸⁵

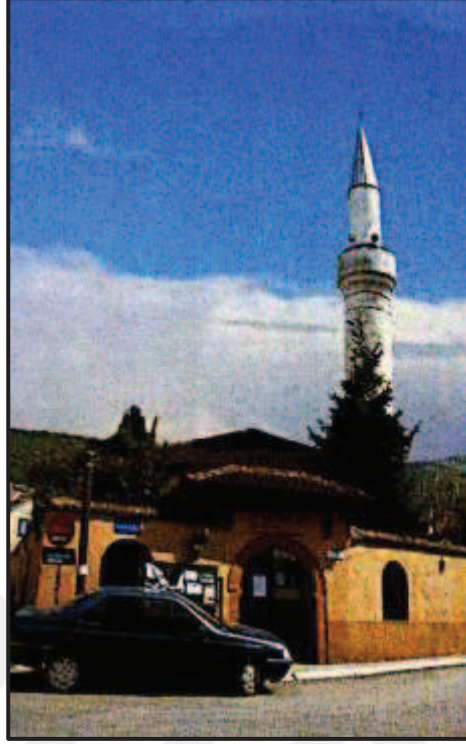


Resim 3.70’de gösterilen Hem Sırp lar hem de Osmanlı ve günümüz Kosova’lıları için çok önemli bir eser olan Cuma-Fetih Cami veya Bogorodica Ljeviska katedrali Prizren’in Yeni Mahalle semtinde bulunmaktadır. 854 yılına inşa edilmiş olan yapı 15.yy da Fatih Sultan Mehmed’in Prizren’i fethiyle camiye dönüştürülmüştür. 1912 yılında Osmanlı egemenliğinden Prizren’in çıkmasından sonra 1923 yılında tekrar kiliseye dönüştürülmüş, ancak 1999 yılındaki savaştan sonra kullanım dışı kalmıştır.²⁸⁶

²⁸⁵ Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli’de Osmanlı Mirası...*, s.255.; Serbian Orthodox Church, Bogorodica Ljeviska Cathedral, <<http://www.kosovo.net/ljeviska.html>> (24.07.2017).

²⁸⁶ Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova’da Osmanlı Mimari Eserleri...* s.658-659.

Resim 3.71: İlyas Kuka Cami²⁸⁷



Resim 3.71’de gösterilen İlyas Kuka Camii, Prizren’deki en eski cami olarak kayıtlarda geçmektedir. Kukli Mehmen Beyin dedesi İlyas Kuka tarafından 1548 yılında yapılmış olup, günümüzde ibadete açık durumdadır.²⁸⁸

Resim 3.72’de yer alan Sinan Paşa Cami, İkinci Dünya Savaşından sonra 1991 yılına kadar ibadete kapatılmış, bu yıldan itibaren 1993 yılına kadar sadece Ramazan aylarında 1993 yılından ise tamamen ibadete açılmıştır. Tek Türkçe vaaz verilen cami’dir. 1995 -96 yılları arasında tamir gördükten sonra 2011 yılında TİKA tarafından restore edilmiştir.²⁸⁹

Sinan Paşa gibi TİKA’nın restore ettiği somut kültürel miras varlıklarının istisnasız hepsine bakıldığında, söz konusu eserlerin restorasyon süreci öncesinde sahip oldukları tarihi ve kültürel dokuyu restorasyon süreci sonrasında da taşıdıkları gözlemlenmiştir.

²⁸⁷ Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli’de Osmanlı Mirası...*, s.256.

²⁸⁸ Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova’da Osmanlı Mimari Eserleri...* s.675.

²⁸⁹ Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli’de Osmanlı Mirası...*, s.256

Resim 3.72: Sinan Paşa Cami²⁹⁰



Balkanlar’da Türk kültürüne ait somut kültürel miras eserlerine yönelik TİKA eliyle gerçekleştirilen restorasyon çalışmaları neticesinde tarihi doku korunmuş, Kosova ve diğer Balkan ülkelerinde mevcut olan Osmanlı eserleri üzerinde uygulanan başarılı restorasyon çalışmaları vasıtasıyla, bölgede yıllardır yaşatılan Türk-İslam kimliğinin mevcudiyeti korunmuştur.

Resim 3.73: Terzi Mehmed (Memi) Cami²⁹¹



²⁹⁰ Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli’de Osmanlı Mirası...*, s.256.

²⁹¹ Ibid. s.264.

1721 yapım tarihli olan Terzi Mehmed Cami 2006 yılına kadar iç süslemeleri orijinal kalan bir cami iken, 2006 yılında yapılan tadilatla süslemeleri de sıvanmış ve kaybolmuştur.²⁹²

Resim 3.74: Holy Saviour Kilisesi²⁹³



Resim 3.74’de gösterilen Holy Saviour Kilisesi 14. yy eseri olup 1999 savaşında Alman NATO güçlerince korunmuştur. Günümüzde ayakta, ancak onarım gerekmektedir.

Resim 3.75: Kutsal Başmelekler Sırp Ortodoks Manastırı²⁹⁴



²⁹² Altay Suroy Recepoğlu, *Prizren’de Türk Dönemi...*, s.83.

²⁹³ Serbian Orthodox Church, St. Spas Church - St. Saviour <<http://www.kosovo.net/svspas.html>> (20.07.2017).

²⁹⁴ Serbian Orthodox Church, Holy Archangels Monastery<<http://www.kosovo.net/esarhangel.html>> (20.07.2017).

14.yy Sırp eseri olan Kutsal Başmelekler Manastırı çoklu bir yapı olarak inşa edilmiş kalıntıları Resim 3.75’de gösterilmektedir. 1999 yılındaki savaşta Alman Nato güçleri tarafından savaş esnasında korunmuş olup günümüze ulaşan bir diğer yapıdır.

Resim 3.76: St. Mark's Manastırı²⁹⁵



Resim 3.76’da önceki ve sonraki hali verilen 15.yy eseri olan St. Mark’s Manastırı 1999 Kosova Savaşında tamamen yıkılmıştır.

Resim 3.77: Holy Trinity Manastırı²⁹⁶



1992 yılında inşa edilip 1999 Kosova Savaşında İtalyan NATO güçlerinin kullanımı esnasında yıkılan manastır Resim 3.77’de görüleceği üzere tekrar inşa edilip 2013’te kullanıma açılmıştır.

²⁹⁵ Serbian Orthodox Church, Monastery of St. Apostle Mark<<http://www.kosovo.net/esvmarko.html>> (20.07.2017).

²⁹⁶ Serbian Orthodox Church, The Holy Trinity Church <<http://www.kosovo.net/sk/crucified/churches/ch13.html>> (20.07.2017). ; Eparhija, The Holy Trinity Church <<http://www.eparhija-prizren.com/sr/vesti/proslavljenja-slava-hrama-sv-trojice-u-zubin-potoku-i-osvecen-novi-crkveni-dom>> (21.07.2017)

Tablo 3.5: Prizren'de Diğer Somut Kültürel Miras Varlıkları, Mevcut Durumları ve Koruma Bilgileri²⁹⁷

Eserler	Türü	Mevkii	Yapım Tarihi	Banisi	Kullanım Durumu	Restorasyon Bilgisi
Katip Sinan Bey Cami	Cami	Levişah Mahallesi	1591	Katip Sinan Bey	Kullanımda	1893 Yılında Tamir Görmüş- Bakımlı
Maksud Paşa Cami	Cami	Maraş Mahallesi	1566	Hasan Çelebi	Kullanımda	Bakımlı
Hacı Kasım Cami	Cami	Tabakhane Senti	16.yy	Kukli Mehmed Bey	Kullanımda	Orijinal Görünümü Tamiratlar İle Kaybetmiş
Hacı Ramadan (Kör Ağa) Cami	Cami	Kör Ağa Mahallesi	18.yy		Kullanımda	1995 Yılı Onarımında Büyük Kısmı Yenilenmiş
Mahmud Paşa Cami	Cami	Hoça Mahallesi	1833	Mahmud Paşa	Kullanımda	2003 Yılında Yıkılarak 2006 Yılında Yeni Yapıldı
Mamuşa / Eski Mir (Kamber Ağa) Cami	Cami	Mamuşa Köyü	19.yy		Kullanımda	1983 yılında Yerine Yeni Cami Yapılmış
Müderri Ali Efendi Cami	Cami	Rode Konçar Sokağı	16.yy		Kullanımda	1975 Yılında Yanmış, 1979 Yılında Yeniden İnşa Edilmiş
Tabakhane Cami	Cami	Tabakhane Senti			Kullanımda	2008 -2010 Restorasyon Yapılmış
Tercüman İskender Bey Cami	Cami	Dragoman Mahallesi	18.yy	Tercüman İskender Bey	Kullanımda	1976 Yılında Yanmış Ve Yeniden Yapılmış
Saraçhane Cami	Cami	Prizen Postahanesi Yanı	16.yy	Kukli Mehmed Bey	Kullanımda	1969 Yılında Yol İçin Son Cemaat Yeri Yıkılmış
Seydi Bey Cami	Cami	Merkez - Lenin Sokağı	17.yy	Seyid Bey	Kullanımda	Bakımlı
Rahoveç/ Trolışte Köyü Cami	Cami	Trolışte Köyü	1505	Sultan II. Mehmed	Kullanım dışı	1999 Yılında Sırplar Tarafından Yıkılmış
Rahoveç/ Zırza Köyü Hüseyin Ağa Cami	Cami	Zırza Köyü	1900	Hüseyin Sipahi	Kullanımda	Sırplar Tarafından Yıkılmış, Köy Halkı Onarmış
Yavuz Mehmed Efendi Medresesi	Medrese	Sinan Paşa Camii Karşısında			Kullanım Dışı	Kafe Olarak Kullanılıyor
Şemseddin Ahmed Bey Hamamı	Hamam	Kör Ağa Mahallesi	1498	Şemsuddin Ahmed Bey	Kullanımda - Arkeoloji Müzesi	Onarılmış - Bakımlı

²⁹⁷ Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri...*; Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli'de Osmanlı Mirası...*, ve Ekrem Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Yugoslavya...*, çalışmalarından derlenerek hazırlanmıştır.

14.yy ile 20.yy arasında inşa edilen ve Prizren’de bulunan diğer somut kültürel miras varlıklarından 12 cami, 5 çeşme, 4 konak, 8 tekke, 1 saat kulesi, 2 köprü günümüzde kullanımdadır.

Tablo 3.5: Prizren'de Diğer Somut Kültürel Miras Varlıkları, Mevcut Durumları ve Koruma Bilgileri (Devamı)

Karabaş Efendi Türbesi	Tekke / Türbe	Osmanlı Mezarlığı	19.yy		Kullanımda	Bakımlı
Kemani Rabia Hanım Türbesi	Tekke / Türbe	Osmanlı Mezarlığı	1905	Sadrazam Cevad Paşa	Kullanımda	Bakımlı
Şeyh Hulusi Efendi Türbesi	Tekke / Türbe	Seydi Bey Camii Yanı	19.yy	Şeyh Hulusi Recep Efendi	Kullanımda	Bakımlı
Şeyh Hüseyin Türbesi	Tekke / Türbe	Osmanlı Mezarlığı	19.yy		Kullanımda	Bakımlı
Küçük Kruşa Köyü / Hasan Baba Türbesi	Tekke / Türbe	Küçük Kruşa Köyü	18.yy		Kullanımda	Bakımlı
Rohoveç Saat Kulesi	Saat Kulesi	Zırza Köyü	1815		Kullanım Dışı	Bakımsız
Prizen Saat Kulesi	Saat Kulesi	Merkez-Saraçhane Sokak	19.yy	Eşref Paşa	Kullanımda	1975 Yılı Onarım Görmüş
Mamuşa Saat Kulesi	Saat Kulesi	Mamuşa	1815	Mahmud Paşa		Bakımlı
Prizen Rüştıyesi	Rüştıye	Tabahane			Kullanım Dışı	1995 Yılında Yangında Hasar Gördü
Prizen Eski Belediye Binası	Bina	Merkez	18.yy		Kullanım Dışı	2008-2010 Restorasyon
Kırkpınar Köprüsü	Köprü	Bistriça Nehri Üzerinde	18.yy		Kullanım Dışı	Bakımsız
Suzi Çelebi Köprüsü	Köprü	Tabakhane Senti	16.yy	Suzi Çelebi	Kullanımda	Yıkılmış, 2005 Yılında Yeniden Yapılmış
Ali Bey Köprüsü	Köprü	Şadırvan Senti	1534	Ali Bey	Kullanımda	1982 Yılı Onarım Görmüş

Kullanım dışı olan eserlerin birçoğu ise bakımsızlıktan veya başka amaçlar ile kullanıldıklarından kültürel miras ruhunu yansıtamamaktadır.

Tablo 3.5: Prizren'de Diğer Somut Kültürel Miras Varlıkları, Mevcut Durumları ve Koruma Bilgileri (Devamı)

Belediye Çeşmesi	Çeşme	Arasta Camii Arkası	19.yy		Kullanım Dışı	1925 Yılında Yol Sebebi İle Taşınmış
Binbaşı Çeşmesi	Çeşme	Leninova Caddesi	19.yy		Kullanımda	Bakımsız
Esmâ Hanım Çeşmesi /Taş Çeşme	Çeşme	Saraçhane Sokak	19yy	Esmâ Hanım	Kullanım Dışı	Söküldü Prizren Arkeoloji Müzesinde
Feyzullah Sipahi Çeşmesi	Çeşme	Kör Ağa Mahallesi	1846	Feyzullah Sipahi	Kullanımda	Bakımlı
Sinanpaşa Çeşmesi	Çeşme	Sinan Paşa Camii	19.yy		Kullanımda	Bakımsız
Hacı Ramazan Çeşmesi	Çeşme	Kör Ağa Mahallesi	18.yy		Kullanımda	Bakımlı
Şadırvan Çeşmesi	Çeşme	Şadırvan Sementi	19.yy		Kullanımda	Bakımsız
Prizen Kalesi	Kale	Prizen Güney Doğusu	Romalılar Dönemi	Rüstem Paşa	Kullanım Dışı	Bakımsız- Yapıları Yıkılmış
Adem Ağa Konağı	Konak	Saraçhane Sokak	19.yy	Jön Türk Adem Ağa	Kullanımda	Bakımsız
Fikret Mustafa Konağı	Konak	Saraçlar Sokağı	18.yy		Kullanımda	Bakımlı
Musa Şehzade Konağı	Konak	Gani Çavdarbaşı sokak	19.yy	Musa Şehzade	Kullanım Dışı	Bakımsız
Şaip Paşa Konağı	Konak	Bistriça Nehri Kenarında	19.yy	Saip Paşa	Kullanım dışı	Büyük Kısmı Yıkılmış
Abdullah Ağa Konağı	Konak	Bayraklı Mahallesi	19.yy	Abdullah Ağa	Kullanımda-Konut	İyi Bakılmış
Nusret Efendi Konağı	Konak	Bayraklı Mahallesi	19.yy		Kullanımda	Bakımlı
Acize Baba (Sadi Tarikatı) Tekkesi Ve Türbesi	Tekke / Türbe	Maksud Paşa Camii Arkası	1747	Şeyh Süleyman Acize Baba	Kullanımda	Bakımlı
Kurila (Şeyh Hasan Efendi) Kadiri Tekkesi	Tekke / Türbe	Kurila Mahallesi	18.yy	Şeyh Hasan Horosani	Kullanımda	Bakımlı
Kutup Musa Tekkesi Ve Türbesi	Tekke / Türbe	Tabakhane Sementi	16.yy	Şeyh Kutup Musa	Kullanımda	Türbe Kısmı Bakımlı
Rifai (Hüseyin Efendi) Tekkesi	Tekke / Türbe	Beyzade	1893		Kullanım Dışı	Teknik Okul İçin Yıkılmış

3.8.11. Vushtri

Kosova'nın bir diğer şehri Vushtri, 1455 yılında Osmanlı topraklarına katılmış 1912 yılına kadar da Osmanlı şehir mimarisi ile inşa olunmuştur. Vushtri'de öne çıkan eserlere bakıldığında Gazi Ali Bey Cami, Kahramanlı Camii, Zeynel Bey Hamamı, Kale ve Mahmud Paşa Köprüsü önemli eserler arasındadır.

Resim 3.78'de yer alan Gazi Ali Bey Cami, medrese, hamam ve çok sayıda dükkandan oluşan bir külliyein parçasıdır. Günümüze sadece cami kısmı ulaşabilmiştir. Vushtri şehir merkezinde çarşı mahallesinde bulunmaktadır. Sancakbeyi Gazi Ali Bey tarafından 15.yy ortalarında inşa ettirilmiş olup, 1999 yılı Kosova savaşında hasar görmüş ve minaresi yıkılmıştır. Daha sonra Birleşik Arap Emirlikleri tarafından restore edilmiştir.²⁹⁸

Resim 3.79'daki Kahramanlı Cami, şehir merkezinde yer almakta olup, adını bölgeye Karaman'dan göç ederek yaptıran ailelerden almaktadır. Yakın zaman önce tadilat geçirmiş ve günümüzde ibadete açık durumdadır.²⁹⁹

Resim 3.78: Gazi Ali Bey Cami³⁰⁰



²⁹⁸Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri...* s.906-914.

²⁹⁹Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Divaracı, *Rumeli'de Osmanlı Mirası...*, s.281.

³⁰⁰ Ibid.

Resim 3.79: Karamanlı Cami³⁰¹



Karamanlı Cami, Anadolu mimari özellikleri örnek alınarak inşa edilmiş olup TİKA tarafından yapılan başarılı restorasyon çalışması neticesinde özü bozulmadan günümüzde Kosova’da bulunan kültürel miras değerleri arasına girmiştir.

Resim 3.80: Zeynel Bey Hamamı³⁰²



Zeynel Bey tarafından 18.yy da erkekler hamamı olarak yaptırılan Resim 3.80’deki hamam günümüzde bakımsız ve onarıma muhtaç durumdadır. Bir kısmı dükkan ve depo olarak kullanılmaktadır.³⁰³

³⁰¹ Ibid. s.281-282.

³⁰² Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli’de Osmanlı Mirası...*, s.283.

Resim 3.81: Mahmud Paşa Köprüsü³⁰⁴



Mahmud Paşa'nın 15.yy da yaptırdığı köprü, Eski Köprü veya Voyinaviç Köprüsü olarak da tanınmaktadır.³⁰⁵ Günümüzde kullanılmamakta ve bakımsızdır.

Resim 3.82: Vushtri Kalesi³⁰⁶



Romalılar Döneminde inşa edildiği kaynaklarda yer alan kale, 1455 yılında Fatih Sultan Mehmed'in Vushtri'yi fethiyle tamamen yıkılıp yeniden inşa edilmiş, şehir bu

³⁰³Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri...* s.918-919.

³⁰⁴Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli'de Osmanlı Mirası...*, s.284.

³⁰⁵Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri...* s.926.

³⁰⁶Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli'de Osmanlı Mirası...*, s.283-284.

kalenin içerisinde oluşturulmuştur. Günümüzde tüm iç yapıları yıkılan kale, bakımsız durumdadır.³⁰⁷

3.8.12. Yakova (Gjakove)

Resim 3.83’de yer alan Yakova’nın önemli eserlerinden Hacı Ömer Cami ve Mektebi 18.yy da (1750 yılında) inşa edilmiş olup, günümüzde Hacı Ömer Mahallesinde bulunmaktadır. Zaman içerisinde yapılan tadilatlarla iç süslemeleri badana ile kapatılmış ancak günümüzde hala ibadete açıktır. Mektep yapısı ise 2005 yılında Sipahi ailesi tarafından Yakova İslam Birliğine hibe edilmiştir. Şuan özel bir şirket tarafından kullanılmaktadır.³⁰⁸

Resim 3.83: Hacı Ömer Cami ve Mektebi³⁰⁹



Eski Yakova Çarşısında 1594 yılında inşa edilen Hadım Süleyman Ağa Külliyesinden günümüze sadece cami, mektep ve hazire ulaşmıştır. Resim 3.84’de cami ve

³⁰⁷Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova’da Osmanlı Mimari Eserleri...* s.915.

³⁰⁸Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova’da Osmanlı Mimari Eserleri...* s.56.

³⁰⁹Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli’de Osmanlı Mirası...*, s.286.

mektepe gösterilmektedir. 1999 yılından Sırların ağır hasar verdiği cami İsveç'in Cultural Hertage Without Borders kuruluğu tarafından 2004-2010 yılları arasında restore edilmiştir. Müftölük ise 2002 yılında restore edilmiş olup, Yakova Müftölüğü tarafından kullanılmaktadır.³¹⁰

Resim 3.84: Hadım Süleyman Ağa Cami, Mektebi ve Kütüphanesi³¹¹



Resim 3.85'deki Getsi Cami 19.yy da inşa edilmiş Deshinoret e Popilit caddesinde yer almaktadır. 1999 yılındaki savaşı sırasında ciddi hasar gören cami yeniden inşa edilmiş olup, günümüzde sadece minaresi tarihidir.³¹²

Resim 3.85: Getsi Cami³¹³



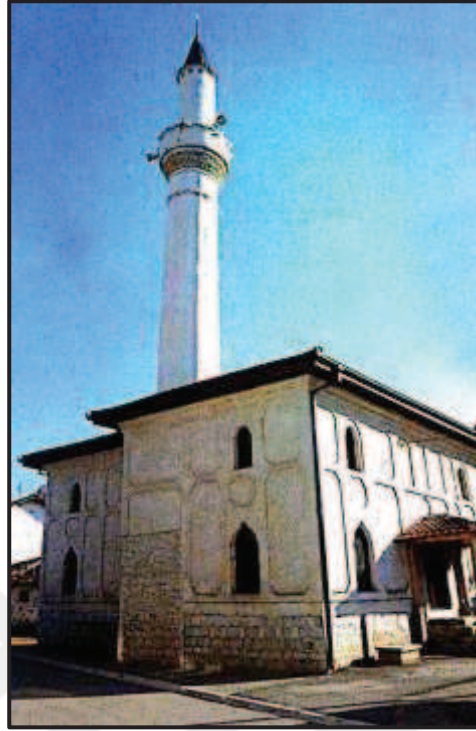
³¹⁰ Ibid.s287

³¹¹ Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli'de Osmanlı Mirası...*, s.285.

³¹² Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri...* s.56.

³¹³ Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli'de Osmanlı Mirası...*, s.286.

Resim 3.86: Gerçar (Çömlekçiler) Camii³¹⁴



19.yy da yaptırılan Resim 3.86'daki Gerçar Cami, adını bölgede çokça bulunan çömlekçilerden almaktadır. Gerçar anlam olarak çömlekçi demektir.³¹⁵ Yakın zamanda restore edilmiş olan camii ibadete açık durumdadır.

Resim 3.87: Kosar Camii³¹⁶



³¹⁴ Ibid. s.287.

³¹⁵ Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri...* s.50.

³¹⁶ Şakir Meraki & Ferhan Meraki, "Kosova'daki Kosar Camisi'nde Restorasyona Dönük Proje Çalışmaları", *Restorasyon Yıllığı*, 2013, s. 30;40

<<http://istanbulavrupa.vgm.gov.tr/editor/file/Vak%C4%B1f%20Restorasyon%20Y%C4%B1ll%C4%B1%C4%9F%C4%B1/say%C4%B1%2013/BALKAN%20PDF%2026-41.pdf>> (23.07.2017).

Cami, Yakova şehir merkezinde, ismini verdiği Kosar Mahallesi'nde, Hüsnü Dobruna Caddesi üzerinde, geniş bir avlu içinde yer alır. Cami, giriş kapısının alınlığındaki kitabesine göre tarihlendirilmekte; bu kitabeye göre yapı, H. 1220 / M. 1805 - 1806 tarihinde Kosar Ailesinden Süleymanoğlu Muhammed Bey tarafından yaptırılmıştır.³¹⁷

Resim 3.88: Mahmud Paşa Cami³¹⁸



19.yy başlarında Prizen'li Mutasarrıf Mahmud Paşa tarafından Küçük Çarşı Caddesi üzerine inşa ettirilmiştir. Kot farkından dolayı Cami'nin diğer kısmında dükkanlar olduğu görülmektedir.³¹⁹

³¹⁷ Şakir Meraki & Ferhan Meraki, "Kosova'daki Kosar Camisi'nde...", s.28.

³¹⁸ Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli'de Osmanlı Mirası...*, s.290.

³¹⁹ Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri...* s.75.

Tablo 3.6: Yakova'da Diğer Kültürel Miras Varlıkları, Mevcut Durum ve Koruma Bilgileri³²⁰

Eserler	Türü	Mevkii	Yapım Tarihi	Banisi	Kullanım Durumu	Restorasyon Bilgisi
Hanka Kızıl Cami	Cami	Şevki Şahsivari Caddesi	1654	Hanka Hatun	Kullanım da	İkinci Dünya ve Kosova Savaşı Sebebiyle İki Onarım Geçirmiş
Hasan Ağa Cami	Cami	Rugova Köyü	1580		Kullanım da	1999 Savaşı Sonrası 2001 Restorasyon
Halil Efendi Cami	Cami	Heroite Popilit Caddesi	19.yy	Halil Efendi	Kullanım Dışı	2000 yılına tamir edilmiş, Kurs olarak Kullanılıyor
Gül (Çül) Cami	Cami	Nana Tereza Caddesi	1812		Kullanım da	Bakımlı
Molla Yusuf Cami	Cami	İsmail Kemal Caddesi	1812		Kullanım da	Bakımlı
Yeni (Kerim Bey /Sofa) Cami	Cami	Nana Tereza Caddesi	19.yy		Kullanım da	Bakımlı
Küçük Medrese	Medrese	Hadım Camii Yakınında	19.yy		Kullanım dışı	Mesken Olarak Kullanılıyor
Yeni (Kerim Bey /Sofa) Mektebi	Mektep	Nana Tereza Caddesi	19.yy		Kullanım Dışı	Depo Olarak Kullanılıyor
Eski Haraçi Hanı	Han	Çarşı Merkezi	16.yy	Astrit Haraçija	Kullanım Dışı	Marangozhane Deposu
Yeni Haraçi Hanı	Han	Çarşı Merkezi	1911	Mahmu d Ağa	Kullanım Dışı	Yakova Anıtlar Kurumu Restore Etmiş- Lokanta
Yakova Çarşısı	Çeşme	Merkez	15.yy		Kullanım da	2001 Yılında Restore Edilmiş
Yeni Debbağhane	Debbağhane	Kirana Nehri Yakınında	19.yy		Kullanım Dışı	Bakımsız
Tabak / Debbağ köprüsü	Köprü	Frenik Nehri Üzerinde	18.yy	Esnaf Loncası	Kullanım Dışı	Bakımsız
Taliç Köprüsü	Köprü	Kemal Baki Caddesi	18.yy	Esnaf Loncası	Kullanım da	2005 yılında Restore Edilmiş
Terzi Köprüsü	Köprü	Drenik Nehri Üzerinde	1796	Esnaf Katkısı	Kullanım Dışı	Bakımlı
Batuşa Kulesi	Kule	Şehir Merkezi	19.yy		Kullanım Dışı	Dükkan ve Konut
Hasan Ağa Kulesi	Kule	Rugova Köyü	16.yy		Kullanım Dışı	Bakımsız

³²⁰Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri...*; Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı, *Rumeli'de Osmanlı Mirası...*, ve Ekrem Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Yugoslavya...*, çalışmalarından derlenerek hazırlanmıştır.

Tablo 3.6: Yakova'da Diğer Kültürel Miras Varlıkları, Mevcut Durum ve Koruma Bilgileri (Devamı)

Sina Konağı	Konak	Nana Tereza Caddesi	19.yy		Kullanım da	Yakova Etnografya Müzesi
Hacı Şeyh Mustafa Tekkesi	Tekke / Türbe	Nana Tereza Caddesi	19.yy	Hacı Şeyh Musa	Kullanım da	Bakımlı
Bektaşî Tekkesi	Tekke / Türbe	Merkezin Uzağında	1895	Hacı Adem Baba	Kullanım da	Bakımlı
Sadi Tekkesi / Büyük Tekke	Tekke / Türbe	Hadım Mahallesi	18.yy		Kullanım da	Bakımlı
Şeyh Emin (Acize Baba) Tekkesi	Tekke / Türbe	İsmail Kemal Caddes	1699	Acize Baba	Kullanım da	Bakımlı
Nukdi Baba (Şeyh Fettah) Türbesi	Tekke / Türbe	Şeyh Fettah Mezarlığı İçinde	19.yy		Kullanım da	Bakımlı
Yakova Rüştîyesi	Rüştîye	Kirana Nehri Yakınında	19.yy		Kullanım dışı	Müzik Okulu

15.yy ile 19.yy arasında inşa edilen ve Yakova'da bulunan diğer somut kültürel miras varlıklarından 5 cami, 1 çeşme, 1 konak, 5tekke, 1 rüştîye günümüzde kullanımdadır. Kullanım dışı olan eserlerin birçoğu ise bakımsızlıktan veya başka amaçlar ile kullanıldıklarından kültürel miras ruhunu yansıtamamaktadır.

3.9. Günümüze Ulaşmayan Somut Kültürel Miras Varlıkları

Kosova'nın tamamen veya kısmen var olan günümüzdeki eser sayısı kadar günümüze ulaşmayan önemli tarihi ve kültürel varlıkları da bulunmaktadır. Bunların büyük bir çoğunluğu arşiv belgelerinde veya yapılan saha araştırmalarında tespit edilmiştir. 1389'dan 1912 yılına kadar Osmanlı egemenliğinde olan Kosova'nın Osmanlı eserlerinin dahi tespiti bu kadar zor iken daha önceki medeniyetlerden kalma eserleri tespit etmek daha da zorlaşmaktadır. Bu anlamda Ekrem Ayverdi'nin hem arşiv belgelerine hem de kendi saha çalışmasına dayanan tespitleri ile 2001 yılında envanter çalışması yapan Mehmet Zeki İbrahimgil ve ekibinin çalışmaları Kosova'da Osmanlı kültürel mirasının izlerini sürmemizi kolaylaştırmaktadır. Aşağıdaki Tablo 5-12 arasında verilen listelerde günümüze ulaşmadığı tespit edilen Kosova'daki Osmanlı eserleri verilmektedir. Ancak şu

gerçek unutulmamalıdır ki yeni arşiv belgeleri gün yüzüne çıktıkça bu listelerdeki eserlerin sayıları da artmaktadır.

3.9.1. Gilan

Gilan'da bulunan 10 cami, 1 mescit, 2 türbe, 3 tekke, 1 mektep, 1 medrese, 1 hamam, 1 han, 1 bina, 1 konak olmak üzere toplam 22 somut kültürel miras varlığı günümüze ulaşmamıştır.

Tablo 3.7: Gilan'da Günümüze Ulaşmayan Kültürel Miras Varlıkları³²¹

1	Cami	Dere Mahallesi Cami
2	Cami	Çaravalya Köyü Yeni Cami
3	Cami	Kameneoglava Köyü Cami
4	Cami	Karaçova-i Bala (Karavariça) Köyü Yeni Cami
5	Cami	Koniçe (Konçiç) Köyü Hüseyin Ağa Cami
6	Cami	Koniçe -Radin Köyü (Radinci) Hüseyin - Hasan Cami
7	Cami	Koniçe -Radin (Radinci) Köyü Murad Cami
8	Cami	Podrade Köyü Yeni Cami
9	Cami	Poyran Köyü Yeni Ahali Cami
10	Cami	Sarine KöyüCami
11	Mescid	Dumoş Köyü Yeni Mescidi
12	Türbe	Koniçe Köyü (Konçiç) Turabi Baba Türbesi
13	Türbe	Koniçe - Dona Köyü Divane Derviş Beşir Sultan Türbesi
14	Tekke	Koniçe Köyü (Konçiç) İsmail Efendi Nakşibendi Tekkesi
15	Tekke	Koniçe Köyü (Konçiç) Sadi Tekkesi
16	Tekke	Korsaço (Karaçvar) Köyü Halveti Tekkesi
17	Mektep	3 Adet Mektep
18	Medrese	Medrese
19	Hamam	Hamam
20	Han	20 Adet Han
21	Bina	Redif Dairesi ve Rebboy
22	Konak	Bey Konağı

³²¹Ekrem Hakkı Ayverdi, Avrupa'da Osmanlı Mimarî Eserleri: Yugoslavya, Cilt: 2, 1981; Raif Vırmiça, *Kosova'daki Osmanlı Mimarî Eserleri I*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999; Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova'da Osmanlı Mimarî Eserleri*, Cilt:2, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Yayınları, , Ankara, 2006, s.931-988. Eserlerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

3.9.2. İpec (Pec)

İpek'te bulunan 19 cami, 1 han, 1 hamam, 1 imarathane, 3 tekke, 1 kütüphane, 3 medrese, 3 mektep, 1 saat kulesi olmak üzere toplam 33 somut kültürel miras varlığı günümüze ulaşmamıştır.

Tablo 3.8: İpec'de (Pec) Günümüze Ulaşmayan Kültürel Miras Varlıkları³²²

1	Külliye	Merre Hüseyin Paşa Külliyesi
2	Külliye	Obranzade Mehmed Bey Külliyesi
3	Cami	Merre Hüseyin Paşa Cami
4	Cami	Obranzade Mehmed Bey Cami
5	Cami	Hacı Mehmed Cami
6	Cami	İshak Hoca Ağaç (Ahşap) Cami
7	Cami	Hacı Hamza Cami
8	Cami	Hacı Kurt Cami
9	Cami	Kara Hüseyin Paşa Cami
10	Cami	Lisoma Cami
11	Cami	Molla Yusuf Cami
12	Cami	Osman Çavuş Cami
13	Cami	Sinan Çeribaşı Cami
14	Cami	Şadırvan Cami
15	Cami	Berena Köyü / Tahir Ağa Cami
16	Cami	Gosine (Guska) Ali Paşa Cami
17	Cami	Leboşede (Lebone) Köyü Cami
18	Cami	Rogan (Rogovo) Köyü Cami
19	Cami	İstočka (İstok) Köyü Cami
20	Han	Merre Hüseyin Paşa Hanı
21	Hamam	Merre Hüseyin Paşa Hamamı
22	İmarathane	Obranzade Mehmed Bey İmarathanesi
23	Tekke	Halveti Kadiri Tekkesi
24	Tekke	Rifai Tekkesi
25	Tekke	Mevlevihane
26	Kütüphane	Atik Kütüphane
27	Medrese	Obranzade Mehmed Bey Medresesi
28	Medrese	Atik Medrese
29	Medrese	Büyük Medrese
30	Mektep	Kahraman Paşa Mektebi
31	Mektep	Rızvan Bey Mektebi
32	Mektep	İsmi Bilinmeyen 12 Mektep
33	Saat Kulesi	Pec Saat Kulesi

³²²Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimarî Eserleri: Yugoslavya*, Cilt: 2, 1981; Raif Vırmiça, *Kosova'daki Osmanlı Mimarî Eserleri I*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999; Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, Cilt:2, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Yayınları, , Ankara, 2006, s.931-988. Eserlerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

3.9.3. Kaçanık

Kaçanık'te bulunan 2 tekke, 1 mektep, 1 imarathane, 1 han, 1 köprü olmak üzere toplam 5 somut kültürel miras varlığı günümüze ulaşmamıştır.

Tablo 3.9: Kaçanık'te Günümüze Ulaşmayan Kültürel Miras Varlıkları³²³

	<u>Türü</u>	<u>Kaçanık</u>
1	Tekke	Bektaşî Tekkesi
2	Tekke	Şeyh Feyzullah Tekkesi
3	Mektep	Sinan Paşa Sibyan Mektebi
4	İmarathane	Sinan Paşa İmarathanesi
5	Han	Sinan Paşa ve Mehmed Paşaya Ait 4 Han
6	Köprü	Kaçanıklı Mehmed Paşa Köprüsü

3.9.4. Mitroviça

Mitroviça'da bulunan 9 cami, 1 tekke olmak üzere toplam 10 somut kültürel miras varlığı günümüze ulaşmamıştır.

Tablo 3.10: Mitroviça'da Günümüze Ulaşmayan Kültürel Miras Varlıkları³²⁴

	<u>Türü</u>	<u>Mitroviça</u>
1	Cami	Ali Paşa Cami
2	Cami	Hacı Kırca (Boşnak) Cami
3	Cami	İbar Cami
4	Cami	Hacı Delil Cami
5	Cami	Hamidiye Cami
6	Cami	Karagözoğlu Hasan Ağa Cami
7	Cami	Kum Cami
8	Cami	Saray Mahallesi Cami
9	Cami	Banksa Köyü Arap Ahmed Paşa Cami
10	Tekke	Mitroviça Tekkesi

³²³Ekrem Hakkı Ayverdi, Avrupa'da Osmanlı Mimarî Eserleri: Yugoslavya, Cilt: 2, 1981; Raif Vırmiça, *Kosova'daki Osmanlı Mimarî Eserleri I*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999; Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, Cilt:2, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Yayınları, , Ankara, 2006, s.931-988. Eserlerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

³²⁴Ekrem Hakkı Ayverdi, Avrupa'da Osmanlı Mimarî Eserleri: Yugoslavya, Cilt: 2, 1981; Raif Vırmiça, *Kosova'daki Osmanlı Mimarî Eserleri I*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999; Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, Cilt:2, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Yayınları, , Ankara, 2006, s.931-988. Eserlerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

3.9.5.Priştine

Priştine’de bulunan 35 cami, 2 mescit, 5 medrese, 2 mektep, 2 hamam, 1 han, 1 hastane, 1 kışla, 1 köprü, 24 çeşme olmak üzere toplam 74 somut kültürel miras varlığı günümüze ulaşmamıştır.

Tablo 3.11: Priştine'de Günümüze Ulaşmayan Kültürel Miras Varlıkları³²⁵

	Türü	Priştine
1	Külliyeye	Emir Alaaddin Külliyesi
2	Külliyeye	Kadı Yunus (Lokaç) Külliyesi
3	Cami	Emir Alaaddin Cami
4	Cami	Kadı Yunus (Lokaç) Cami
5	Cami	Dıraz Ali Çelibası Cami
6	Cami	Hacı Hüseyin Cami
7	Cami	Halil Ağa Cami
8	Cami	Hasan Bey Cami
9	Cami	Dört Lüle Cami
10	Cami	Mehmed Bey Cami
11	Cami	Yunus Çelebi Cami
12	Cami	Aziziye Köyü Cami
13	Cami	Bandule Köyü Cami
14	Cami	Dilnopça Köyü Cami
15	Cami	Dupice Nahiyesi / İlişte Köyü Cami
16	Cami	Firuz Bey Köyü / Sultan Hamid Cami
17	Cami	Gameno Köyü Cami
18	Cami	Gilgovça Köyü Cami
19	Cami	Gırniça Köyü Bahtiyar bin Muhtar Cami
20	Cami	Godimne Köyü Cami
21	Cami	Malabak Köyü Cami
22	Cami	Hasköy Köyü / Ahali Cami
23	Cami	Yitna / Yunaci Köyü Cami
24	Cami	Istiçin Köyü Cami
25	Cami	Miramor Köyü Cami
26	Cami	Orlan Köyü Cami
27	Cami	Osmanlı Köyü Cami
28	Cami	Papaz Berkite Köyü Cami
29	Cami	Çerunlu Köyü Cami
30	Cami	Revuşta Köyü Cami

³²⁵Ekrem Hakkı Ayverdi, Avrupa’da Osmanlı Mimarî Eserleri: Yugoslavya, Cilt: 2, 1981; Raif Vırmiça, *Kosova'daki Osmanlı Mimarî Eserleri I*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999; Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, Cilt:2, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Yayınları, , Ankara, 2006, s.931-988. Eserlerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 3.11: Priştine'de Günümüze Ulaşmayan Kültürel Miras Varlıkları (Devamı)

32	Cami	Sırlar Köyü Cami
33	Cami	Şukriy Köyü Cami
34	Cami	Talpošta Köyü / Hasan Derviş Cami
35	Cami	Orhaniye Köyü Sinan Paşa Cami
36	Mescid	Hasan Emin Ağa Mescidi
37	Mescid	Doğan Köyü / Mehmed Efendi Mescidi
38	Medrese	Emir Alaaddin Medresesi
39	Medrese	Beşaret Bey Medresesi
40	Medrese	Yeni Medrese
41	Medrese	Piri Nazır Medresesi
42	Medrese	Libyan Köyü Medresesi
43	Mektep	Emir Alaaddin Mektebi
44	Mektep	Baltıçı Köyü Ali Ağa Mektebi
45	Hamam	Eski Hamam
46	Hamam	Sinan Paşa Hamamı
47	Han	Köprülüzade Hacı Ahmet Paşa Hanı
48	Hastane	Hastane
49	Kışla	Süvari Kışlası
50	Köprü	Presne Sumova Köyü II. Sultan Murad Köprüsü
51	Çeşme	Ak Çeşme
52	Çeşme	Bahçeler Çeşmesi
53	Çeşme	Beyler Çeşmesi
54	Çeşme	Beyzadeler Çeşmesi
55	Çeşme	Bitli Çeşmesi
56	Çeşme	Cambazlı Çeşmesi
57	Çeşme	Çeklik Çeşmesi
58	Çeşme	Dört Lüle Çeşmesi
59	Çeşme	Esnaflar Çeşmesi
60	Çeşme	Fatih Camii İki Çeşmesi
61	Çeşme	Hacı Ali Çeşmesi
62	Çeşme	Kasalar Çeşmesi
63	Çeşme	Lap Mahallesi Çeşmesi
64	Çeşme	Lokaç Çeşmesi
65	Çeşme	Mescit Çeşmesi
66	Çeşme	Panayır Çeşmesi
67	Çeşme	Sallahane Çeşmesi
68	Çeşme	Şefki Ağa Çeşmesi
69	Çeşme	Tak Tak Baba Çeşmesi
70	Çeşme	Tophane Çeşmesi
71	Çeşme	Tren İstasyonu Çeşmesi
72	Çeşme	Tuzlu Çeşme
73	Çeşme	Varoş Çeşmesi
74	Çeşme	Yahudiler Çeşmesi

3.9.6. Prizren

Prizren'de bulunan 5 külliye, 55 cami, 5 mescit, 5 medrese, 5 türbe, 2 zaviye, 6 mektep, 2 kütüphane, 5 çeşme, 1 saat kulesi, 1 arasta, 1 hamam, 3 köprü olmak üzere toplam 96 somut kültürel miras varlığı günümüze ulaşmamıştır.

Tablo 3.12:Prizren'de Günümüze Ulaşmayan Kültürel Miras Varlıkları³²⁶

	<u>Türü</u>	<u>Prizen</u>
1	Külliye	Budak Hoca Külliyesi
2	Külliye	Kavuklu Mehmed Paşa Külliyesi
3	Külliye	Mustafa Paşa Külliyesi
4	Külliye	Nişane Köyü / Mehmed Paşa Külliyesi
5	Külliye	Zinve Köyü / Mehmed Bey Külliyesi
6	Cami	Budak Hoca Cami
7	Cami	Kavuklu Mehmed Paşa Cami
8	Cami	Mustafa Paşa Cami
9	Cami	Nişane Köyü / Mehmed Paşa Cami
10	Cami	Ahmed Bey Cami
11	Cami	Cuhacu Kurt Cami
12	Cami	Cuhacı Mahmud Cami
13	Cami	Derviş Çelebi Cami
14	Cami	Derviş Bey Cami
15	Cami	Hacı İsa Cami
16	Cami	Hacı Kasım Cami
17	Cami	Hacı Mustafa Cami
18	Cami	Hasan Çelebi Cami
19	Cami	Hasan Sivri Cami
20	Cami	Hoca Ali Cami
21	Cami	Kaleiçi Mahmud Paşa Cami
22	Cami	Kasım Paşa Cami
23	Cami	Ümmügülsüm Cami
24	Cami	Bican Köyü Cami
25	Cami	Bilaçe Köyü / Behlül Efendi Cami

³²⁶Ekrem Hakkı Ayverdi, Avrupa'da Osmanlı Mimarî Eserleri: Yugoslavya, Cilt: 2, 1981; Raif Vırmiça, *Kosova'daki Osmanlı Mimarî Eserleri I*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999; Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, Cilt:2, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Yayınları, , Ankara, 2006, s.931-988. Eserlerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 3.12:Prizren'de Günümüze Ulaşmayan Kültürel Miras Varlıkları (Devamı)

27	Cami	Biyulişa Köyü Cami
28	Cami	Çernilova Köyü Cami
29	Cami	Elişani Selanik Mirlavası Mehmed Paşa Köyü Cami
30	Cami	Gergin Köyü / Ahali Cami
31	Cami	Gonçar Köyü Cami
32	Cami	Hoca Sağır Cami
33	Cami	İsake Köyü Mehmed Paşa Cami
34	Cami	İskrovişte Köyü Cami
35	Cami	İslatina Köyü Cami
36	Cami	Kire Köyü / Ömer Ağa Cami
37	Cami	Koratin Köyü / Selime Hatun Cami
38	Cami	Koratin Köyü / Yukar Mahalle Seydi Bey Cami
39	Cami	Lez Köyü / Seyran Ağa Cami
40	Cami	Liken Köyü Cami
41	Cami	Mamuşa Köyü / Mir Bey Cami
42	Cami	Manastriça Köyü Cami
43	Cami	Mecidiye Köyü Cami
44	Cami	Mirogoş Köyü Cami
45	Cami	Mlika Köyü / Hacı Hüseyin Cami
46	Cami	Orahova Cami
47	Cami	Rahoveç Köyü Cami
48	Cami	Radolik Köyü / Hızır Paşa Cami
49	Cami	Rahovça Köyü Cami
50	Cami	Rankovça Köyü / Abbas Davud Ağa Cami
51	Cami	Salad Köyü / Salih Ağa Cami
52	Cami	Saray Kazasında Ahali Cami
53	Cami	Sırbiça Köyü Cami
54	Cami	Tırvollik Köyü / Cafer Paşa Cami
55	Cami	Viloça Köyü / Ömer Bey Cami
56	Cami	Yablaniça Köyü Ahali Cami
57	Cami	Zagračka Hacı İbrahim Cami
58	Cami	Zehrika Köyü / Ashab-ı Hayrat Cami
59	Cami	Zivne Köyü / Mehmed bin Hayruddin Bey Camii
60	Cami	Zliptok Köyü Cami
61	Mescid	Bican Köyü / Osman Mahallesi Mescidi
62	Mescid	Ror Köyü Mescidi
63	Mescid	Zivne Köyü / Mehmed bin Hayruddin Bey Mescidi

Tablo 3.12:Prizren'de Günümüze Ulaşmayan Kültürel Miras Varlıkları (Devamı)

65	Mescid	Bosnasel Köyü Mescidi
66	Medrese	Hacı Mahmud Medresesi
67	Medrese	Hacı Mehmed Medresesi
68	Medrese	Mustafa Paşa Medresesi
69	Medrese	Molla Nun Medresesi
70	Medrese	Sufi Sinan Paşa Medresesi
71	Tekke	Melami Tekkesi
72	Tekke	Orahova Tekkesi
73	Türbe	Budak Hoca Camii Türbesi
74	Türbe	Kavuklu Mehmed Paşa Türbesi
75	Türbe	Budak Hoca Camii Türbesi
76	Zaviye	Hacı Muslihuddin Zaviyesi
77	Zaviye	Kavuklu Mehmed Paşa Zaviyesi
78	Mektep	Kavuklu Mehmed Paşa Mektebi
79	Mektep	Mustafa Paşa Mektebi
80	Mektep	İsmail bin Bettullah Bey Mektebi
81	Mektep	Emin Paşa Mektebi
82	Mektep	Nişane Köyü / Mehmed Paşa Mektebi
83	Mektep	Budak Hoca Mektebi
84	Kütüphane	Acize Baba Kütüphanesi
85	Kütüphane	Suzi Çelebi Kütüphanesi
86	Çeşme	Bektaşî Çatal Çeşmesi
87	Çeşme	Evrenos Çeşmesi
88	Çeşme	Budak Hoca Camii Çeşmesi
89	Çeşme	İsa Dede Çeşmesi
90	Çeşme	Tahir Paşa Zade Mehmen Emin Çeşmesi
91	Saat Kulesi	Kaleiçi Mahmud Paşa Saat Kulesi
92	Arasta	Prizren Arastası
93	Hamam	Zivne Köyü Mehmed bin Hayruddin Bey Hamamı
94	Köprü	Arasta Köprüsü
95	Köprü	Şirvan Köprüsü
96	Köprü	Tabakhane Köprüsü

3.9.7. Vushtri

Vushtri’de bulunan 3 cami, 1 tekke, 1 türbe, 1 tekke, 2 medrese, 1 hamam, 1 saat kulesi, 1 konak olmak üzere toplam 11 somut kültürel miras varlığı günümüze ulaşmamıştır.

Tablo 3.13: Vuhstri'de Günümüze Ulaşmayan Kültürel Miras Varlıkları³²⁷

	<u>Türü</u>	<u>Vushtri</u>
1	Cami	Çarşı (İkramiye) Cami
2	Cami	Kahramanlar Cami
3	Cami	Okraştica Köyü / Veli Pir Cami
4	Tekke	Tekke
5	Türbe	Karabaş Türbesi
6	Medrese	Gazi Ali Bey Medresesi
7	Medrese	Vuçirten Medresesi
8	Hamam	Gazi Ali Bey Hamamı
9	Saat Kulesi	Vushtri Saat Kulesi
10	Konak	Budviku Konağı

3.9.8. Yakova

Yakova’da bulunan 1 mescit, 1 medrese, 3 tekke, 1 mektep, 1 medrese, 2 konak olmak üzere toplam 9 somut kültürel miras varlığı günümüze ulaşmamıştır.

³²⁷Ekrem Hakkı Ayverdi, Avrupa’da Osmanlı Mimarî Eserleri: Yugoslavya, Cilt: 2, 1981; Raif Vırmiça, *Kosova'daki Osmanlı Mimarî Eserleri I*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999; Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova’da Osmanlı Mimari Eserleri*, Cilt:2, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Yayınları, , Ankara, 2006, s.931-988. Eserlerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 3.14: Yakova'da Günümüze Ulaşmayan Kültürel Miras Varlıkları³²⁸

	Türü	Yakova (Gjakove)
1	Mescid	Büyük Medrese Mescidi
2	Medrese	Büyük Medrese
3	Konak	Ali Ağa Konağı
4	Konak	Sami Acel Konağı

3.10. Kosova Somut Kültürel Mirasının Korunması Faaliyetleri

Kosova'da özellikle savaş sonrasında oluşan tahribatın izlerinin silinerek kültürel miras varlıklarının restorasyonunun yapılması çalışmalarında önemli bir sorun, Mehmet Z. İbrahimgil ve ekibinin de Osmanlı Mimari Eserlerinin Envanteri Projesinin hazırlığı sürecinde gözlemledikleri gibi, ehil olmayan kurum, kuruluş ve kişilerce yapılan restorasyonların telafisi olmayan bir başka tahribata sebep olmalarıdır.³²⁹

Bu tahribat bazen yapıların işlevlerini tekrar kazanmaları adına, ilgili ahali tarafından oluşturulan yardım derneklerinin iyi niyetleri sonucu aslından farklı onarımlar sebebiyle kast olmadan, bazen de Kosova Suudi Arabistan Yardım Kurumu tarafından yapıldığı gibi orjinaline sadık kalınmadan, tüm tarihi, teyzin, yazı, işleme, süsleme, sembol ve işaretlerin ortadan kaldırılması suretiyle bir kültürel ve kimliksel dönüşüm maksadıyla kasten yapılmaktadır.³³⁰

1999 yılı Kosova'nın Sırp saldırıları ve terörizmi karşısındaki bağımsızlık mücadelesi sürecinde zarar gören Kosova kültürel mirasının yeniden onarımı çalışmalarında İtalyan INTEROS Yardım Kuruluşu, Birleşmiş Milletler Kuruluşları, Avrupa Birliği Kurumları ve Türkiye'den TİKA aktif olarak bulunmuştur.

³²⁸Ekrem Hakkı Ayverdi, Avrupa'da Osmanlı Mimarî Eserleri: Yugoslavya, Cilt: 2, 1981; Raif Vırmiça, *Kosova'daki Osmanlı Mimarî Eserleri I*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999; Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, Cilt:2, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Yayınları, , Ankara, 2006, s.931-988. Eserlerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

³²⁹Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova'da Osmanlı Mimari...*, s.XXVI.

³³⁰ Detaylı bilgi için Mehmet Zeki İbrahimgil ve ekibinin 2001 yılında yürüttükleri envanter çalışması kapsamında saha araştırmalarında karşılaştıkları sorunlar ve çıkmazlarla ilgili bakınız: Mehmet Zeki İbrahimgil & Neval Konuk, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, Cilt:2, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Yayınları, , Ankara, 2006

TİKA, Kosova’da sadece restorasyon çalışmaları ile kalmayarak alt ve üst yapı, sağlık, eğitim, ulaşım, üretim vb. bir çok konudasosyal, idari ve ekonomik olarak en kapsamlı kalkınma örneğini sunmuş ve içerisinde bulunduğumuz zaman dilimi içerisinde de saydığımız bu projeleri hayata geçirmeye devam etmektedir.³³¹

Kosova’nın 2008 yılında kazandığı bağımsızlığını Sırbistan Devleti’nin lobi faaliyetleri ve baskıları sonucu henüz tanımamış olan UNESCO, Kosova’daki kültürel miras varlıklarına ilişkin bir faaliyete katılmamaktadır. UNESCO, Kosova toprakları içerisinde yer alan Kosova Ortaçağ Anıtları’nı (Decani Manastırı, Pec Patrichanesi, Gracanica Manastırı ve Prizen Meryem Ana Kilisesi’ni) Sırbistan topraklarının bir parçası olarak tanımakla birlikte, Kosova coğrafyasındaki tarihi ve kültürel birikimin sembolü Osmanlı eserlerini de somut kültürel mirasın korunmasına dair değerlendirmemeye almamaktadır.

³³¹ Gerekli bilgiler için daha detaylı olarak TİKA Kosova Faaliyet Raporlarına ve yürütülen Projelerine bakılabilir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Çalışmanın ana hattını oluşturan Balkanlar'da somut kültürel mirasın korunmasına dair çalışmalar, disiplinler arası bir çalışma ile mümkün olacaktır. Küresel güç konumunda bulunan ve küresel güç ideali olan devletlerin büyük bir çoğunluğunun üzerinde stratejik planları bulunan coğrafya Balkanlar, Avrupa'nın Doğu'ya, Doğu'nun da Avrupa'ya açılan noktası olması hasebiyle jeo-stratejik bağlamda büyük önem taşımaktadır. Batı menşeli NATO ve doğu menşeli Doğu Bloku'nun kuruluş aşamalarında sınırlarını (hakimiyet alanlarını), Balkan Yarımadası toprakları üzerinde tanımlanması, söz konusu coğrafyanın öneminin anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

İçerisinde bulunduğumuz dönemde, küresel güç haline gelen veya Türkiye Cumhuriyeti gibi gelmek adına çalışan devletler uluslararası arenada, 'yumuşak güç' adı verilen, (bir devletin uluslararası alanda arzuladığı politikaları imkan ve kabiliyeti altındaki sert gücü askeri güç vb. kullanmaksızın, alımlılık ve çekicilik gibi unsurları kullanarak karşı tarafı memnun ederek yaptırmayı amaçlamak) politikayı kullanmaktadırlar. Türkiye Cumhuriyeti son dönem dış politikasında özellikle Ortadoğu ve Balkanlar'da kullandığı yumuşak güç politikası ile birlikte Osmanlı'dan kendisine miras kalan coğrafyalarda değişim yerindeyse silinmek istenen Türk-İslam izlerini canlandırmak, bu coğrafyalarda kurulu devletlerin ve içerisinde yaşayan insanlar özelinde söz sahibi olma ve bölgesinde etkinliğini artırma gayretindedir.

Faaliyetleri açıışından incelendiğinde ilgili çalışmanın konusu ile benzerlik teşkil eden, Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası arenada yumuşak güç kullanımının en önemli kuruluşlarından olan TİKA'nın Balkanlar'da idame ettirdiği sosyal, ekonomik, kültürel çalışmaları, Türkiye Cumhuriyeti'nin Balkan Yarımadası özelinde bir kamu diplomasisi oluşturma çabasının neticesidir. Balkanlar'da özellikle Bosna-Hersek ve Kosova'da gerçekleştirilen savaşlarda Türk-İslam eserlerinin bir kısmının yok edilip diğer kısmının tahrip edilmesinin altında yatan en büyük neden, Türk hakimiyetinin Balkan coğrafyasından silinip, Türkiye Cumhuriyeti'nin bölgede söz sahibi olmaması isteğidir. Bu perspektiften bakıldığında Türkiye Cumhuriyeti'nin Balkanlar'da uyguladığı kamu diplomasisinin en büyük temsilcisi konumunda bulunan TİKA'nın, bölgede üstlendiği somut kültürel mirasın korunması ve tahrip edilen eserlerin Türk mimari ve sanat değerlerine uygun olarak restore edilmesi çalışmaları büyük önem taşımaktadır.

Balkan coğrafyası üzerinde asırlar boyunca başka din, dil ve inançlara hoşgörü ile yaklaşmış, Yarımada'da bugün dahi önemini koruyan bir kültür bırakan Osmanlı Devleti'nin izlerine Türkiye Cumhuriyeti kaldığı yerden devam etmektedir. Günümüzde Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığını Balkanlar'da istemeyen küresel güçler karşısında, Osmanlı'nın bıraktığı güçlü bir kültür yapısı bulunmaktadır.

Geçmiş bize yaşatan ve bizi geleceğe taşıyan, yaşamın tüm boyutlarında belirleyici olan ve bizim de kendisini belirlediğimiz yegane etkileşim ve aktarım aracı olarak kültür, somut ve somut olmayan mirası ifade etmektedir. Bu mirası görünür veya hissedilir kılan, özünde yaşanılır hale getiren miras varlıklarının muhafaza edilmesi ve saklanmasıdır.

İnsanlık tarihinin başlangıcından bugüne dek yaşanan savaşlar somut ve somut olmayan kültür mirasının yok edilmesine sebep olmuştur. Zira savaşlar sadece insanları değil, kazanılan toplumsal kimlikleri; geçmişten izler barından, toplum hafızasını oluşturan eser ve değerleri de yok etmektedir.

1389 yılındaki Osmanlı Devleti ile Sırp Krallığı arasında geçen I. Kosova Savaşı'ndan, 1912 yılında Osmanlı coğrafyasındaki kopmaları meydana getiren Balkan Harbi'ne kadar, Osmanlı yurdu olarak inşa olan Kosova'daki somut kültürel miras varlıkları incelendiğinde, hemen hemen hepsinin Osmanlı hakimiyetinde bina edilmiş Osmanlı-Türk eserleri olduğu görülmektedir. 523 yıl boyunca Osmanlı Devleti idaresinde inşa olan Balkanlar'ın stratejik ülkesi Kosova'nın sahip olduğu somut kültürel miras varlığının çoğunluğunu Osmanlı eserleri oluşturmakla beraber, Osmanlı zamanında ve öncesinde diğer din ve milletlere mensup olan toplulukların dini ve sosyal yapıları da bulunmaktadır. Burada en çok göze çarpan manastırlar ve kiliseler olmaktadır. Bunlara örnek olarak UNESCO'nun Dünya Mirası Listesi'ne aldığı Kosova Orta Çağ Anıtları yöresindeki Decani Manastırı, Pec Patrichanesi, Gracanica Manastırı ve Prizen Meryem Ana Kilisesi gösterilebilir.

Çalışmada gözlemlenen ve dikkat çekilmesi gereken nokta UNESCO'nun 1999 yılında somut kültürel mirası tahrip olan Kosova'yı 2008 yılından günümüze kadar tanımamış olmasıdır. UNESCO 2004 yılında bugün Kosova sınırlarında yer alan Ortaçağ Anıtları olarak ifade edilen Decani Manastırı, Pec Patrichanesi, Gracanica Manastırı ve Prizen Meryem Ana Kilisesi'ni Dünya Kültürel Mirası Listesi'ne almış, 2006 yılı itibarıyla ise Kosova-Sırbistan ilişkilerinden ötürü tehlike altındaki Dünya Kültürel Mirası Listesi'ne eklemiştir. Burada önemli olan nokta, 17 Şubat 2008 tarihinde bağımsızlığını ilan eden ve

günümüzde 114 ülke tarafından tanınmış olan Kosova'nın, UNESCO tarafından tanınmamış olup dünya mirasına sahip ülkeler arasında kendisine yer verilmemiş olmasıdır. Bununla birlikte UNESCO'nun Balkan ülkeleri haritasında Kosova toprakları ve Ortaçağ Anıtları Sırbistan sınırları dâhilinde gösterilmektedir.

Osmanlı Devleti'nin din, eğitim, ticaret, barınma, beslenme, güvenlik vb. alanlarda toplumun tüm ihtiyaçlarını karşılamak üzere inşa ettiği külliyele, hayırseverlerin kurdukları yaygın ve güçlü vakıflar, camii, mescid, medrese, mektep, namazgâh, kütüphane, tekke, zaviye, türbe, imarethane, hamam, çeşme, hastane, köprü, kule, kale, hisar, rüştiye, kışla, değirmen, arasta, kervansaray, han vb. yapılar, Kosova şehir hayatını etkilediği kadar, Kosova toplumunun kültür yapısını da belirlemiştir. Günümüzde Kosova'nın özellikle Priştine, Prizren, Yakova, Vushtri, İpek, Gilan gibi şehirlerinde Osmanlı-Türk şehir dokusu ve kültürel eserleri savaş, saldırı ve tahribatlara rağmen büyük ölçekte korunmuştur.

Çalışma kapsamında Kosova'da somut kültürel mirasın korunmasına yönelik yapılan çalışmalar incelendiğinde aşağıda belirtilen şu hususlara dikkat çekilmesi gereği ortaya çıkmıştır:

- Kosova'da Osmanlı-Türk somut kültürel mirası kısmi de olsa bilinçli bir asimilasyona ve yıpratmaya tabi tutulmaktadır. Örneğin Kosova'da Osmanlı Devleti tarafından 500 yıl kullanılan ve Balkanlar'ın en önemli tarihi eserlerinden biri olarak kabul edilen Prizren Kalesinin, Kosova'nın Amerika Büyükelçiliği tarafından onarımı gerçekleştirilmektedir. 2 yılı aşkın süredir restorasyon faaliyetleri geçiren tarihi kalede, Osmanlı döneminde inşa edilen ve 1950'li yıllarda Sırp rejimi tarafından yıkılan ancak halen temelleri ve 1 metre duvar yüksekliği bulunan camii onarılmayarak göz ardı edilmektedir. Bu ise eserin asimile edildiği gerçeğine işaret etmektedir.

- Türkiye'nin yardım ve destekleri Kosova'da kültürel mirasın korunmasına yönelik en önemli hatta tek ciddi çaba olarak nitelendirilebilir.

- Ehil olmayan kurum, kuruluş ve kişilerce yapılan restorasyonların telafisi olmayan bir başka tahribata sebep olmaktadır. Bu duruma, Kosova Suudi Arabistan Yardım Kurumu tarafından yapılan restorasyonlar örnek gösterilebilir.

- Tadilat gören eserlerin birçoğu, halen ihtiyaç duyulan dini yapılar veya kullanıma uygun yapılar olmalarından dolayı, iyi niyetli de olsa, yetki ve donanım sahibi olmayan

ahali tarafından sıvama, boyama veya yıkıp yeniden inşa etme suretiyleyanlış uygulamalara maruz kalmaktadır.

- TİKA'nın Kosova'da somut kültürel mirasa yönelik çalışmaları, diğer ülkelerin yardım ve destek kuruluşlarından daha kapsamlı ve aslına sadık kalan, restorasyon ilkelerine uygun nitelik taşımaktadır. Kültürel mirasın korunmasına yönelik çalışmalar Türkiye Cumhuriyeti'nin çabaları hariç yetersiz olarak nitelendirilebilir.

- Özellikle Kosova Suudi Arabistan Yardımlaşma Komitesi'nin restore ettiği Osmanlı eserlerinin günümüzdeki haline bakıldığında, tüm süslemelerin, işlemlerin, Osmanlı mimarisine özgün tüm unsurların iç ve dış mekanda silindiği, aslına sadık kalınmayan bir yenilemenin yapıldığı, bu yapılar üzerindeki tahribatın incelenmesi noktasında da zorluklar çıkarıldığı tespit edilmiştir.

- Birçok Yabancı sivil toplum kuruluşunun özellikle Osmanlı ve diğer Türk eserlerinin korunması konusunda isteksiz davrandığı gözlemlenmiştir.

ÖNERİLER

- Kosova başta olmak üzere, Türk-İslam mirası olan bölgelerde yaşayan Türk kökenli vatandaşların ve gelecek nesillerin kültürel olarak erozyona uğramaması adına kültürel mirasın yaşatılması gerekmektedir.

- Sürdürülebilirliği sağlanmazsa Baklanlar'da Türk izlerinin silinmesi ve bu durumun kültürel erozyona sebebiyet vereceği aşikardır.

- Kosova'da somut kültürel miras değerleri nezdinde karşılaşılan en büyük sorunlardan olan türbe ve konaklarınonarım görme işleminin akabinde özel şirketlere kiralanması veya satılması olayının engellenmesi gerekmektedir.

- Kültürel miras niteliğindeki yapıların bir kısmının yol, bina ve otopark için yıkıldığı görülmüş olup söz konusu kültürel miras asimilasyonunun engellenmesi gerekmektedir.

- Merkezlerin biraz dışarısında yer alan küçük yerleşim yerleri olarak nitelendirebileceğimiz alanlarda apartmanlar, iş yerleri, çarşı ve dükkanlar ile etrafı kapatılmış eserler tespit edilmiştir. Bu eserlerin restore edilmesinin yanında, kültürel miras niteliği taşıyan söz konusu eserlerin mekânsal alan itibari ile de açık ve kullanışlı olmalarının sağlanması gerekmektedir.

- Kosova'nın bağımsızlığının UNESCO başta olmak üzere diğer uluslararası organizasyonlar tarafından da tanınarak Kosova'da kültürel mirasın korunmasına yönelik ulusal çalışmaları desteklemeler ve yönlendirmeleri gerekmektedir.

- UNESCO'nun bu kararı alması için uluslararası basında ses getirecek panel ve çalıştayların düzenlemesi, gerekirse diplomatik ilişkiler yoluyla baskı yapılması, bu alanda uzman ve yetkili akademisyenlere, sanat tarihi uzmanlarına, mimarlara ve ilgili kurumlara çağrılarda bulunup, teşvikler sağlanarak, arşiv ve saha araştırmalarının, envanter çalışmalarının yapılması, desteklenmesi gerekmektedir.

- Sırbistan-Kosova ilişkilerinin iyileştirilmesi sağlanmalı, ardından Kosova'da bulunan Sırlara ait somut kültürel miras örneği kilise ve manastırlarının restorasyonu için bir envanter çalışmasının yapılması gerekmektedir. Ulusal veya uluslararası bir kurum tarafından envanter hazırlama sürecinin yönetilmesi uygun olacaktır.

- 523 sene Osmanlı egemenliğinde inşa olan Kosova'nın tarihi, kimliği, kültürü ve miras niteliğindeki eserlerinin arşiv belgeleri ve saha araştırmaları ile desteklenerek uluslararası boyuta taşınması gerekmektedir. Bu eserlerin korunması için ulusal kaynakların yeterli olmadığı, eserlerin çoğunun restorasyon işlemini birbirinden farklı kurumların üstlendiği ve bir koordinasyon eksikliğinin olduğu görülmektedir.

- Sırbistan ve Ortodoks dünyanın Kosova'nın bağımsızlığını ve toprak egemenliğini tanıyarak, 1912 yılından günümüze Sırp saldırıları ile tahrip edildiği tespit edilen kültürel miras varlıklarının aslına uygun inşası için Sırbistan'ın sorumluluk alması yönünde diplomatik baskıların artırılması gerekmektedir.

- Günümüze ulaşan eserlerin günden güne yok olmasını önleme adına Türkiye'nin TİKA, Kültür Bakanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı ve sivil toplum örgütlerinin Kosova kurumları ile birlikte kültürel miras koruma koordinasyon kurulunun oluşmasına öncülük etmesi ve hızla tüm eserlerin aslına uygun onarım, bakım ve restorasyon çalışmalarını gündeme alınması gerekmektedir. 523 sene Osmanlı egemenliğinde inşa olan Kosova'nın tarihi, kimliği, kültürü ve miras niteliğindeki eserlerinin arşiv belgeleri ve saha araştırmaları ile desteklenerek uluslararası boyuta taşınması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- Ahunbay, Zeynep. *Tarihi Çevre Koruma Ve Restorasyon*, 4. Basım, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, 2007.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı. *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri: Yugoslavya*, Cilt:II, Kitap: 3, 1981.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı., *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri: Yugoslavya*, Cilt: III, Kitap: 3, İstanbul, 1981.
- Bahçe, Adili Sadık. “Kültür ve Turizm”, (Ed. Mustafa Çakır), *Kültürel Mirasın Yönetimi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2011.
- Balı, Ali Şafak. *Çokkültürlülük ve Sosyal Adalet*, Çizgi Kitabevi Yayınları, 2001.
- Bauman, Zygmunt. *Sosyolojik Düşünmek*, (çev. Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2004.
- Can, Müşerref. *Kültürel Miras ve Müzecilik Çalışma Raporu*, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayını, 2009.
- Castellian, Georges. *Balkanların Tarihi*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1993.
- Clausewitiz, Carlon Von. *Savaş Üzerine*, (çev.: Şiar Yalçın), Eriş Yayınları, 2003.
- Crampton, R.J. İkinci Dünya Savaşından Sonra Balkanlar, (çev. Emel Kurt), Yayın Odası Yayınları, İstanbul, 2006.
- Diker, Oğuz ve Deniz, Taşkın. *Coğrafya ve Tarih Perspektifinden Somut Kültürel Miras ve Türkiye*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2016.
- Emiroğlu, Hüseyin. *Soğuk Savaş Sonrası Kosova Sorunu*, Orient Yayınları, Ankara, 2006.
- Ercan, Murat & Pektaş, Zafer. *Balkan Siyasetinde Kosova'nın Bağımsızlık ve Egemenlik Sorunu*, Nobel Yayınları, Ankara, 2015.
- Gökalp, Emre. “Kültür, Gelenek ve Toplum”, (Ed. Mustafa Çakır), *Kültürel Mirasın Yönetimi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2011.

- Güvenç, Bozkurt. *İnsan ve Kültür*. 9.basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002.
- Harp Akademileri Komutanlığı, *Balkanların Dünyü Bugünü Yarını*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul,1993.
- İbrahimgil, Mehmet Zeki & Konuk, Neval. *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, Cilt:1, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006.
- İbrahimgil, Mehmet Zeki & Konuk, Neval. *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, Cilt:2, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Yayınları, , Ankara, 2006.
- Jelavich, Barbara. *Balkan Tarihi*, Cilt.1,(çev.İhsan Durdu, Haşim-Gülçin Koç), Küre Yayınları, İstanbul 2006.
- Kenar, Nesrin. *Bir Dönemin Perde Arkası: Yugoslavya*, Palme Yayıncılık, Ankara, 2005.
- Kongar, Emre. *Kültür Üzerine*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.
- Kurt, Şule. *Balkanlar'da Kimlik ve Egemenlik*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.
- Kuş, Ahmet & Şimşek, Feyzi & Dıvarcı, İbrahim. *Rumeli'de Osmanlı Mirası*, Nildem Global Sigorta ve Reasürans Brokerlığı Kültür Yayınları, No:1, İstanbul, 2010.
- Kutlu, Sacit. *Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.
- Kuyucuoğlu, İsa. *Batı'da Din Sosyolojisi Teori ve Yöntem Analizleri*, Eski Yeni Yayınları: 2, Ankara, 2008.
- Lowenthal, David. *Past is a foreign country*, Cambridge University Press, New York, 1985.
- Oyman, Mine. "Turizmde Kültürel Miras ve Değer Yaratma", (Ed. Mustafa Çakır), *Kültürel Miras Yönetimi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2011.
- Özel, Sibel. *Uluslararası Alanda Kültür Varlıklarının Korunması*, Alkım Yayınları, İstanbul, 1998.

- Özey, Ramazan. “Balkanların Coğrafi Yapısı”, (der. Osman Karatay & Bilgehan A. Gökdağ), *Balkanlar El Kitabı*, Cilt:1, Karam ve Vadi Yayınları, Ankara, 2006, ss.13-37.
- Özgönül, Nimet. *Kültürel Miras Mevzuatı*, Anadolu Üniversitesi Yayını, No: 2600, 2012.
- Pazarcı, Hüseyin. *Uluslararası Hukuk*, Turhan Kitapevi, Ankara, 2004.
- Recepoğlu, Altay Suroy. *Prizren’de Türk Dönemi Kültür Mirası*, Kosovahaber yayınları, Kosova, 2009.
- Sipahioğlu, Bahtiyar. *Tarihi ve Siyasi Yönüyle Kosova*, Balkan Aydınları ve Yazarları Yayınları, No: 51, Kosova, 2009.
- Stavrianos, L.S. *The Balkans Since 1453*, Hurst &Company, London, 2001.
- Sürgevil, Sabri & Özgün, Cihan. *Balkanlar II*, 2.Bs., Ege Üniversitesi Yayınları, No:174., İzmir, 2014.
- Todorova, Maria. *Balkanları Tahayyül Etmek*, (çev. Dilek Şendil), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- Topçu, Nurettin. *Kültür ve Medeniyet*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2002.
- Turan, Ömer & İbrahimgil, Mehmet Zeki. *Balkanlardaki Türk Mimari Eserlerinden Örnekler*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No:97, Ankara, 2004.
- Ünal, Zeynep Gül.*Kültürel Mirasın Korunması*, İSMEP Rehber Kitaplar Beyaz Gemi Sosyal Proje Ajans Yayınları, İstanbul, 2014.
- Ünlü, Mucize. *Kosova Vilayeti*, Gece kitaplığı, Ankara, 2014.
- Vırmiça, Raif. *Kosova’daki Fatih Devri Eserleri, Kosova Efsaneleri*, Kosova Türk Araştırmacıları Derneği Yayınları, Kosova, 2009.
- Vırmiça, Raif. *Kosova'daki Osmanlı Mimarî Eserleri I*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999.
- Wachtel, A. *Dünya Tarihinde Balkanlar*, (çev: A.C. Akkoyunlu), Doğan Egment Yayıncılık, İstanbul, 2009.

Yıldırım, Ali & Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 5. Baskı, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2005, s.28.

MAKALELER

Akgün, Sibel. “Kosova Türklerinin Kimlik Mücadelesi”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 34, 2012, ss. 11-36.

Bayraktar, Zülfikar. "Balkanlar'da Bir Arada Yaşama Kültürü Bağlamında Kimlik Çatışmasından Kültürel Entegrasyona Türk Dili ve Kültürünün Önemi", *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı. 36, 2013, ss.223-234.

Beydilli, Kemal. “Balkanlarda Dönüm Noktası: 93 Harbi ve Sonrası”, (Haz.: Mustafa Bereketli), *Berlin Antlaşmasından Günümüze Balkanlar*, Rumeli Vakfı Kültür Yayınları, İstanbul, 1997, ss.25-34.

Boylu, Emrah. “Dil-Kültür İlişkisi ve İran’da Türkçe Öğretimine Etkisi”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Cilt:16 Sayı:2, 2014, ss.19-28.

Bozkurt, Giray Saynur. Tarihsel Süreçte Kosova Sorunu ve Türkiye’nin Yaklaşımı, Balkanlardan 21. Yüzyılı Okumak: Geçmişin İzinden Geleceğe, Cilt:2, 2. Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi, Kosova, 2010, ss.1943-1968.

Cebeci, Suat. “Milli Kimlik Bağlamında Din – Kültür İlişkisi”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt:3 Sayı:2, 2008.

Cengiz, Erdal. “Popüler Kültür ve Sanat”, *Kıbrıs Uluslararası Üniversitesi Folklor/Edebiyat*, Cilt:16, Sayı:64, 2010.

Çelikkaya, Hasan. “Kültür ve Eğitim”, *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, Sayı:5, 1993, ss.23-30.

Çetin, Ali. “Ahlak ve Kültür Üzerine Bir Değerlendirme”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 1, 2016, ss.

Diker, Oğuz. “Kültürel Miras İle Kültürel Miras Turizmi Kavramları Üzerine Kavramsal Bir Çalışma”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 30, Eylül 2016, ss. 365-374.

- Emekli, Gözde. Coğrafya, “Kültür Ve Turizm: Kültürel Turizm”, *Ege Coğrafya Dergisi*, Cilt: 15 İzmir, 2006, ss.51-59.
- Erol, Mehmet Seyfettin. “Soğuk Savaş Döneminde Balkanlar (1945-1989)”, (der. Osman Karatay & Bilgehan A. Gökdağ), *Balkanlar El Kitabı*, Cilt:1, Karam ve Vadi Yayınları, Ankara, 2006, ss.666-683.
- Güner, Saadet. “Savaşlar ve Kültürel Miras”, *The National Defence in the 21 th Century The Second International Symposium on Stratejik and Security Studies of the Beykent University*, Strategic Reserach Center, İstanbul, 16-17 April 2008.
- Gürkan, İhsan. “Jeopolitik ve Stratejik Yönleriyle Balkanlar ve Türkiye: Geçmişin Işığında Geleceğe Bakış”, *Balkanlar, Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı*, Eren yayınevi, İstanbul, 1993, ss.259-273.
- İpçioğlu, Mehmet. “Osmanlı İdaresindeki Kosova ve Bosna Hersek”, (Ed.: Ahmet Kuş vd.), *Rumeli’de Osmanlı Mirası*, Nildem Global Sigorta ve Reasürans Brokerliği Kültür Yayınları, No:1, İstanbul, 2010.
- Karataş, Zeki. "Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri." *Manevi temelli sosyal hizmet araştırmaları dergisi*, Cilt:1, Sayı:1, 2015, ss.62-80.
- Karpuz, Haşim. “Bosna Hersek ve Kosova’da Osmanlı Mimarisi”, (Ed.: Ahmet Kuş vd.), *Rumeli’de Osmanlı Mirası*, Nildem Global Sigorta ve Reasürans Brokerliği Kültür Yayınları, No:1, İstanbul, 2010.
- Koyuncu, Aşkın. "Bulgaristan’da Osmanlı Maddi Kültür Mirasının Tasfiyesi (1878-1908)" *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi(OTAM)*, Sayı: 20, Güz 2006, ss. 197-243.
- Köksal, T. Gül. Kentsel Koruma: Kim İçin, Neden, Nasıl?, ”, (Der.: Ö. Uğurlu, N.Ş.Pınarcıoğlu vd.), *Türkiye Persperktifinden Kent Sosyolojisi Çalışmaları*, (içinde) Örgün Yayınevi, İstanbul, 2010.
- Levent, Zeynep. “Tarihi Süreç İçinde Kosova”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 52, 2013, ss 853-874.
- Oğuz, Esin Sultan. “Toplum Bilimlerinde Kültür Kavramı”, *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 28 Sayı: 2, 2011.

- Oğuz, M. Öcal. "Somut Olmayan Kültürel Miras ve Kültürel İfade Çeşitliliği", *Millî Folklor Dergisi*, Sayı: 82, 2009.
- Okur, Mehmet. "Balkan Savaşları", (der. Osman Karatay & Bilgehan A. Gökdağ), *Balkanlar El Kitabı*, Cilt:1, Karam ve Vadi Yayınları, Ankara, 2006, ss.612-625.
- Ortaylı, İlber. "Balkanlar'da Tarihi Miras ve Türkiye'nin İmajı", *Balkanlar ve Türkiye'nin Bölgeye Yönelik Politikaları Sempozyumu*, Harp Akademileri Basım Evi, İstanbul 1999.
- Özdemir. Murat, "Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma." Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:11, Sayı: 1, 2010, ss.323-343.
- Pulhan, G. "Yeni Kültür Politikaları Açısından Kültürel Miras", (der.: S. Ada, H.A. İnce), *Türkiye'de Kültür Politikalarına Giriş* (içinde), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009.
- Riedlmayer, A. J. "Crimes of War, Crimes of Peace: Destruction of Libraries During and After the Balkan Wars of the 1990s", *Library Trends*, 2007, ss.107-132.
- Rjoob, A. A. "The Impact of Israeli Occupation on the Conservation of Cultural Heritage Sites in the Occupied Palestinian Territories: The Case of 'Salvage Excavations'", *Conservation and Mgmt of Arch. Sites*, 2009, ss.214-235.
- Sönmezoğlu, Faruk. "Balkanlaşma, Özgürleşme ve Ortodoks Eksen Üzerine Birkaç Söz", (Haz.: Mustafa Bereketli), *Berlin Antlaşmasından Günümüze Balkanlar*, Rumeli Vakfı Kültür Yayınları, İstanbul, 1997, ss.195-200.
- Türbedar, Erhan. "Kosova Sorunu", (Der. Osman Karatay & Bilgehan A. Gökdağ) *Balkanlar El Kitabı*, Cilt:II, ss.79-91.
- Varlık, Ali Bilgin. "Savaşı Tanımlamak: Terminolojik Bir Yaklaşım", *Avrasya Terim Dergisi*, İstanbul, 2013, ss.114-129.

TEZLER

- Atılğan, Cansu. Uluslararası Hukukta Taşınmaz Kültür Varlıklarının Korunması Ve Türkiye, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harp Akademileri Komutanlığı, İstanbul, 2011.
- Hava, Yasin Furkan. Türk Dış Politikasında TİKA (Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı) Bağlamında Yumuşak Güç Kullanımı ve Balkanlar, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, 2016.
- Oruç, Zülküf. Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk Çerçevesinde Balkan Türklerinin Kimlik ve Yönetim Sorunları (Kosova Ve Makedonya Örneği), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2011.
- Özer, Gönül. Kültür – Kavram İlişkisi Üzerine Bir Araştırma, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2015.
- Yeşilbursa, Cemil Cahit. Sosyal Bilgilerde Miras Eğitiminin Öğrencilerde Somut Kültürel Mirasa Karşı Tutumlarına ve Akademik Başarılarına Etkisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2011.

İNTERNET KAYNAKLARI

- Aslan, Zaki & Ardemagni, Monica. Introducing Young People To The Protection Of Heritage Sites And Historic Cites. UNESCO- ICCROM, 2006, <http://www.iccrom.org/ifrcdn/pdf/ICCROM_09_ManualSchoolTeachers_en.pdf> (01.01.2017).
- Council of Europe, Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society, 2005, <<http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/199.htm>> (01.02.2017).
- Eparhija, The Holy Trinity Church <<http://www.eparhija-prizren.com/sr/vesti/proslavljenja-slava-hrama-sv-trojice-u-zubin-potoku-i-osvecen-novi-crkveni-dom>> (21.07.2017)

Eurostat, Population and Social Conditions Statistics,

<http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=demo_gind&lang=en>, (04.05.2017). verilerinden hazırlanmıştır.

Göktaş, Aynur. Priştine Emir Alaaddin Camisi Restorasyona Dönük Proje

Çalışmaları, <<http://istanbulavrupa.vgm.gov.tr/editor/file/Vak%C4%B1f%20Restorasyon%20Y%C4%B1ll%C4%B1%C4%9F%C4%B1/say%C4%B1%2013/BALKAN%20PDF%2012-25.pdf>> (20.07.2017).

Göktaş, Aynur. Prizren Piri Nazır Camii, ss.176-187.,

<<http://istanbulavrupa.vgm.gov.tr/editor/file/Vak%C4%B1f%20Restorasyon%20Y%C4%B1ll%C4%B1%C4%9F%C4%B1/say%C4%B1%2013/BALKAN%20PDF%20174-187.pdf>> (20.07.2017).

Harita Genel Komutanlığı, Ulusal Haritacılık Kurumu, Balkan Siyasi Haritası,

<<https://www.hgk.msb.gov.tr/urun-22-1-2-200-000-olcekli-balkanlar-siyasi-haritasi.html>>, (03.05.2017).

Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field (Lieber Code), 24 April 1863. <<https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/110>> (02.04.2017)

Meraki, Şakir & Meraki, Ferhan. “Kosova’daki Kosar Camisi’nde Restorasyona

Dönük Proje Çalışmaları”, *Restorasyon Yıllığı*, 2013, ss.28-41, <<http://istanbulavrupa.vgm.gov.tr/editor/file/Vak%C4%B1f%20Restorasyon%20Y%C4%B1ll%C4%B1%C4%9F%C4%B1/say%C4%B1%2013/BALKAN%20PDF%2026-41.pdf>> (23.07.2017).

NATO-Barış İçin Ortaklık Konferansı Sonuç Bildirisi: Olağanüstü Hal Ve Savaş

Durumunda Kültürel Mirasın Korunması, Cracow, 18-21 Haziran 1999, <<http://www.kumid.net/euproject/admin/userfiles/dokumanlar/The-NATO.pdf>> (04.04.2017)

Recommendation on International Principles Applicable to Archaeological

Excavations, 5 December 1956, <http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13062&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html> (01.04.2017)

Sencer, Muzaffer. “İnsan Hakları ve Savaş”, *TODAI İnsan Hakları Yıllığı*, t.y., s. 16
<http://www.todaie.edu.tr/resimler/ekler/d78281b57424376_ek.pdf?dergi=Insan%20Haklari%20Yilligi> (03.04.2016).

Serbian Orthodox Church, Banjska Monastery <<http://www.kosovo.net/ebanjska.html>> (20.07.2017)

Serbian Orthodox Church, Banjska Monastery,
<<http://www.manastirbanjska.rs/en/banjska-monastery>> (20.07.2017)

Serbian Orthodox Church, Bogorodica Ljeviska Cathedral,
<<http://www.kosovo.net/ljeviska.html>> (24.07.2017).

Serbian Orthodox Church, Budisavci Metochion,
<<http://www.kosovo.net/ebudisavci.html>> (20.07.2017).

Serbian Orthodox Church, Decani Monastery <<http://www.kosovo.net/edecani.html>> (20.07.2017)

Serbian Orthodox Church, Duboki Potok Monastery
<<http://www.kosovo.net/edubpotok.html>> (20.07.2017).

Serbian Orthodox Church, Gorioc Monastery <<http://www.kosovo.net/egorioc.html>> (20.07.2017)

Serbian Orthodox Church, Gračanica Monastery <<http://www.kosovo.net/egracanica.html>> (20.07.2017).

Serbian Orthodox Church, Holy Archangels Monastery
<<http://www.kosovo.net/esarhangel.html>> (20.07.2017).

Serbian Orthodox Church, Kmetovce Monastery,

<<http://www.kosovo.net/ekmetovce.html>> (21.07.2017).

Serbian Orthodox Church, Monastery of St. Apostle Mark

<<http://www.kosovo.net/esvmarko.html>> (20.07.2017).

Serbian Orthodox Church, St. Spas Church - St. Saviour

<<http://www.kosovo.net/svspas.html>> (20.07.2017).

Serbian Orthodox Church, The Holy Trinity Church

<<http://www.kosovo.net/sk/crucified/churches/ch13.html>> (20.07.2017).

Serbian Orthodox Church, The Monastery of the Patriarchate of Pec,

<<http://www.kosovo.net/epatrijarsija.html>> (20.07.2017).

Stnicholascenter, Church of St. Nicholas

<<https://www.stnicholascenter.org/galleries/gazetteer/353/>> (20.07.2017)

Sultan Murad Hüdavendigâr Türbesi <<http://www.sultanmurad.com/>> (20.07.2017).

The World Factbook, 2015,

<<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>>
(25.04.2017.)

UNESCO, Serbia, <<http://whc.unesco.org/en/statesparties/rs>> (20.07.2017)

UNESCO, Medieval Monuments in Kosovo, <<http://whc.unesco.org/en/list/724>>

(20.07.2017).

UNESCO, Mexico City Declaration on Cultural Policies, 1982,

<http://portal.unesco.org/culture/en/files/12762/11295421661mexico_en.pdf/mexico_en.pdf> (15.01.2017)

UNESCO, Recommendation on International Principles Applicable to Archaeological Excavations, 5 December 1956,

<http://portal.unesco.org/en/ev.phpURL_ID=13062&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html> (04.04.2017).

UNESCO, World Heritage List, <<http://whc.unesco.org/en/list/>> (20.07.2017).

SÖZLEŞME, TÜZÜK VE RAPORLAR

12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri, Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No: 42, İstanbul, s.215, 274. <<https://www.icrc.org/eng/home/languages/turkish/files/sozlesmeleri-protokolleri-conventions-protocols.pdf>> (05.04.2017).

Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi, 1992, <<http://teftis.kulturturizm.gov.tr/TR,14199/arkeolojik-mirasin-korunmasina-iliskin-avrupa-sozlesmes-.html>> (02.04.2017).

Avrupa Kültür Sözleşmesi, Resmi Gazete, Sayı: 9635, 17 Haziran 1957.

Avrupa Konseyi, Avrupa Konseyi Toplum İçin Kültürel Mirasın Değeri Çerçeve Sözleşmesi, 2005, <<http://europa-nostra.org.tr/files/file/Farokonvansiyonu.pdf>> (15.08.2017).

Avrupa Mimari Mirasın Korunması Sözleşmesi, 1985, <http://www.uhdigm.adalet.gov.tr/sozlesmeler/coktarafilsoz/ak/turkce/121_tur.pdf> (01.04.2017)

Silahlı Bir Çatışma Halinde Kültür Mallarının Korunmasına Dair Sözleşme, La Haye, 14 Mayıs 1954, <<http://www.unesco.org.tr/dokumanlar/somutkulturel-miras/Laheey.pdf>> (03.04.2017)

TİKA, Faaliyet Raporu 2012.

TİKA, Faaliyet Raporu 2015.

Treaty on the Protection of Artistic and Scientific Institutions and Historic Monuments (Roerich Pact), Washington, 15 april 1935, <<https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/325?OpenDocument>> (03.04.2017).

Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi Türkiye Milli Komitesi (ICOMOS), Venedik Tüzüğü, 1964, <<http://www.icomos.org.tr/?Sayfa=Tuzukler2&dil=tr>> (01.04.2017).

Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi Türkiye Milli Komitesi (ICOMOS), Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi Tüzüğü, 1990, <http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_0844861001353670083.pdf> (02.04.2017).

Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Tüzüğü,,
<<http://sorular.rightsagenda.org/Uploads/UCM%20MEV/Roma%20Stat%C3%BCs%C3%BC.pdf>>(04.04.2017)

UMNİK, Department of Culture, Cultural Heritage Unit, Raport, 23 July, 2001.

UNESCO, Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Hakkında Sözleşmesi,
<http://www.unesco.org.tr/dokumanlar/somutkulturelmiras/somut_kulturel_miras.pdf>(01.04.2017).

UNESCO, Kültürel Çeşitlilik Ve Evrensellik Bildirgesi, 2001.
<http://www.unesco.org.tr/dokumanlar/kulturel_ifadelerin_cesitliliği/EVRENSEL_B%C4%B0LD%C4%B0RGE.pdf> (13.08.2017).

UNESCO, Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi, Paris, 17 Ekim 2003.